

З.М. Исломов

ЎЗБЕКИСТОН
модернизациялаш
ва демократик
тараққиёт сари

ТОШКЕНТ
«ЎЗБЕКИСТОН»
2005

65.6(5Ў)
И80

Тақризчилар:

М. АҲМАДШОЕВА, юридик фанлари номзоди, доцент
М. НАЖИМОВ, юридик фанлари номзоди

Исломов З.М.

И80 Ўзбекистон модернизациялаш ва демократик тараққиёт сари. / З.М. Исломов. — Т.: «Ўзбекистон», 2005. — 264 б.
ISBN 5-640-03231-6

Мазкур китоб муаллифи Ўзбекистон Республикаси Президенти асарларига мурожаат этар экан, мамлакатимиз раҳбари давлат ва жамият қурилиши муаммоларига алоҳида эътибор қаратганлигини ёритишни ўз олдига мақсад қилиб қўяди. Зеро, Президент асарларида мамлакатимизда рўй бераётган туб янгиланишлар, буни ҳақорат халқимиз ҳаётидаги катта ўзгаришлар чуқур таҳлил қилинади, шунингдек, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти барпо этиш йўли ҳақда мураккаб ва машаққатли эканлиги рўй-рост кўрсатиб ўтилади, давлат ва ҳуқуқ назарияси муаммоларига алоҳида эътибор қаратилади.

Китоб Президент Ислам Каримов асарларини, шунингдек, давлат ва ҳуқуқ назариясини ўрганувчиларга ёрдам тариқасида ҳавола этилади.

ББК 65.6 (5Ў)+66.4(5Ў)

№ 515—2005

Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси.

Ў **0804000000-117** 2005
М351 (04) 2005

СЎЗ БОШИ

Мамлакатимиз ўз мустақиллигини эълон қилиб, эркин демократик тараққиёт йўлига ўтганига ҳам ўн тўрт йил бўлди. Мустақилликдан кейин ўтган йиллар тарих учун бир лаҳза холос. Бироқ бу йиллар Ўзбекистон учун асрларга татигулик йиллардир. Мустақиллик йиллари, авваламбор, ўз ўтмишимизни, ўз маданиятимизни холисона билиб олиш, жаҳон ҳамжамияти, тарих олдидаги ўз вазифамизни англаб етиш, ёш демократик давлатни фаол қуриш, унинг сиёсатини ишлаб чиқиш даври бўлди. Тўғри, бизнинг замонавий демократик ривожланиш соҳасидаги тажрибамиз унчалик катта эмасди. Шунинг учун ҳам биз демократияни ўз кучимиз ва имкониятимизга таяниб барпо этишга киришдик. Эндиликда бу йўналишда анча-мунча иш қилишга улгурдик. Бугун ортга назар ташлар эканмиз, халқимиз буюк ишларни амалга оширишга қодир эканлигини англаб, қалбларимиз ғурурга тўлади.

Мамлакатнинг муваффақият билан ривожланиши ҳамда раънақ топиши кўп жиҳатдан давлат тепасида турган раҳбарга боғлиқ бўлади. «Ҳар қандай халқ ҳаётининг талотўмларида, тарихининг кескин бурилиш босқичларида халқ ўз тақдирини шахсий фазилатлари бўртиб турган, миллатни бирлаштиришга қодир, унда тараққиёт ва тикланиш муваффақиятларига ишонч уйғота оладиган етакчига топшириши жамият ҳаётида кўп бор исботланган»¹. Ўзбекистон учун унинг би-

¹ Л. Левитин, Дональд С. Карлайл. Ислом Каримов – янги Ўзбекистон Президенти. Т.. «Ўзбекистон», 1996. 1-бет.

ринчи Президенти — Ислом Абдуғаниевич Каримов худди шундай етакчи бўлиб чиқди.

Президентимиз ҳақида кўплаб яхши гаплар айтиш мумкин. Ҳатто унинг хизматлари шунчаки санаб чиқилса ҳам, кўплаб саҳифаларни ташкил этган бўларди. Бу ҳақда мамлакатимизда ҳам, чет элларда ҳам кўп ёзилган. Бироқ мустақил Ўзбекистоннинг демократик давлат сифатида шаклланишида Ислом Каримовнинг роли ва аҳамиятини чуқурроқ англаш учун ҳали кўп иш қилишга тўғри келади.

Бу маънода Ислом Абдуғаниевич Каримовнинг давлат ва ҳуқуқнинг долзарб муаммоларини ишлаб чиқиш бўйича илмий фаолиятини ҳар томонлама ўрганиш улкан аҳамият касб этади. Айнан И.Каримов мустақиллигимиз тонгида, биринчи чақириқ Олий Мажлиснинг биринчи сессиясида қилган маърузасида давлат ва ҳуқуқнинг ҳамда уларнинг ижтимоий ривожланишдаги ролининг мутлақо янгича тушунчасини аниқ белгилаш ва таърифлашни зарур деб топди.

Ислом Каримов давлат ва ҳуқуқ назарияси муаммоларига бағишланган кўплаб асарлар яратди. Кўплаб нутқ ва маърузаларида ушбу масалаларга мурожаат қилиб, уларни аниқ ва илмий тавсифлаб берди.

Қўлингиздаги китоб муаллифи томонидан Президентнинг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари», «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда», «Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир», «Янги ҳаётни эскича қараш ва ёндашувлар билан қуриб бўлмайди» ҳамда «Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди» каби асарлари мисолида ривожланишнинг ўзбек моделининг мазмун-моҳиятини очиб беришга ҳаракат қилади. Айни пайтда Президент асарларидаги давлат ва ҳуқуқ қурилиши соҳасида ишлаб чиқилган ғоялар ва концепциялар ҳам умум-

лаштирилгани, чуқур таҳлил қилингани диққатга сазовордир.

Муаллиф Юртбошимизнинг ушбу асарларига алоҳида тўхталгани бежиз эмас. Чунки айнан шу асарларда эркин демократик қадриятларни тан олувчи мустақил демократик давлат сифатида ривожланишимиз ва қарор топишимизнинг энг муҳим муаммолари Президентимиз томонидан тилга олинбгина қолмай, балки ушбу буюк мақсадларга эришиш йўллари ҳам кўрсатиб берилган.

Мазкур китоб — муаллифнинг Президент асарларини ўрганиш бўйича кўп йиллик меҳнати ҳамда тадқиқотлари натижаси. Ушбу йўналишдаги тадқиқотлар муаллиф томонидан бундан буён ҳам давом эттирилаверади, дея умид билдириб қоламиз.

*М. РУСТАМБОЕВ, профессор,
Ф. МУСАЕВ, доцент*

БУГУН ҲАЛ ЭТИЛАЁТГАН ВА ЭРТАГА ҲАЛ ЭТИЛИШИ ЛОЗИМ БЎЛГАН МУАММОЛАР

1991 йили мустақиллик қўлга киритилиши билан мамлакатимиз, халқимиз ва, албатта, Президентимиз олдида ғоят муҳим бўлган кўплаб назарий ва амалий муаммолар кўндаланг бўлганлиги бугунги кунда ҳеч кимга сир эмас. Шу боис бу ўринда, аввало, назариянинг мутлақо амалий масалаларни ҳал қилишдаги аҳамиятини Президентимиз чуқур ва теран тушунишини таъкидлашни истардик.

Бу фикрларимизни асослаш учун, республикамизнинг қарийб ўн тўрт йиллик даврдаги сиёсий-ҳуқуқий ҳаёти мисолида ёритишга ҳаракат қиламиз. Шу ўринда гапни мамлакатимизда давлат ва ҳуқуқ умумий назариясини илмий ишлаб чиқиш масалалари билан, яъни тўғри назариясиз ҳеч бир масалада, айниқса, давлат қурилишида муваффақиятли амалиёт бўлмаслигини аъло даражада тушунган мамлакатимиз Президенти бевосита шуғулланганини эътироф этишдан бошламоқчимиз. Зеро, бу борадаги хато жуда қимматга тушиши мумкин эди.

Мустақиллигимизнинг дастлабки йилларида, яъни Олий Мажлиснинг биринчи сессиясида, мамлакатимиз олдида биринчи навбатда ҳал этилиши лозим бўлган кўплаб муҳим масалалар қатори кўп йиллар давомнда марксча нуқтаи назарга кўра бузиб тавсифлаб келинган давлат ва ҳуқуқ тушунчаларининг мо-

ҳиятини янгича талқинда таърифлаб бериш зарурлигини Президентимиз тушуниб етганди. «Биз яқин ўтмишимизда синфий ҳукмронликнинг қуроли сифатида давлат ҳақидаги марксча ғояни шиор қилиб олиб, бу назарияни догмага, давлат ва ҳуқуқни эса синфий кураш, синфий рақибларни енгиш воситасига айлантирган эдик. Демократия шароитларида эса давлат ижтимоий қарама-қаршиликларни зўрлик ва бостириш йўли билан эмас, балки ижтимоий келишув, халқ таъбири билан айтганда, мурсоё мадора билан бартараф этиш воситасига айланди.

Ҳуқуқнинг ўзига эса ижтимоий ҳамжиҳатлик ва келишувга асосланган ижтимоий тартиб-интизомга эришиш, эркинлик, адолатпарварлик ва тенгликни вужудга келтириш воситаси сифатида ёндашилади»².

Айни пайтда мамлакатимиз раҳбарининг ўша маърузасида Ўзбекистонда миллий давлат қурилиши бўйича кўп йиллик ғоят шиддатли ва машаққатли ишларнинг якуни, ўй-фикрлар ва далил-исботлар, тавсиялар ва хулосалар баён этилганди. Маъруза Олий Мажлисида ҳам, халқимизда ҳам, шу билан бирга, хорижий мамлакатларда ҳам катта қизиқиш уйғотди. Унда демократия мавзусига алоҳида эътибор қаратилганди. Жумладан, маърузанинг асосий боблари «Демократия — бош йўлимиз», «Иқтисодий муносабатларни демократиялаш — бозор ислохотларининг муҳим шарти» деб номланиши бежиз эмас эди. Бу мавзу ва тушунчалар миллий давлатчилигимизнинг ривожланиш тенденциялари, йўналишлари ва тамоийиллари мезонини белгилашда, уларни давлат ва ҳуқуқ назарияси фани нуқтаи назаридан тадқиқ этишда ғоят катта аҳамиятга эга эди.

² И.А.Каримов. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Т., «Ўзбекистон», 1995, 26-бет.

Давлатимиз раҳбари асарларида ва нутқларида ўз аксини топган бошқа қатор назарий муаммолар ҳам бор. Булар — ҳуқуқий маданият ва ҳуқуқий тарбия; бутун ижтимоий-сиёсий, давлат ва ижтимоий-иқтисодий ҳаётни эркинлаштириш; ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти муаммолари; суд-ҳуқуқ тизимини эркинлаштириш ҳамда давлат ва ҳуқуқ назарияси предмети бўлган бошқа кўплаб муаммолардир.

Президентнинг ҳар бир китоби, Олий Мажлис сессияларидаги, нуфузли халқаро анжуманлар ва саммитлардаги ҳар бир маърузаси, нутқи давлат ва ҳуқуқ назарияси масалаларига янгича қарашларга бой. Улар миллий хусусиятларни ва маҳаллий воқеликни ҳисобга олган ҳолда билдирилган фикрлардир. Қолаверса, Юртбошимиз асарларида коммунистик империя қулагандан кейин Ўзбекистон халқи умуминсоний қадриятлар ва анъаналарига асосланган, илдилари тарихимизга чуқур кириб борувчи мустақил, эркин ва бахтли фуқаролик жамияти барпо этиш ҳамда ҳуқуқий давлат қуриш орзусини амалга ошириш истаги билдирилган экан, бунда, энг аввало, демократик ғоя сўзда эмас, амалда намоён бўлганлигини алоҳида эътироф этиш лозим.

Мамлакатимиз Президентининг аҳамияти беқиёс бўлган асарлари орасида 1997 йили нашр этилган «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» китоби муҳим ўрин тутди. Ушбу китоб нафақат мамлакатимизда, балки чет элларда ҳам дарҳол жамоатчилик эътиборини тортди.

Китоб икки бобдан иборат бўлиб, **биринчи бобда хавфсизликка таҳдид тўғрисида** фикр юритилади, **иккинчи бобда эса тараққиёт учун қандай шароит яратиш ва кафолатларни таъминлаш масалалари** кўриб чиқилади. Бошқача айтганда: «Ўзбекистон Рес-

публикасининг ва бутун Марказий Осиёнинг XXI аср бўсағасидаги тақдири, ривожланиш истиқболлари, ўз эркимизни асраб-авайлашимиз, уни бугунги мураккаб ва баъзан шафқатсиз дунёдаги ҳаддан зиёд хавфхатарлардан сақлаш, хавфсизлик ва барқарорлик йўлида пайдо бўлаётган таҳдидларга тегишли муносабат, миллий хавфсизлик ва таҳдид манбалари ҳақида муҳим хулосалар баён этилган»³.

Китобнинг биринчи бобида муаллиф минтақавий можаролар; диний экстремизм ва фундаментализм; буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчилик; этник ва миллатлараро зиддиятлар; коррупция ва жиноятчилик; маҳаллийчилик ва уруф-аймоқчилик муносабатлари; экологик муаммолар хавфсизликка таҳдид солишини батафсил ва теран ифодалаб беради.

Шуниси ҳам эътиборга моликки, Ислом Каримов ушбу муаммолар таҳлиliga киришишдан олдин бу китобни нима учун, қай мақсадда ёзганини таъкидлаб ўтишни зарур деб ҳисоблайди ва китоб «Муқаддима»-сида бу ҳақда қуйидагиларни қайд этади: «Бугун биз қисқа муддат ичида танлаган мақсадимиз йўлида анча ишлар қилишга муваффақ бўлганлигимиздан қониқибгина қолмаймиз. Ҳали яна узоқ вақт мобайнида устувор бўлиб қоладиган муаммоларни аниқ тасаввур этишни ўрганиш лозим. Бу муаммоларнинг кўпчилигини ялпи тамойиллар ва улкан воқеа-ҳодисалар келтириб чиқарган»⁴.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, китоб муаллифи хавфсизлик муаммоларини таҳлил қилишга кири-

³ Президент Ислом Каримов асарлари библиографияси. Т., «Шарқ», 2001, 30-бет.

⁴ И.А.Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т., «Ўзбекистон», 1997, 10-бет (Буидан кейинги кўчирмалар қуйидаги манбадан олинади: Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998).

шар экан, авваламбор: «Миллий хавфсизлик нимани англатади, уни қандай тасаввур қиламиз?» — деган асосий саволга китоб «Муқаддима»сидаёқ жавоб бериб ўтади.

Биринчидан, хавфсизлик — узлуксиз ҳолатдир, ҳадсиз-ҳудудсиздир.

Иккинчидан, ҳозир ялпи хавфсизликка асосий таҳдидни этник, минтақавий, маҳаллий можаролар ва жангари сепаратизм солмоқда.

Учинчидан, Россия, Хитой, Ҳиндистон, Шарқ ва Фарб мамлакатларининг, шунингдек, ислом дунёсининг Туркия, Покистон, Эрон ва Саудия Арабистони каби қудратли мамлакатларининг бир-бирига мос келмайдиган манфаатлари юзага чиқадиган минтақада жойлашган Ўзбекистоннинг жуғрофий-сиёсий ҳолатидир. Бундан ташқари, Ўзбекистон Афғонистон ва Тожикистон сингари мамлакатлар билан чегарадош бўлиб, бу ҳам таҳдидни кучайтиради.

Тўртинчидан, терроризм ва зўравонлик, наркобизнес ва қурол-яроғ билан қонунсиз савдо қилиш, инсон ҳуқуқларини оммавий суратда поймол этиш хавфли таҳдидлар манбаидир.

Бешинчидан, ҳар бир мустақил мамлакатнинг ўз миллий манфаатларига мувофиқ, халқаро тизимларда ва коллектив хавфсизлик шартномаларида қай даражада қатнашишни ўзи белгилаши ҳуқуқини менсимаслик ҳолатлари рўй бериб тургани ҳам таҳдидга сабаб бўлмоқда.

Олтинчидан, экологик ва ядро хавфсизлиги муаммолари ҳам ташвишланарлидир, айниқса, бизга қўшни давлатлар ядро қуролига эга бўлишга интилаётганлигини яширмаётганлиги хатарлидир.

Китобнинг «Хавфсизликка таҳдид» деб номланган биринчи боби **минтақавий можаролар** таҳлили билан бошланади. Муаллиф сўнгги пайтларда «минтақавий можаро» деган ибора тез-тез эшитилаётганини

таъкидлайди. Бу ибора ортида нима яширинган? Минтақавий моjarолар — миллионлаб кишиларнинг оху зори. БМТ маълумотларига кўра, бутун дунёда қарийб 50 миллион киши қочоқликда ҳаёт кечиришига айна шу моjarолар сабаб бўлмоқда. Ўзбекистон истиқлолга эришгач, дастлабки йилларда, Тожикистон ва Афғонистон билан чегарадош бўлгани учун, беихтиёр фронт яқинидаги давлатга айланиб қолди.

«Бу ўринда ҳаммага яхши маълум бўлган бир ҳақиқат — кескин муаммолар, шу жумладан теварак-атрофимиздаги мавжуд муаммолар ҳам инкор этилмаслиги лозим. Акс ҳолда бу моjarолар тангликка олиб келиши, бошқариб бўлмайдиган танглик эса ривожланиш йўлида учраган барча нарсаларни вайрон қилдиган, давлат чегараларини ва ўзга сиёсий, иқтисодий, этник ва бошқа воқеликларни тан олмайдиган фалокатга айланиб кетиши мумкинлигини ёдга олиш ўринли бўлади»⁵.

Минтақавий моjarолар қандай таҳдидларни келтириб чиқаради? **Биринчидан**, Марказий Осиё минтақасидаги ҳар бир давлатнинг этник ранг-баранглиги шароитида ҳар қандай кескинлик кўшни мамлакатлардаги тотувлик ҳамда барқарорликка путур етказди. **Иккинчидан**, афғон моjarоси этник жиҳатдан ташқари, диний жиҳатга ҳам эга. Исломни сиёсатлаштиришга, ҳокимиятга ошқора даъвогарлик ва бунга қуроли йўл билан эришишга кескин уриниш давом этмоқда. **Учинчидан**, Афғонистон чегарасининг икки томонидаги ўзбеклар ёки тожикларни бирлаштириш таклиф этилаётган бир шароитда «халқларни ажратиш» тўғрисидаги муаммо бўрттириб юборилмоқдаки, бундай қайтадан бўлишнинг ҳалокатли оқибатини тасаввур қилиш қийин эмас.

⁵ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 44-бет.

Шунинг учун ҳам Ўзбекистон ўз давлат сиёсати доирасида ҳамда халқаро институтлар механизмидан фойдаланган ҳолда, барча мавжуд воситаларни ишга солиб, республикамиз билан чегарадош мамлакатларда можароларни тинч йўл билан бартараф этиш чораларини кўради.

Хавфсизликка таҳдид солувчи бошқа муаммо диний экстремизм ва фундаментализмдир. Ислом Қаримов бу муаммо моҳиятини таҳлил қилишга киришар экан, «олдин эътиборни одамларнинг диний эътиқодлари билан боғлиқ ҳар қандай муаммо ғоят нозик эканлигига, уларнинг диннинг маънавий кадриятлари билан шиорлардан, хусусан, исломни қайта тиклаш шиоридан фойдаланаётган муайян кучлар кўзлаётган, динга алоқаси бўлмаган сиёсий ва бошқа тажовузқор мақсадлар ўртасидаги фарқни тушуниб олишларига эришиш зарурлигига қаратишни истардим»⁶, — дея алоҳида уқтириб ўтади.

Диннинг, шу жумладан ислом динининг минглаб йиллар давомида мавжудлиги ҳолатининг ўзиёқ у инсон табиатида чуқур илдиз отганлигидан ва завоқ топмас кадрият эканлигидан далолатдир. Кўпинча дин инсоннинг ишончли ҳамроҳи, ҳаётининг бир қисми бўлиб, умуминсоний ахлоқ нормаларини акс эттиради, инсоннинг ажралиб, бошқалардан яққаланиб қолишини бартараф этишга кўмаклашади.

Бироқ, диннинг юксак ролини эътироф этган ҳолда, диний дунёқараш ягона фикрлаш усули эмаслиги тўғрисидаги далил-исбот билан ҳам ҳисоблашмаслик мумкин эмас. Дунёвий ёндашув, дунёвий турмуш тарзи деб аталадиган ҳодиса ҳам шу каби яшашга ҳақли. Улар орасидаги муносабат доим ҳам осуда деб бўлмайди, албатта. Ҳаётни идрок этишдаги зиддиятни ҳеч ким

⁶ И.А.Қаримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 52-бет.

инкор этмаслиги тайин. Аммо бу қарама-қарши туриш, зиддиятга киришиш учун баҳона бўла олмайди. Зотан, инсоният «бу сабоқ»ни алақачон олган ва ачиқ хулоса чиқарган.

Диний фундаментализмнинг Ўзбекистонга таҳди-ди нимада кўринади?

Биринчидан, диний фундаментализмнинг таҳдиди диндор мусулмонларнинг ўз давлатига бўлган ишон-чига путур етказишда кўринади. Чунки диний эк-стремистлар демократия, дунёвий давлат, кўп миллатли ва кўп динли жамиятни обрўсизлантиришга ҳаракат қилишмоқда.

Иккинчидан, бундай таҳдид ёшларга, ақидапараст-ларнинг адолат тўғрисидаги оммабоп шиорларига ал-даниб, ёт ирода қули бўлиб, асоратга тушаётган, фикр ва ҳаракат эркинлигидан маҳрум бўлаётганларга сал-бий таъсир кўрсатишда намоён бўлади.

Учинчидан, диний фундаментализмнинг таҳдиди мамлакат аҳолисининг «соф» ва «бузуқ» дин бўйича қарама-қарши туришини юзага келтиришда ифодала-нади. Шу ҳол Жазоир ва Афғонистонда миллатнинг бўлинишига олиб келганди.

Тўртинчидан, яна бу таҳдид Ўзбекистоннинг жанубий чегаралари яқинида ўзини дин учун курашчи-лар деб ҳисобловчи ва ўзларининг ёвуз тасаввурлари-ни халқимизга тикиштирмоқчи бўлаётган террорчи-лар ҳамда жангариларни тайёрлаётган фуқаролар уруши ҳолатини сақлаб қолишда намоён бўлади.

Бешинчидан, бундай таҳдид исломий ва ноисломий цивилизациялар ўртасида қарама-қаршилиқни юзага келтиришда ҳам ифодаланади. Бу ҳолат жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашувга салбий таъсир кўрсатади.

Олтинчидан, диний фундаментализмнинг таҳдиди оммавий онг даражасида динни барча иқтисодий, си-ёсий ва халқаро муаммоларни ва зиддиятларни ҳал

этишга қодир универсал восита сифатида қарор топ-тиришда ҳам намоён бўлади.

Шу билан бирга, «башарти кимда-ким исломни ва исломий маданият давлатларини янги «ёвузлик салтанати» ва ялпи хавф-хатар ҳудуди деб тасаввур қилса, бу ҳол ХХІ асрнинг бутун келажак тарихи учун фожиали хато бўлур эди»⁷.

Мамлакатимиз Президенти бу муаммонинг муҳимлигини ҳисобга олиб, унга қайта-қайта эътибор қаратиши диққатга сазовор. Мисолни узоқдан излаш шарт эмас. Унинг Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасига мурожаат қилиш кифоя. Ушбу маърузада, жумладан, қуйидагилар таъкидланди: «Биз фақат терроризмнинг ташқи кўринишларига, бегуноҳ одамларни гаровга оладиган, портлатадиган ва ўлдирадиган кимсаларга қарши курашиш билангина бу офатни бартараф этиб бўлмаслигини бир неча бор таъкидлаганмиз. Ҳаётнинг ўзи шуни кўрсатмоқдаки, авваламбор, ушбу бало-қазонинг бирламчи манбаларига қарши курашиш даркор.

Яъни, ислом динини сиёсатга айлантираётган, ёвузлик ва террорчилик мафкурасини яратаётган кўплаб радикал ва экстремистик марказларнинг, биринчи навбатда, ёшлар онгини заҳарлаб, зомбига айлантириб, улардан террорчилар тайёрлаш бўйича конвейер ташкил этаётган, халифалик тузишдек турли хомхаёлларни амалга оширишга уринаётган қабих кучларнинг илдизини қирқиб ташлаш керак»⁸.

Назаримизда, диний мутаассиблик ва экстремизмнинг хавфсизликка таҳдиди шулардан иборат.

Бироқ буюк **давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчилик** хавфсизлик ва тараққиётга соладиган

⁷ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 62-бет.

⁸ И.А.Каримов. Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида. Т., «Ўзбекистон», 2005, 44-бет.

хавфнинг жиддийлиги ҳам бундан кам эмас. «Биз буюк давлатчилик шовинизмини ва агрессив миллатчиликни қандай тушунамиз, унинг ҳозирги кўринишлари нималардан иборат?

Тарихий тажрибага асосланиб, бу ҳодисани муайян кучлар ва давлатлар томонидан бўладиган сиёсий, мафкуравий ва иқтисодий ҳукмронлик деб ёки миллатлараро ва давлатлараро, минтақавий муносабатларда унга интилиш деб таърифлаш мумкин.

Шовинизм баъзи кўп сонли миллатларнинг нафақат кўп миллатли империя доирасида, балки уни ўраб турган жуғрофий-сиёсий маконда ҳам ўзининг мутлақ ҳукмронлигини ўрнатиш учун курашида намоён бўлади»⁹.

Ўзбекистон бу қисматдан четда қолмагани маълум: ўлкамиз аввалига чор Россияси империяси, сўнгра Совет империяси таркибида зўрлик билан тутиб турилди, турлича, баъзан буткул қарама-қарши баҳоладиган мураккаб даврни бошдан кечирди.

Кенг тарқалган нуқтаи назарлар орасида фақат метрополиянинг роли ижобий деб ҳисобланадиганлари ҳам бор. Йирик империялар бошқа мамлакатлар ва халқларни босиб олгач, маълум даражада маърифатчилик вазифаларини амалга оширганликларини инкор этиб бўлмайди, албатта. Бироқ империялар ва кам сонли халқлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар жараёнининг фоят салбий жиҳатлари ҳам кўп бўлган. «Бу салбий оқибат ташқаридан олиб кирилган цивилизация натижаларидан кўра бир неча баравар ортиқ эди... Империялар қарам мамлакатлар тараққиётини, ўз манфаатлари доирасидан четга чиқмаган ҳолда, ҳамisha қаттиқ чеклаб келган ва муайян йўлдан олиб борган»¹⁰.

⁹ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 65-бет.

¹⁰ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 67-бет.

Аслида маърифат, маданият, тарихий хотира, миллий онг, миллий ва маънавий қадрият, миллий тил, анъана, урф-одат — булар халқнинг халқ эканлигини кўрсатувчи асосий омиллардир. Узоқ ва яқин ўтмишда сиёсий, мафкуравий, иқтисодий тазйиқлар халқимизни ҳам жисман, ҳам маънан жар ёқасига олиб келганди. Чор Россияси ва қизил империянинг юртимиздаги сиёсати миллий туйғуни поймол этишга, миллий қадриятларни топташга, тарихни сохталаштиришга қаратилган эди. Айниқса, мустабид амалдорлар ўзлари босиб олган Туркистон халқларини қулликда тутишнинг энг яхши усул ва йўларини ўйлаб топган эдилар. Жумладан, босқинчи генерал М.Скобелевнинг, миллатни йўқ қилиш учун қириш шарт эмас, маданиятини, тилини йўқ қилсанг бас, тез орада адои тамом бўлади, дея қилган «башорати» барча хунрезликлар, маданиятимиз ва маънавиятимизга нисбатан амалга оширилган жаҳолат ва ёвузликлар учун асосий кўрсатма бўлди. Академик тарихшунос Бўрибой Аҳмедов ҳақли равишда эътироф этганидек: «Биз қарийб 130 йил мобайнида чоризм ва большевизм асоратида яшадик. Ўлкамизни босиб олган истилочилар бизнинг тарихимизни унуттириш учун қўлидан келган ҳамма нарсани қилди»¹¹. Натижада биз халқимизнинг кўплаб азалий қадриятлари ҳақида аниқ маълумотларга ҳам эга бўлмай қолдик.

Бундан ташқари, буюк давлатларнинг цивилизаторлик вазифаси ўзининг мумтозлик ва атрофдагиларга менсимай қарашдек ҳалокатли психологияни юзага келтириб, мустаҳкамларди. Цивилизация зўрлик билан жорий этиларди, босиб олинган халқларнинг миллий нафсонияти, ғурур ва ифтихори камситиларди.

«Тарихий тажрибада қайта-қайта тасдиқланганидек, шовинизм авторитар тузумлар ўрнатилиши ва

¹¹ Б.Аҳмедов. Тарихдан сабоқлар. Т., «Ўқитувчи», 1994, 370-бет.

мустаҳкамланишини рағбатлантиради, шафқатсиз диктатурага олиб боради. Чунки, бўйсундирилган ва қарам халқларнигина эмас, балки бир қисми муқаррар равишда бундай сиёсий йўлга қарши чиқадиган ўз аҳолисини ҳам бошқача шароитда итоткорликда саклаб туриш мумкин бўлмайди»¹².

Бу жуда яшовчан ва хатарли ҳодиса. Масалан, Россия империяси йўқ экан, собиқ Иттифоқ парокандага учраган экан, демак, бу ҳодиса, бошқа республикалар каби, Ўзбекистонга ҳам хавф солмайдигандек бўлиб кўриниши мумкин. Бироқ бу — хавфли янглишиш. Россия матбуотида бот-бот эълон қилинаётган материаллар ҳам бу хавф-хатарга яққол далил бўла олади. Аниқроғи, собиқ республикалар ўз миллий-давлат манфаатларини ифодалагина қолмай, балки уларни амалга оширишга қаратилган мутлақо мустақил сиёсат юриштилари Россия сиёсатчиларининг айрим гуруҳларини ташвишга солиши табиий эди.

Шундай қилиб, Ислом Каримов буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчилик ҳақида гапирар экан, қуйидаги хавфни назарда тутди:

биринчидан, халқаро, давлатлараро ва элатлараро қарама-қаршиликни келтириб чиқариш;

иккинчидан, халқаро-ҳуқуқий ва давлат ички суверенитетимизни рўёбга чиқаришга қаршилик кўрсатиш;

учинчидан, Ўзбекистоннинг ташқи иқтисодий алоқаларини чегаралашга, уларни тенг ҳуқуқли бўлмаган шароитга солиб қўйишга уриниш;

тўртинчидан, ахборот орқали ва мафкуравий йўл билан тазйиқ ўтказиш жаҳон афкор оммасида Ўзбекистон ҳақида нотўғри тасаввур туғдиришга интилиш;

бешинчидан, миллатлар ўртасида ўзаро ишончсизликни келтириб чиқаришга, миллатлараро муносабатлар-

¹² *И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998. 67-бет.*

ни кескинлаштиришга уриниш. Бу — буюк давлатчилик шовинизми ва экстремистик миллатчилик абадий ҳамроҳлар эканлиги тўғрисидаги фикрни тасдиқлайди;

олтинчидан, барча соҳаларда ўзаро фойдали ва тенг ҳуқуқли ҳамкорликка тўсиқ бўлиши мумкин бўлган янги мустамлакачилик ва янги империячилик ёндашувларини зўрлаб қабул қилдиришга интилиш¹³.

Президентимизнинг фикрича, **этник ва миллатлар аро зиддиятлар хавфсизликка солинадиган яна бир таҳдид** ва тараққиёт йўлидаги тўсиқдир.

Ҳозирги давлатлар икки турга: полиэтник (кўп элатли) ва моноэтник (бир элатли) давлатларга бўлиниши маълум. Сайёрамазда 1600 дан зиёд этник гуруҳлар истиқомат қилиши аниқланган, кўпчилик этнослар ўз миллий давлатчилигига эга эмас, чунки дунёнинг сиёсий харитасида икки юзга яқин давлатнигина топиш мумкин.

Дарҳақиқат, Ислом Каримов тўғри таъкидлаганидек: «...кўп миллатли ва кўп тилли мамлакатларда ўз давлатларига ном берган асосий миллат билан бу мамлакатларда истиқомат қилувчи этник озчилик ўртасидаги ўзаро муносабатлар ички сиёсий барқарорлик ва миллий хавфсизликнинг ҳал қилувчи шартларидан бири бўлиб қолмоқда»¹⁴.

Ўзбекистон аҳолисининг кўп миллатлилиги, ўзбек халқининг миллий ўзлигини англаши ва маънавий қайта тикланиши ўсиши билан қўшилиб, жамиятни янгилаш, уни демократлаштиришнинг муҳим омилига айланади. Бу ҳол мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятига қўшилиши учун қулай шарт-шароит яратади. Бироқ бунинг акси ўлароқ, собиқ Иттифоқда бутун куч-ғайрат байналмилал бирликни шакллантиришга, «совет халқи» деб аталмиш сохта тушунчани зўрлаб қарор топтиришга

¹³ *И.А.Каримов*. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 74-75-бет.

¹⁴ *И.А.Каримов*. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 77-бет.

сарфланганди. Шунинг учун ҳам коммунистик мафкура кишиларнинг миллий ўзлигини англаши ўсишидек табиий жараёнларни миллатчилик деб атаганди. Марказ мажбурлаб байналмилаллаштириш, миллий ўзига хосликларни барҳам топтириш йўлини тутганди.

Зотан, миллий гурури сўндирилган, маданияти, тарихи, тили, урф-одат ва қадриятлари камситилган, ҳақ-ҳуқуқлари, иззат-нафси ерга урилиб руҳан эзилиб, умидсизликка тушган халқ ва миллат мустамлакачилар ўлжаси эди. Қизил империя замонида Ўзбекистонга нисбатан «мамлакат» атамаси бирон марта ҳам қўлланилган эмас. Ўша даврда ғоят машҳур бўлган: «Менинг адресим — на кўча, на уй, менинг адресим — Совет Иттифоқи», деган тўмтоқ ибора замирида жуда маккорона сиёсат мужассам эди. У кишиларни беватанликка тарғиб қилар, она юрт, миллат тушунчаларини онгдан, юракдан буткул чиқариб юборишга қаратилганди. Айни пайтда тарихни миллий ўзлигимизни билишга бўлган ҳар бир саъй-ҳаракат ғаламислик, миллатчилик, феодал ўтмишни қўмсаш, байналмилалликнинг илдизига болта уриш деб баҳоланди.

Бинобарин, мустабид шўро тузуми даврида миллатчилик деб аталган ҳодиса аслида туб миллий қадриятларни, ўзига хос хусусиятларни, анъаналарни сақлаб қолишга интилиш бўлиб, бу миллатнинг ижтимоий, маънавий ва тарихий ривожланиш субъекти сифатида ўзини сақлаб қолишга интилишдан иборат асосли эҳтиёжи эди. «Ҳар қандай миллат, у нақадар кичик бўлмасин — инсониятнинг бойлигидир ва ҳар қандай миллий бирликнинг, унинг тил, маданий ва бошқа хусусиятларининг йўқ бўлиб кетиши Ер юзидаги маданий ва генетик фонднинг, шахс имкониятларининг қашшоқлашувига олиб келади»¹⁵.

¹⁵ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 80-бет.

«Айни маҳалда, — деб таъкидлайди мамлакатимиз Президенти, — бир миллат ўз эҳтиёжлари ва манфаатларини бошқа миллатнинг ёки бошқа халқлар вакилларининг худди шундай интилишларини камситиш ҳисобига рўёбга чиқармаслиги лозим. Баъзи миллат, этнослар вакиллари-нинг бошқаларга такаббурлик билан, менсимай муносабатда бўлиши каби ҳолатлар юзага чиқиши мумкин бўлган ҳар қандай шароитга барҳам бериш лозим»¹⁶.

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида «Ўзбекистон халқини, миллатидан қатъи назар, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари ташкил этади», — деб таъкидланади. Ўзбекистон Республикасининг «Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги қонуни Ўзбекистон Республикасининг барча фуқароларига, «ижтимоий келиб чиқиши, ижтимоий ва мулкий мавқеи, ирқи ва миллий мансублиги, жинси, маълумоти, тили, динга муносабати, машғулотининг тури ва хусусиятидан қатъи назар», тенг сайлов ҳуқуқини беради.

Ўзбекистон ҳудудида яшовчи этник озчиликнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш давлат концепцияси Ўзбекистон Конституциясида ўз аксини топган. Унда, жумладан, бундай дейилади: «Ўзбекистон Республикаси ҳудудида истиқомат қилувчи барча миллат ва элатларнинг тиллари, урф-одатлари ва анъаналари ҳурмат қилинишини таъминлайди, уларнинг ривожланиши учун шароит яратади».

Президентимиз таъбири билан айтганда: «Бизнинг жамиятимиз этник гуруҳлар ва миллатлар ўртасида шу ҳудудда яшайдиган ҳар қандай одамга ўзини эркин ва тенг ҳуқуқли деб ҳис қилиш имконини берадиган ўзаро муносабатлар ўрнатилишига интилмоқда»¹⁷.

¹⁶ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 80-бет.

¹⁷ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 87-бет.

Бунда Ислом Каримов Ўзбекистоннинг миллий сиёсатини амалга оширишда, миллий ва минтақавий хавфсизликка таҳдид солувчи можароли вазиятларга йўл қўймаслик учун амал қилиниши лозим бўлган қуйидаги асосий тамойилларни қайд этади:

биринчидан, давлатнинг этник сиёсати шахс ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг устувор бўлишига асосланиши даркор, шунингдек, миллий озчиликнинг ҳуқуқлари ҳам камситилмаслиги шарт;

иккинчидан, давлатнинг этник сиёсатидаги бош йўл миллатлараро зиддиятларни амалий тарзда ҳал қиладиган усулларга асосланиши лозим;

учинчидан, жамиятимизнинг бозор муносабатларига асосланадиган иқтисодий тараққиёти одамларни ижтимоий ҳимоялашнинг кучли механизмини таъминлаган ҳолда, мамлакат ҳудудида яшаётган барча миллатларга мансуб аҳолининг манфаатларига мос бўлиши керак.

Ўзбекистон Президенти таҳдидларни бартараф этиш ҳамда хавфсизликни таъминлаш борасида қайғурар экан, **коррупция ва жиноятчилик** сингари салбий ҳодисаларга қарши кураш олиб бориш масаласига алоҳида эътибор қаратади.

Ҳар бир давлат тарихида ўтиш даврида коррупция ва жиноятчилик сингари машъум ҳодисалар бўлгани ҳеч кимга сир эмас, албатта. Афсуски, Ўзбекистон ҳам бундан холи бўлмади. Бу ўринда гап талон-торож, ўғирлик, босқинчилик, қотиллик ва зўравонлик сингари жиноятлар тўғрисидагина бормаяпти. Ўтиш даврида иқтисодий жиноят деб аталмиш жиноятлар тоифаси катта хавф туғдиради, деб ҳисоблайди Президент. Жиноий ёки кўп ҳолларда «хуфиёна» деб аталаётган иқтисодиёт уюшган жиноятни келтириб чиқаради. Давлат ҳокимияти тузилмаларининг турли бўғинлари ва турли даражадаги вакиллари ҳам унинг йўлдан оздирувчи таъсирига тушиб қолади. **«Коррупция** вужуд-

га келиб, у энг аввало уюшган жиноий тузилмаларга мададкор бўлиш ёки тўғридан-тўғри ёрдам бериш учун давлат хизматининг имкониятларидан фойдаланади. Бу эса жиноятчилик ва коррупция жамиятга келтирадиган салбий оқибатлар туфайли жамият хавфсизлиги ва барқарорлигига тўғридан-тўғри таҳдидир»¹⁶.

Ҳозирги даврда коррупция муаммосига амалда жаҳондаги исталган мамлакатда дуч келиш мумкин. Бироқ бу — коррупция ҳамма жойда бир хил дегани эмас. Коррупциянинг юзага келиш сабаблари ҳамма жойда турлича бўлиб, тарихий давр ҳамда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш хусусиятларига боғлиқ бўлади. Шунинг учун жиноятчиликнинг олдини олиш ва унга барҳам бериш бўйича универсал маъмурий-ҳуқуқий воситаларни ишлаб чиқишга уриниш амалда самара бермайди.

Шунга қарамай, фикримизча, АҚШ, Канада, ГФР, Франция, Испания, Чехия, Португалия сингари мамлакатларда коррупцияга қарши курашда орттирилган тажрибадан кўз юммаслик даркор. Бу мамлакатларда махсус қонунлар, ўзига хос ахлоқ кодекслари ёки амалдор шаъни кодекслари қабул қилинган. Коррупцияга қарши кураш муаммосини қуйида АҚШ мисолида таҳлил этишга ҳаракат қиламиз.

Давлат ҳокимияти органларини коррупциянинг еми рувчи таъсиридан ҳимоя қилиш зарурати АҚШ ҳукуматини коррупцияга қарши курашни XIX асрдаёқ ўз давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айлантиришга мажбур этганди. Бироқ АҚШда коррупцияга қарши курашдаги сезиларли саъй-ҳаракат XX аср ўрталаридан намоён бўла бошлади. Чунончи, АҚШ Конгресси 1962 йилда **сайлаб қўйиладиган мансабдор шахслар, шу жумладан Конгресс палаталари**

¹⁶ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 90-бет.

аъзоларининг расмий хулқ-атвор нормаларини яратиш тўғрисидаги масалани кўриб чиқди. Бундан ташқари, Конгрессда **ижро этувчи органларнинг оммавий мансабдор шахсларига**, шу жумладан давлат хизматчиларига, қолаверса, уларнинг яқин қариндошларига ҳам, муваффақиятли боришига ушбу шахслар қабул қиладиган расмий қарорлар таъсир кўрсатиши мумкин бўлган ишлардан молиявий манфаатдорликни қонун йўли билан тақиқлаш масаласи ҳам кўриб чиқилди.

АҚШ Президенти Л. Жонсон ушбу кўрсатмаларни ҳаётга янада самарали татбиқ этиш мақсадида 1965 йилда давлат ҳокимияти органлари мансабдор шахсларнинг ўз фаолиятидаги хатти-ҳаракати белгиловчи **хулқ-атвор андозаларини, ахлоқ нормаларини ўрнатиши мустаҳкамлаб қўйилган фармойиш** чиқарди. Боз устига, АҚШ Президентининг мазкур фармойиши **юқори мартабали ҳукумат амалдорларига ўз «молиявий манфаатлари»нинг аҳволи тўғрисида тегишли ҳукумат органига вақти-вақти билан хабар бериб туриш, яъни бирон-бир жиноят изи топилмагунча мазмуни эълон қилинмайдиган молиявий декларация тақдим этиш мажбуриятини юкледи.**

Бироқ бу фармойиш кўп идоралар томонидан бажарилмади. Натижада АҚШ Конгресси 1978 йилда **«Ҳукуматда ахлоқ тўғрисида» қонун қабул қилди.** қонунда ёзилишича, унинг вазифаси **«давлат ва муассасалар амалдорларининг ҳалоллигини сақлаб қолиш ва бу ишга кўмаклашиш»**дан иборат эди.

Бироқ қонундан кўзда тутилган мақсадга тўлиқ эришилмади, америка жамиятининг амалдорларнинг ҳалоллигига ишончи камайиб борди. Бу эса 1989 йили **«Ахлоқ тўғрисидаги қонун ислоҳоти ҳақида» қонун қабул қилинишига сабаб бўлди.** Унда ахлоқ тўғрисидаги қонун-қоидалари ҳокимиятнинг барча қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд тармоқларига тааллуқли қилиб қўйилади.

Қизиғи шундаки, қонунда манфаатлар тўқнашуви давлат ҳокимияти органида хизматни тугатган шахснинг хатти-ҳаракати натижасида юзага келадиган ҳолатлар ҳам назарда тутилган. Масалан, давлат хизматчиси хизматда бўлган чоғида аниқ муаммоларни ҳал этишда ҳукумат мансабдор шахси сифатида қатнашган бўлса, у истеъфога чиққач, ижро этувчи ҳокимият органлари томонидан келгусида шундай муаммолар ҳал қилинишида кимнингдир манфаатини ёқлаб чиқиш ҳуқуқига эга бўлмайди.

АҚШ қонунларида ҳокимият барча тармоқлари учун Сенат томонидан муайян қонунлар қабул қилинишидан манфаатдор ҳисобланиши мумкин бўлган хусусий шахслардан совға олишни чегараловчи қоидалар ўрнатилган.

Шундай қилиб, тарихий тажриба ва ҳозирги амалиёт, шу жумладан бошқа давлатлар амалиёти коррупция ва жиноятчилик хавфсизликка қанчалик таҳдид солишини аниқ тасаввур этиш имконини беради. Ислом Каримов уларни қуйидагича белгилайди:

Биринчидан, коррупция домига илинган амалдорлар шахсий бойлик орттириш мақсадини давлат манфаатларидан устун қўйиб, мамлакатнинг сиёсий ва иқтисодий йўлига тузатиб бўлмайдиган зарар етказди.

Иккинчидан, жиноятчилик ва коррупциянинг авж олиши давлатнинг конституциявий асосларини емиради, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари жиддий бузилишига олиб келади. «Қонунлар ва фармонларни қабул қилишдан мақсад уларни четлаб ўтишдир», деган мутлақо ярамас қоида жамиятнинг энг оддий ҳуқуқий тартибот ва жамоат тартибини сақлаб туриш қобилиятидан маҳрум бўлишига олиб келади.

Учинчидан, жиноятчилик ва коррупция жамиятнинг маънавий-ахлоқий асосларини емиради, жамият аъзоларининг фуқаролик мавқеини йўққа чиқаради, ислоҳотлар ғоясини обрўсизлантиради.

Тўртинчидан, «пул ҳокимиятга интилади», деган ибора бор. Лекин бу пул жиноий йўл билан топилган бўлса, унинг эгалари жамиятнинг ҳокимият тузилмаларига чиқиб олсалар, улар қандай усуллар билан бошқаришларини тасаввур қилиш қийин эмас.

Бешинчидан, нопок йўл билан бойлик орттирганлар жазодан қутулиб қолиш ва ўзларининг жиноий сармояларини ҳимоя қилиш учун оммавий тартибсизликлар келтириб чиқаришгача бўлган ҳар қандай хатти-ҳаракатларга тайёр туришларини яхши билиб олиш лозим.

Олтинчидан, жиноий усуллар билан бойлик ва мўмай пул орттирган кимсалар ҳуқуқ ҳимоячилари ва жафо чеккан курашчилар сифатида ҳар қандай йўллар билан ҳокимиятга чиқиб олишга интилаётган ҳолатларга мисоллар кўп.

Еттинчидан, коррупциячиларнинг чет эл сармоялари соҳасидаги хатти-ҳаракатлари нафақат ҳалол фуқароларда, балки чет эллик шерикларда ҳам ишончсизлик уйғотади ва уларни чўчитиб қўяди.

Коррупция масаласи доимо Президентимизнинг диққат марказида бўлиб келди ва шундай бўлиб қолмоқда. Бунинг сабаби нимада? Ислоҳ Каримовнинг ўзи бу саволга қуйидагича жавоб беради: «Такрор-такрор айтишга тўғри келади, бу соҳада хизмат қиладиган одамлар ўзининг профессионал ва фуқаролик бурчини, ўз вазифасини қанчалик ҳалол ва сидқидилдан ижро этиши, ҳеч муболағасиз, бутун ҳокимиятнинг обрўси ва кишиларимизнинг адолатга ишончи қай даражада бўлишини белгилайди.

Ҳеч шубҳасиз, мамлакатда коррупцияга қарши курашнинг даражаси, унинг амалий самараси кўп жиҳатдан ҳуқуқ-тартибот, прокуратура ва суд органлари тизимининг ўзида бу иллатга қарши қандай кураш олиб борилаётгани билан боғлиқдир»¹⁹.

¹⁹ И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишидир. Т., «Ўзбекистон», 2005. 49-50-бетлар.

Коррупцияни тубдан барҳам топтириш учун нима қилмоқ керак? Мамлакатимиз Президенти Ислоҳ Қаримов: «Энг аввало, иқтисодий чоралар кўрилиши лозим. Жиноятчилик ва коррупцияга қарши курашнинг мантиқи иқтисодий муносабатларни эркинлаштириш йўлидан янада изчил боришни, ҳалол тадбиркорлик учун чинакам эркинликни таъминлаш баъзан унинг йўлида сақланиб қолаётган кўплаб бюрократик сансалорликлар ва тўсиқларни бартараф этишни талаб қилади»²⁰.

Айни пайтда жиноятчилик ва коррупцияга **қарши туриш учун Ўзбекистоннинг бутун ҳуқуқ ва суд тизимини такомиллаштириш дастури қабул қилиниши зарур**. Бундан кўзланган мақсад қонуннинг мутлақ устунлиги ва инсон ҳуқуқларининг кафолатли ҳимояланиши бўлмоғи лозим.

Коррупциядан ҳимояланишнинг энг самарали йўли фуқароларимизда ҳуқуқбузарликка қарши иммунитет ҳосил қилиш, ахлоқ юксак даражада бўлишига эришишдир. «Оилада, мактабда, меҳнат жамоасида, маҳаллада олиб бориладиган ахлоқий тарбия, жамоатчилик фикрининг кучи, оммавий ахборот воситалари, руҳонийларнинг обрў-эътибори — ҳамма-ҳаммаси одамларимизда қонун бўзилиши билан боғлиқ ҳар қандай хатти-ҳаракатларга нисбатан барқарор қаршиликни шакллантиришга қаратилмоғи лозим»²¹.

Шу ўринда жиноятчилик чегара билмаслигига эътибор қаратмоқ даркор. Гиёҳванд моддалар ишлаб чиқариш ва улар билан савдо қилиш, қурол-яроғ контрабандаси, халқаро терроризм — халқаро жиноятчилик бўлиб, алоҳида мамлакатга хавф туғдирибгина қолмай, бутун дунёга — ялпи хавфсизликка таҳдид солади. Шунинг учун ҳам жиноятчилик бутун жаҳон

²⁰ И.А.Қаримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 94-бет.

²¹ И.А.Қаримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 95-бет.

ҳамжамияти учун ташвиш туғдиради. Ўзбекистон эса бу йўналишда фаол ҳамкорлик қилишга тайёр бўлиб, буни тинчлик ва хавфсизлик ишига қўшиладиган ҳисса деб билади.

Ислом Каримов «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» асарида **маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчилик**ни ҳам хавфсизликка солинаётган таҳдидлар қаторига киритади. Бу ҳодисаларга бизнинг адабиётимизда ҳам, матбуотимизда ҳам лозим даражада эътибор қаратилмайди, ваҳоланки, улар мамлакатимизда тинчлик ва хавфсизликка катта таҳдид солмоқдаки, буни муаллиф ўз китобида ишонарли исботлаб беради.

Бу ҳодисаларнинг ўзи қандай ҳодисалар? Ушбу саволга жавоб беришдан олдин «уруғ-аймоқчилик» нима эканлигини тушуниб олиш даркор. «Кўпчилик луғатларда берилган таърифларга кўра, уруғ-аймоқчилик феодал жамиятларга хос ҳодисадир. Бу — қон-қариндошлик алоқалари билан боғланган одамларнинг бирлигидир. ...Айнан уруғ-аймоқ ўз аъзоларини ҳимоя этар, уларга ҳомийлик қилар ва ёрдам берар эди»²².

Ҳозирги пайтда анъанавий шаклда уруғ-аймоқчиликка бўлинган жамиятни топиб бўлмайди. Лекин у ўзгарган, «замонавийлашган» шаклда мавжуд бўлиши мумкин. Кўп мамлакатларда қон-қариндошлик ришталари унчалик кучли эмас. Шунинг учун ҳам **унинг ўрнини бошқача бирлик — шу жумладан юртдошлик, ҳудуддошлик ришталари эгаллаган.**

«Бунинг нимаси ёмон?» — деган савол туғилиши мумкин. Ахир у ёки бу даражада қариндош бўлган кишиларнинг бир-бирларини қўллаб-қувватлашлари мутлақо табиийга ўхшаб кўринади-ку. «Лекин қариндош-уруғчилик, ҳудудий ёки этниқ принциплар асо-

²² И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998. 97-бет.

сида давлат тузилмаларида ёки бошқа тузилмаларда тор гуруҳчилик манфаатлари билан иш кўрадиган, айнан шу манфаатларни биринчи ўринга қўядиган уюшмалар (қўпинча норасмий уюшмалар) умумий ишга, умумдавлат, умумхалқ манфаатларига зарар келтирган ҳолда шаклланиб, ўз мақсадларига эришиш учун аъзоларини мавжуд давлат, ҳокимият ва бошқа погоналарда юқори кўтаришга ҳаракат қилар экан, бу ҳол хавфли бўлиб қолади. Ана шунда жамиятнинг барқарорлиги ва хавфсизлигига реал таҳдид солувчи маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчилик ҳақида гапиришга тўғри келади»²³.

Давлат тузилмаларида уруғ-аймоқ ва юртдошлар гуруҳлари этник белгилар асосида юзага келади. Уруғ-аймоқчиликдан мақсад — ўз аъзоларини давлат ҳокимияти пиллапояларидан мумкин қадар юқори кўтарилдан иборат. Уруғ-аймоқчиликни ажратиб турувчи белги — унинг аъзоларининг бир жойда туғилганлигидир. **Эътибор беринг:** машғулот турининг умумийлиги, маънавий манфаатлар, дунёқарашларнинг муштараклиги эмас, балки айнан туғилган жойнинг умумийлиги асосий белги ҳисобланади.

Қаттиқ режалаштирилган иқтисодиётга, эгасидан маҳрум қилинган мулкка, бойликларнинг марказдан туриб тақсимланишига асосланган социализм маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчилик яшаши, кенгайиши ва чуқурлашиши учун қулай замин бўлди.

Бирон-бир амалдорнинг ҳузурига илтимос билан кириш учун ўша амалдорга таниш одам: қариндоши, дўсти, юртдошининг шахсий тавсияномаси бўлиши зарур эди. Бошқа томондан эса амалдор ҳам атрофдагиларнинг қўллаб-қувватлашига ҳамда хайрихоҳлигига муҳтож эди.

²³ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998. 98-бет.

Мамлакатимиз раҳбари асосли равишда қайд этганидек: «Жамиятда алоҳида гуруҳнинг ёки алоҳида қудудларнинг манфаатлари умумий манфаатлардан устун турадиган муносабатлар тизими мавжуд бўлиши жуда нотўғри ва хавфлидир. Бу ҳол жамиятда ижтимоий кескинликнинг ўсишига олиб боради. Давлатга — унинг барқарорлиги, яхлитлигига, тараққий этиш қобилиятига таҳдид туғдиради»²⁴.

«Муайян ҳудудий фарқларни, — дея таъкидлайди Ислом Каримов, — мутлақ ҳодиса даражасига кўтариш энг хавфли хатодир. Ҳар бир шахснинг миллий ўзлигига қайтишини ўзлигини минтақавий асосда англаши белгилаб бермаслиги керак. Инсон ўзини энг аввало Ўзбекистон фуқароси деб, шундан кейингина хозирлик, самарқандлик ёки Фарғона водийсининг аҳолиси деб ҳис қилиши лозим»²⁵.

Бу ҳодисаларнинг хавфи нимада?

1. Маҳаллийчилик тенденциялари минтақаларнинг ўзилиб қолишига, хўжалик алоқалари тизими заифлашиб, парчаланишига, яъни уларнинг иқтисодий индустриализацияга олиб келади.

2. Ажралиб чиқиш кайфиятидаги минтақалар давлат яхлитлигига чинакам хавф туғдиради. Уруғ-аймоқ ёки минтақа сиёсий муҳолифат ролини даъво қилувчи турли тузилмалар шаклланиши учун қулай муҳит бўлиб қолиши мумкин.

3. Маҳаллийчилик ёки уруғ-аймоқчилик негизидати зиддиятлар миллатларо можарога айланиб кетиши мумкин.

Шунинг учун ҳам «ҳозирги ва бўлғуси сиёсатчи-лар олиб борадиган барча ишларда Ўзбекистоннинг умуминсоний кадриятлари ва умуммиллий манфаатлари устувор бўлишини, унинг бутун ҳудудида умум-

²⁴ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 101-бет.

²⁵ Ўша жойда.

давлат қонунлари устуворлигини таъминлайдиган та-
мойил асос қилиб олиниши даркор»²⁶.

Миллий хавфсизликка солиниши мумкин бўлган таҳдидларни кўриб чиқишда **атроф муҳит муҳофазаси — экологик хавфсизлиги муаммосига алоҳида эътибор бериш лозим.** Зеро, узоқ йиллар мобайнида собиқ шўро буйруқбозлик-маъмурий тизими бу муаммо билан жиддий шуғуланмаганди. Бу, айниқса, Марказий Осиё, жумладан, Ўзбекистон учун ҳам ҳалокатли оқибатларни келтириб чиқарди.

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига аъзо бўлган бир қанча мамлакатлар бозор иқтисодиётига тартибсиз ўта бошлаши натижасида экологик хавфсизлик очкўзларча тор манфаатларга қурбон қилинаётган сўнгги йилларда бу муаммо янада кескинлашди.

Шу ўринда экологик хавфсизлик муаммоси аллақачон миллий ва минтақавий доирадан чиқиб, умумбашарий муаммога айланганини алоҳида таъкидлаш лозим. Марказий Осиё минтақасида энг хавфли экологик ҳалокат зонаси юзага келганини ачиниш билан эътироф этиш зарур. Афсуски, Ўзбекистон ҳам бу жараёнлардан четда қолмади, бу маконда **ўта мураккаб вазият юзага келмоқда. Бу хавф нимадан иборат?**

Биринчидан, ернинг чекланганлиги ва унинг сифат таркиби пастлиги билан боғлиқ хавф тўхтовсиз ортиб бормоқда. 447,4 минг кв. км дан иборат умумий майдоннинг 10 фоизигина экин майдонларини ташкил қилади. Ҳудуднинг анча қисми Қорақум, Қизилқум, Устюрт каби чўл ва ярим чўл ерлардан иборат.

Ўзбекистон минтақадаги аҳоли энг зич жойлашган ҳудуд ҳисобланади. Шу билан бирга, бу ерда инсон фаолияти, унинг муносабати туфайли чўлга айланиб бориш жараёни шитоб билан давом этмоқда.

²⁶ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998. 104-бет.

Нурашга қарши кураш чоралари етарлича олиб борилмаганлиги боис шамол ва сув эрозияси тупроқ унумдорлигига салбий таъсир кўрсатди.

Тупроқнинг ниҳоят даражада шўрланганлиги Ўзбекистон учун экологик муаммога айланди.

Пахта яккахокимлиги ер сифатига (**айниқса, 1990 йилгача**) ҳалокатли таъсир кўрсатди. Экин майдонларининг 75 фоизига чигит экиларди, бу ҳол ернинг кучсизланишига олиб келди.

Радиоактив ифлосланиш, масалан, Навоий вилоятидаги шамол учуриши хавфи бўлган радиоактив қум алоҳида **хавф** солади. Бу — **биринчидан**.

Иккинчидан, сув захираларининг кескин тақчиллиги ва ифлосланганлиги катта ташвиш туғдирмоқда. Маълумки, дарёлар оқими Қирғизистон ва Тожикистон тоғларидан бошланади. Шу туфайли Орол денгизи ҳавзасининг чекланган сув захираларини биргалашиб, келишган ҳолда бошқариш муаммосини амалий ҳал этиш талаб қилинади.

Сув захираларининг сифат ҳолати энг муҳим муаммолардан биридир. Аҳолининг, айнақса, Орол бўйида касалланишига йўл қўймаслик учун уни сифатли ичимлик сув билан таъминлаш Ўзбекистон ва қўшни минтақалар учун алоҳида аҳамият касб этади.

Учинчидан, Орол денгизининг қуриб бориш хавфи илдизи узоқ ўтмишга бориб тақалувчи ғоят кескин экологик муаммо, таъбир жоиз бўлса, миллий кулфат бўлиб қолди.

Истиқлол йилларида Ўзбекистонда бу муаммо ҳақида кўп ёзилди ва у билан фаол шуғулланилмоқда. Шу сабабли ушбу муаммога батафсил тўхталмаган ҳолда, шунини алоҳида қайд эта оламизки, **Орол танглиги инсоният тарихидаги энг йирик экологик ва гуманитар фожиалардан бири бўлиб, 35 миллион кишининг таъсиридадир.**

Тўртинчидан, ҳаво бўшлиғининг ифлосланиши ҳам экологик хавфсизликка таҳдид ҳисобланади. Мута-

хассислар берган маълумотларга кўра, ҳар йили мамлакатимиз атмосфера ҳавосига 4 миллион тонна зарарли модда чиқарилади, бунда атмосферада углерод йиғиндисининг кўпайиб бориши натижасида глобал иссиқхона эффекти юзага келишига олиб келади.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси учун Қорақум ва Қизилқум саҳроларидек тез-тез чанг бўронларини кўзғатиб турувчи, атмосферани чанг-тўзонга чулғовчи йирик табиий манбалар мавжудлиги ҳам хосдир. Орол денгизи қуриши оқибатида яна бир ана шундай манба пайдо бўлди.

Экологик хавфсизликка таҳдидлар, асосан, шулардан иборат. Энди эътиборни ушбу муаммоларни ҳал этиш учун нималар **қилинаётганлигига ва қандай ишлар амалга оширилиши лозимлигига** қаратиш мақсадга мувофиқ. Ислон Каримов қуйидагиларни экологик хавфсизликни кучайтиришнинг ҳозирги асосий йўналишлари деб ҳисоблайди:

1. Тегишли технологияни ишлаб чиқиш ва жорий этиш, заҳарли химикатлар ва халқ хўжалигида фойдаланиладиган бошқа зарарли моддаларнинг қўлланилишини қаттиқ назорат қилиш йўли билан ҳаво ва сув муҳитини ифсослантиришни тўхтатиш.

2. Қайта тикланадиган захираларни тиклашни таъминлаш ва қайта тикланмайдиган захираларини қатъий мезон асосида истеъмол қилган ҳолда табиий захиралардан оқилона фойдаланиш.

3. Табиатни аниқ мақсадга қаратилган, илмий асосланган тарзда ўзгартириш (дарёлар оқимини тартибга солиш, ернинг намини қочирish, сув чиқариш тадбирлари ва бошқаларни амалга ошириш).

4. Жонли табиатнинг бутун табиий генофондини маданий экинлар ва ҳайвонларнинг янги турларини кўпайтириш ҳисобига сақлаб қолиш.

5. Шаҳарсозликни илмий асосда олиб борган ҳолда, шаҳарларда ва бошқа аҳоли пунктларида аҳолининг яшаши учун қулай шароит яратиш.

6. Минтақанинг экологик муаммоларига, жумладан, кенг кўламли, бутун сайёрамизга дахлдор муаммо бўлиб қолган Орол муаммосига жаҳон жамоатчилиги эътиборини қаратиш.

Кўриниб турибдики, минтақавий можаролар, диний экстремизм ва фундаментализм, буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчилик, этник ва миллатлараро зиддиятлар, коррупция ва жиноятчилик, маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчилик муносабатлари ҳамда экологик муаммолар, давлатимиз раҳбари фикрича, кенг кўламли — глобал муаммолар бўлиб, **хавфсизлигимизга таҳдид солади.**

Шундай қилиб, ушбу муаммолар таҳлили китобнинг **биринчи** боби мазмунини ташкил қилади. Мазкур бобда умумий, минтақавий ва миллий хавфсизлик масалалари, уларнинг ўзаро боғлиқлиги атрофида кенг ёритилган. Шунингдек, унда хавфсизликка таҳдид солаётган ижтимоий-сиёсий зиддиятлар, қарама-қаршиликлар ва муаммолар, уларнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маънавий илдизлари илмий, назарий, амалий жиҳатдан илк бор ҳар томонлама теран ва изчил таҳлил қилиб берилган.

Китобнинг иккинчи бобида: **барқарорлик шартлари қандай ва мамлакатимизда тараққиётнинг кафолатлари нималардан иборат?** — деган саволларга жавоблар берилган.

Иккинчи боб «**Маънавий қадриятлар ва миллий ўзликни англашнинг тикланиши**» деб номланган бўлим билан бошланади. Китоб муаллифи нима учун айнан шу муаммони биринчи ўринга қўймоқда? — деган савол дарҳол туғилиши табиий. Ислом Каримов бу саволга истиқлолимиз тонгидаёқ, яъни ўзининг дастлабки асарларидан бири — «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» китобида қуйидагича жавоб бериб ўтганди: «Олдин одамларга моддий бойлик бериш, сўнгра маънавият тўғрисида ўйлаш керак, дейдиган-

лар ҳақ бўлмасалар керак. Маънавият — инсоннинг, халқнинг, жамиятнинг, давлатнинг куч-қудратидир. У йўқ жойда ҳеч қачон бахт-саодат бўлмайди. Нафақат кўҳна тарих, балки янги тарих ҳам бунинг кўплаб ми-
солларини беради»²⁷.

Айнан шунинг учун ҳам Президент: «Мустақилли-
гимизнинг дастлабки кунлариданоқ аждодларимиз то-
монидан кўп асрлар мобайнида яратиб келинган ғоят
улкан, бебаҳо маънавий ва маданий меросни тиклаш
давлат сиёсати даражасига кўтарилган ниҳоятда му-
ҳим вазифа бўлиб қолди»²⁸, деб ҳисоблайди.

Зеро, бир асрдан зиёд вақт давом этган тоталитар
қарамликдан сўнг маънавиятни тиклаш жараёни осон
кечмасдики, буни муаллиф ўз асарида қайд этади.
Даставвал бу аввалги тизим қадриятларини инкор
қилиш сифатида намоён бўлса-да, бироқ бундай ёнда-
шув сиёсий ва маданий экстремизм хавфи туғилиши-
ни англатарди. Боз устига, бу замонавийликни қабул
қилмасликка, модернизациялаш зарурлигини инкор
этишга олиб келиши мумкин эди. Экстремистик му-
холифатнинг пайдо бўлиш хавфи айнан ана шундай
инкор этиш натижасида юзага келганди. Бу мухоли-
фатнинг сиёсий интилишлари жангари миллатчилик,
диний муросасизлик ва «ўзимизники» бўлмаган ҳамма
нарсага нисбатан нафратнинг қоришмасидан иборат
бўлиб қолганди. Бу — боши берк йўл эди.

Мамлакатимиз Президенти маънавиятни тиклаш-
нинг бошқа йўлини таклиф этади. Қуйида шу йўлнинг
асосий жиҳатларини кўриб чиқамиз. Муаллифнинг
фикрича: **«Тарих хотираси, халқнинг, жонажон ўлка-
нинг, давлатимиз ҳудудининг холис ва ҳаққоний та-
рихини тиклаш миллий ўзликни англашни, таъбир**

²⁷ И.А.Каримов. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат,
мафкура. 1-том. Т., «Ўзбекистон», 1996, 81-бет.

²⁸ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-
том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 125-бет.

жоиз бўлса, миллий ифтихорни тиклаш ва ўстириш жараёнида воят муҳим ўрин тутади»²⁹.

«Тарихнинг гувоҳлик беришича, давлат ва жамият ижтимоий тараққиётга аввал ўз маданий меросидан унумли фойдаланиш ҳисобига эришади. Бой маданий меросга, улкан миллий, маънавий кадриятларга эга бўлган ўзбек халқи инсоният цивилизацияси тараққиётига катта ҳисса қўшган ва бу диёр дунёга илғор маданиятни тарқатувчи сифатида улкан мавқега эга бўлган»³⁰. Бинобарин, Имом Бухорий, Имом Термизий, Хожа Баҳоуддин Нақшбанд, Хожа Аҳмад Яссавий, Ал-Хоразмий, Беруний, Ибн Сино, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Заҳириддин Бобур ва бошқа кўплаб буюк аждодларимиз миллий маданиятимизни ривожлантиришга улкан ҳисса қўшдилар, халқимизнинг миллий ифтихори бўлиб қолдилар.

Халқимизнинг этник, маданий ва диний сабр-бардоши, деб уқтиради муаллиф, маънавий уйғонишнинг яна бир битмас-туганмас манбаидир. Айни шу заминда кўп асрлар мобайнида жаҳон маданиятлари дунё миқёсида бир-бирини бойитган. Бу ерда кўчманчи халқлар ўтроқ халқлар билан, эронлик қабилалар турк қабилалари билан, мусулмонлар насронийлар ва яҳудийлар билан кўп асрлар бирга яшаб келганлар. «Ўзбек халқи Рухининг тикланиши, миллат маънавий-ахлоқий идеалларининг шаклланиши чуқур миллийлик билан умуминсонийлик чамбарчас боғлиқ бўлган ҳодисадир»³¹.

Маънавий кадриятларни тиклаш ҳақида гап борганда, **жамиятнинг диний-руҳий асосларига** мурожаат қилмай илож йўқ. Бу маҳсус ва батафсил фикр-

²⁹ *И.А.Каримов*. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 127-бет.

³⁰ *М.Шарипов*. Миллий, маънавий кадриятлар тикланиши ва тарихий жараён. Т., «Мусиқа», 2005, 5-бет.

³¹ *И.А.Каримов*. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 129-бет.

мулоҳаза юритилиши даркор бўлган мураккаб ва жиддий мавзу эканлигини айтиб ўтиш зарур. Ушбу мавзуни яхшироқ тушуниб олиш учун унга алоҳида муурожаат қилиш мақсадга мувофиқдир.

Дин, унинг маънавий ривожланишдаги аҳамияти масаласига юртимизда истиқлолнинг дастлабки кунлариданоқ катта эътибор билан қаралгани яхши маълум. Ўзбек парламенти (Олий Мажлис)нинг биринчи сессиясидаги маърузасида Ислом Каримов: «Ислом дини — бу ота-боболаримиз дини, у биз учун ҳам имон, ҳам ахлоқ, ҳам диёнат, ҳам маърифат эканлигини унутмайлик»³², — деб таъкидлаганди.

Мустабид шўро тузуми даврида кўп йиллар мобайнида емирувчи, нигилистик ва жоҳилона атеизм шароитида тарбияланганлигимиз боис ҳам бу биз учун жиддий ва мураккаб муаммо ҳисобланади. «Менинг тушунишимча, ислом демократик дин бўлиб, сабр-бардошли бўлишни, маънавийликни, инсонга муҳаббатни, софликни тарғиб қилади. Тақводор киши муайян ахлоқий чегаралардан ташқарига чиқмайди. Хуллас, дин барча миллатлардаги ҳар бир инсон учун муқаддас қадриятдир. Шу жиҳатдан қараганда, ислом, агар уни бузиб талқин этишмаса, оддий, тушунарли диндир»³³, — деб ёзганди Президент (1993 йил май).

«Агар уни бузиб талқин этишмаса...» деган сўзларга эътибор берайлик. Минг йиллар давомида дин мавжуд бўлганлигининг ўзи у инсон табиатида чуқур илдиригидан ва боқий қадрият эканлигидан далолат беради. Дин кўпинча инсоннинг ишончли йўлдоши, ҳаётининг бир қисми бўлиб, умумбашарий ахлоқ нормаларини акс эттиради, инсонни бошқа одамлардан ажралиб қолишдан асрайди. Чунончи, Ислом динида ҳам нафақат мил-

³² И.А.Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-том. Т., «Ўзбекистон», 1996, 40-бет.

³³ И.А.Каримов. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-том. Т., «Ўзбекистон», 1996, 237-бет.

лий, балки умуминсоний аҳамиятга эга бўлган, ҳозирги пайтда ҳам ўз қимматини сақлаб келаётган муҳим ахлоқий қоидалар, маърифий фикр-мулоҳазалар беҳисоб.

Бироқ диннинг юксак ролини эътироф этган ҳолда, диний дунёқараш фикрлашнинг ягона усули эмаслиги факти билан ҳисоблашмай бўлмайди. Унинг қаторида дунёвий дунёқараш, дунёвий турмуш тарзи деб аталувчи ҳодиса ҳам яшашга ҳақли. Улар орасидаги муносабат доим ҳам сип-силлиқ кечган эмас, албатта, ҳаётни идрок этишдаги зиддиятларни эса ҳеч ким инкор эта олмайди. Лекин бу қарама-қаршилиқ учун сабаб бўлолмайди. Бундан инсоният аччиқ сабоқ чиқариб олган.

«Одам табиий омилларга кўра ўзи мансуб бўладиган ирқ ва элатни танлай олмайди. Ота-онани танлаб ололмайди. Лекин дунёқарашини, ахлоқи, маънавиятини ўзи, ҳеч кимнинг тазйиқисиз ва, айниқса, зўравонлигисиз танлаб олиши мумкин ва лозим. Бинобарин, унинг хоҳиши ҳурмат қилиниши шарт»³⁴.

Маънавий тикланишга яна нима кўмаклашиши мумкин ва лозим? Ислом Каримов ўз китобида бу **ер ва сувни асраб-авайлаш, оила ва қариндошлик муносабатлари одоби** бўлиши мумкинлигини ёзади.

У, шунингдек, маънавий қадриятларнинг тикланиши уларнинг **ҳозирги дунё ва ахборот цивилизацияси қадриятларига мослашишини билдиришига** ҳам эътиборни қаратади.

Бу қадриятлар жумласига инсон ҳуқуқларига риоя этиш, тадбиркорлик эркинлиги, сўз эркинлиги ва ҳоказолар киришини қайд этиб ўтади муаллиф. Бу фикрларга қўшилмай илож йўқ. Бунда аҳолининг билим даражаси фоят муҳим аҳамият касб этади.

«Фақат билимли, маърифатли жамиятгина демократик тараққиётнинг барча афзалликларини қадрлай

³⁴ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 53-54-бетлар.

олишини ва, аксинча, билими кам, оми одамлар авторитаризмни ва тоталитар тузумни маъқул кўришини ҳаётнинг ўзи ишонарли тарзда исботламоқда»³⁵.

Президент фикрича, шуниси диққатга сазоворки: «Маънавий Тикланиш — фикрлаш тарзини мустақиллик руҳи белгилайдиган янги авлодга мансуб ижодий зиёлиларнинг пайдо бўлиши демакдир. Бизнинг тушунишимизча, қотиб қолган эски ақидалардан воз кечиш — ўз тарихий ўтмишимиздан воз кечиш дегани эмас. Бу бирёклама ва тор фикрлашдан воз кечиш демакдир. Миллий тафаккур ўз тараққиётида маданий қурилиш вазифаларига дунё миқёсида ёндашиши, бошқа халқларнинг тақдири, уларнинг ўзаро муносабатлари билан яқиндан қизиқиши, улар ҳаётининг энг теран нуқталаригача кириб бориши, миллий манфатларни ҳисобга олиши керак»³⁶.

Ушбу бобнинг иккинчи бўлими **давлатчиликни шакллантириш ва мудофаа қобилиятини мустаҳкамлашга** бағишланган бўлиб, буларсиз тараққиётга эришиб бўлмайди.

Истиқлолга эришгач, халқимиз олдида демократия принципларига асосланган янги давлатчиликни барпо этиш, ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти қуриш вазифаси кўндаланг бўлди. «Ўзбекистон демократия кадриятларини, шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, эркин бозор иқтисодиётини барпо этишни ўзи учун энг устувор кадриятлар сифатида танлади»³⁷.

Шунинг учун қуйидагилар биринчи навбатдаги вазифалар бўлиб қолди:

³⁵ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 134-бет.

³⁶ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 135-бет.

³⁷ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 136-бет.

а) эски маъмурий-буйруқбозлик тизимини, унга мувофиқ бўлган ҳокимият ва бошқарув органларини тугатиш;

б) янги давлатчиликнинг сиёсий-ҳуқуқий, конституциявий асосларини яратиш, Конституция ва қонунларда ижтимоий муносабатларнинг янги тизимини, давлат ҳокимияти органларининг янги тизимини мустақамлаб қўйиш.

Бу жиҳатдан олиб қараганда, 1992 йил 8 декабрда Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси қабул қилиниши янги Ўзбекистонни барпо этишда мамлакатимиз ҳаётида улкан сиёсий воқеа бўлди. Бу — шубҳасиз, албатта. Зеро, Президентимиз таъкидлаганидек: «Ўзининг Асосий Қонунида давлат тузуми принципларини, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, жамиятни ривожлантиришнинг иқтисодий негизлари ва стратегик йўналишларини мустақамлаб қўймаган давлат чинакам суверен давлат бўла олмайди. Конституция суверен давлатимизнинг қонунчилик-ҳуқуқий негизини шакллантиришнинг асосий пойдевори, мустақил давлатчилигимизнинг тамал тоши бўлди»³⁸.

Айни пайтда мамлакатимиз Президенти Конституцияга кўра **ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўлиниши принципига асосланган давлат ҳокимияти органлари тизими** барпо этилганини, бу авторитаризм ва тоталитаризмнинг тикланишини истисно этишини муҳим ҳодиса сифатида қайд этади.

Шу ўринда давлатимизда ҳокимият бўлиниши муаммосига Ислом Каримов ўзининг деярли ҳар бир нутқ ва маърузасида мурожаат этишини алоҳида таъкидлашни истардик. Юқорида эслатилган, 2005 йил 29 январда қилинган Президент маърузасида бу масала яна

³⁸ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 138-бет.

устувор вазифалар қаторига киритилди: «**Давлат қурилиши ва бошқаруви соҳасидаги энг муҳим вазифа – бу қонунчилик ҳокимияти бўлиши мамлакат Парламентининг роли ва таъсирини кучайтириш, ҳокимиятнинг қонунчилик, ижро ва суд тармоқлари ўртасида янада мутаносиб ва барқарор мувозанатга эришишдан иборат**»³⁹.

Бу нима учун муҳимлигини тушуниб олиш мақсадида тарихга мурожаат этайлик. Ҳозир давлат режимида татбиқ қилинаётган ҳокимиятнинг бўлиниши назарияси уч юз йилдан зиёдроқ вақт аввал юзага келган. Инглиз файласуфи, материализмнинг гоъвий-сиёсий доктринасини яратган Жон Локк ҳамда француз маърифатпарвари, файласуф ва ҳуқуқшунос Шарль Луи Монтескье бу таълимотнинг асосчилари ҳисобланишади.

Ж. Локк фикрича, ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва федерал турларга бўлиниши инсон ҳуқуқларини таъминлашнинг муҳим воситаларидан бири саналади. Локк бу ҳокимият органлари узвий алоқадорлигини эътироф қилган ҳолда, қонун чиқарувчи ҳокимиятнинг ижро этувчи ҳокимиятдан устунлигини таъкидлайди⁴⁰.

Ш.Монтескье эса уларнинг тўла тенглиги, мустақиллиги ва алоҳидалигини ёқлаб чиқади ҳамда ҳокимиятнинг энг мақбул тарзда тақсимланиши ўзаро тийиб туриш (чеклаш) ва мувозанатлаш тизими ёрдамида таъминланишини қайд этади. Жумладан, ҳар бир давлатда, деб ёзганди Монтескье, «уч тур ҳокимият: қонун чиқарувчи ҳокимият, халқаро ҳуқуқ масалаларини бошқарувчи ижро этувчи ҳокимият ҳамда фуқа-

³⁹ И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т. «Ўзбекистон», 2005, 36-бет.

⁴⁰ Дж. Локк. Избранные философские произведения. Т. 2. М., 1960, 16-17-бетлар.

ролик ҳуқуқи масалаларини бошқарувчи ижро этувчи ҳокимият бор.

Биринчи қисмга кўра, ҳукмдор ёки муассаса муваққат ёки доимий қонунлар яратади, мавжудларини тузатади ёки бекор қилади. Иккинчисига кўра, улар уруш эълон қилади ёки сулҳ тузади, элчилар юборади ёхуд қабул қилади, хавфсизликни таъминлайди, ҳужумларни бартараф этади. Учинчисига кўра, улар жиноят учун жазолайди ва хусусий шахслар можароларини ҳал қилади. Сўнгги ҳокимиятни суд ҳокимияти, иккинчисини эса шунчаки давлат ижро этувчи ҳокимияти деб аташ мумкин»⁴¹. Монтескье томонидан кўриб чиқилган қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти тарзидаги учлик, вақти келиб, конституционализм назариясининг классик шакли бўлиб қолди.

Маълумки, «Конституционализм принциплари, қарор топган муносабатлар фуқаролар эркинлигини таъминлаш биринчи ўринга қўйиладиган чекловлар тизимини таркиб топтиради. Конституциялар ўз ҳолича давлат ҳокимиятининг ифодасидир; конституционализм ғоялари сингдирилган конституция эса, гарчи кўпинча муайян принциплар ва ижтимоий ваъдалар йиғиндисини ўз ичига олса-да, чекланган ҳокимиятни ифодалайди»⁴².

Ҳокимият бўлиниши назарияси идмий, назарий- гина эмас, балки амалий аҳамиятга ҳам эга. Ҳокимият бўлиниши ғояси Инсон ва фуқаро ҳуқуқ ҳамда эркинликлари декларацияси (1789), 16-модда; Франция Конституцияси сингари фундаментал ҳужжатларда ўз ифодасини топди.

Ҳокимият бўлиниши умумий назариясининг асосини ташкил қилувчи умумий, қарор топган, универ-

⁴¹ Ш.Монтескье. Избранные произведения. М., 1955, 290-бет.

⁴² А. Шайо. Самоограничение власти (Краткий курс конституционализма). М., «Юристъ», 1999, 12-бет.

сал қоидалари орасида қуйидагиларни ажратиб кўрса-тиш мумкин:

1. Ўзини демократик деб атайдиган ҳар бир давлатда ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд тармоқлари ўзаро ягона давлат механизми билан фақат чамбарчас боғланибгина қолмай, балки нисбатан мустақил ҳамдир.

2. Қонун чиқарувчи, ижро этувчи ҳамда суд функцияларини амалга оширувчи юқори давлат органлари ўртасида ҳокимият тармоқларининг муайян нисбати мавжуд, чекловлар ва мувозанат тизими амал қилади.

Аслида, «Ҳокимиятнинг бўлиниши демократик ҳуқуқий давлатга хос хусусиятдир. Бу принципнинг қўлланилиши ҳокимиятнинг суистеъмол қилинишига йўл қўймайди, фуқарони мансабдор шахслар тазйиқидан ҳимоя этади, давлат идоралари фаолияти самарали бўлиши учун шарт-шароит яратади. Энг муҳими — ҳокимият бўлиниши принципи мамлакатнинг конкрет тарихий шарт-шароитларини ҳисобга олган ҳолда оқилона жорий этилсагина ҳокимият органларининг мувозанати ва тенглигини таъминлаш мумкин бўлади»⁴³.

Учала ҳокимиятнинг барчаси, одатда, доимий ҳуқуқий асосда иш олиб боради. Мамлакатимиз Президенти ҳокимият бўлинишининг конституциявий принципларига катта эътибор қаратаётгани диққатга сазовор. Унинг кўплаб нутқ ва асарларида ушбу масалага алоҳида диққат билан қаралади. Президент Ислом Каримов иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг XI сессиясида бу принципнинг аҳамиятини қуйидагича тавсифлаган эди: «Барчамиз жамиятда мавжуд бўлган турли кучлар ўртасидаги, биринчи галда, қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятлари ўртасидаги мувозанатни сақлаш тизимини ўрганишимиз ва амал-

⁴³ Ш. Мансуров. Демократик жамият куришда жаҳон тажрибаси ва Ўзбекистон модели. Т., «Ўзбекистон», 2003. 40-бет.

да ҳаётга жорий этишимизга тўғри келади. Бусиз демократик давлат фаолиятини тасаввур этиб бўлмайди»⁴⁴.

Шу ўринда янги ўзбек давлатчилигининг хусусияти нафақат у ҳокимият бўлиниши принципига асосланганида, балки унинг ҳар бир тармоғининг хусусияти тубдан ўзгарганида ҳам эканлигини алоҳида қайд этиб ўтиш зарур.

Мамлакатимиз раҳбари таъкидлаганидек: «Ташкил этилган ижро этувчи ҳокимият органлари тизими олдингиларидан тубдан фарқ қилади. Улар режалаш-тақсимлаш вазифаларидан холи бўлиб, иқтисодий сиёсатни мувофиқлаштириш ва тартибга солиш ролини бажармоқда. Кўплаб вазирликлар ўрнига бозор шароитларига мос бўлган хўжалик бирлашмалари, уюшмалари, концернлар, корпорациялар, холдинг компаниялар ташкил этилди»⁴⁵.

Давлат ҳокимияти маҳаллий органларининг ҳокимлар бошчилигидаги янги тизими яратилиб, унда ижро этувчи ва вакиллик ҳокимияти раҳбарларининг функцияси бирлаштирилади, бу тизимни маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари — маҳалаларсиз тасаввур этиб бўлмайди.

Ўзбекистон давлат ҳокимиятининг қонун чиқарувчи органи — Олий Мажлис 1994 йилда биринчи эркин, демократик сайловлар натижаларига кўра ташкил этилганди. Олий Мажлис таркиб топган дастлабки кунларданоқ фаолиятининг асосий йўналишлари ёш мустақил давлатнинг устувор жиҳатлари ва вазифаларидан, унинг миллий манфаатларидан, мамлакатимизда ўтказилаётган демократик ислохотлардан кўзлаган аниқ мақсадлардан келиб чиқиб белгиланганди.

⁴⁴ И.А.Каримов. Биз танлаган йўл — демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. 11-том. Т., «Ўзбекистон», 2003, 223-бет.

⁴⁵ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 138-139-бетлар.

Ўзбекистон Олий Мажлисининг биринчи сессиясида, яъни 1995 йил 23 февралда Президент Ислон Каримов депутатларга, мамлакат олдида турган жорий ва истиқбол вазифаларни ҳисобга олган ҳолда, парламент фаолиятининг кенг дастурини таклиф этди. Олий Мажлисининг конституциявий вазифаси — жамиятимиз ривожланишининг ҳозирги босқичида **чуқур демократик, иқтисодий ва ижтимоий ислохотларни қонунлар билан ўз вақтида таъминлашдир.**

Бироқ бизнинг парламент истиқлол йилларида анча ўзгарди. Бу ўринда парламент бир палаталидан икки палаталига айланганлигини айтишнинг ўзи кифоя. Яқинда эса икки палатали парламентга сайловлар бўлиб ўтди. «Илк бор икки палатали парламентга бўлиб ўтган сайловлар Ўзбекистоннинг янги тарихида алоҳида, ғоят муҳим ўрин эгаллади, десак, ҳеч қандай муболаға бўлмайди»⁴⁶, — деб ҳисоблайди Ислон Каримов.

«Хуқуқий ислохотлар борасидаги улкан ва аниқ мақсадга қаратилган куч-ғайратлар натижасида, Асосий қонуннинг қодалари негизида республика суд тизими мустақил ва бошқа тармоқларга боғлиқ бўлмаган ҳокимият сифатида қарор топтирилди. Суд ҳокимиятининг янги тузилмалари вужудга келди. Суднинг ҳуқуқ доираси кенгайди»⁴⁷.

Янги Конституцияга мувофиқ, Ўзбекистон тарихида илк бор жорий этилган Республика Президенти лавозими давлат ҳокимияти тизимида марказий ўрин тутиб, Ўзбекистон сиёсий тизимининг ўзаги бўлиб қолди.

«Президентлик ҳокимиятида Президентнинг давлат бошлиғи ва ижро этувчи ҳокимият бошлиғи сифатидаги ваколатлари мужассамлашган. Бу ҳокимият жа-

⁴⁶ *И.А.Каримов*. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 30-бет.

⁴⁷ *И.А.Каримов*. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 139-140-бетлар.

миятдаги барқарорликнинг ва Ўзбекистон ислохотлар йўлидан муваффақиятли олға боришининг кафолати бўлгани ҳолда, янги ўзбек давлатчилиги биносининг асосий таянчига айланиб қолди»⁴⁸.

Бунда, Президент Ислон Каримов алоҳида таъкидлаганидек: «давлатнинг моҳияти бутунлай, тубдан ўзгарди. Давлат дастлабки босқичда жамиятни янгилашнинг энг фаол кучига айлангани ҳолда, ислохотларнинг бош ташаббускори ва йўналтирувчиси, ижтимоий ҳаётдаги янги ғояларнинг асосий амалга оширувчиси бўлиб қолди»⁴⁹.

Ислон Каримов китобда барқарорлик ва жамиятни демократлаштириш кафолати бўлган янги давлатчиликни шакллантириш зарурлиги ҳақида фикр юритар экан, яна бир муҳим жиҳатни — **мамлакатимиз хавфсизлигини таъминлашда давлатчиликнинг ролини** алоҳида таъкидлайди.

Халқаро хавфсизлик ва барқарорлик ҳозирги дунёда асосий муаммолардан бири бўлиб қолмоқда. Бу даврнинг аввалги даврдан фарқи шундаки, эндиликда «совуқ уруш» ва унинг асоратлари, хуружлари ўрнига халқаро террорчилик ва экстремизм, тажовузкор миллатчилик ва сепаратизм жаҳон саҳнасига чиқмоқда⁵⁰.

Шунинг учун ҳам Олий Мажлиснинг биринчи сессиясида Ўзбекистоннинг давлат мустақиллигини мустаҳкамлашни таъминлаш асосий масалалардан бири сифатида тилга олинди. Шу муносабат билан мамлакатимиз миллий хавфсизлигининг кенг қамровли концепциясини ишлаб чиқиш, унинг асосларини белгиловчи қонунларни яратиш ғоят долзарблиги таъкид-

⁴⁸ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 140-бет.

⁴⁹ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 140-бет.

⁵⁰ И.А.Каримов. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-том. Т., «Ўзбекистон», 2001, 105-бет.

ланди. Бундай концепциянинг зарурлигини бир қатор сабаблар тақозо қилади, улар орасида қуйидагиларни санаб ўтиш мумкин:

- инсоннинг ерда ҳаёт кечиришига солинадиган тўғридан-тўғри таҳдид — ялпи ядровий уруш, экологик бўҳрон, биогенетик бузилиш;

- энг янги технологияларни яратиш, улардан фойдаланиш қобилияти ролининг ошиши ва уларни ҳимоялаш;

- атрофимизни манфаатлари бир-бирига тўғри келмайдиган мамлакатлар қуршаб турган шароитда Марказий Осиё минтақасида хавфсизликнинг умумий тузилмаси йўқлиги;

- минтақамизда тўқнашувлар келтириб чиқариши мумкин бўлган мусулмон олами айрим мамлакатлари манфаатларининг бир-бирига мос эмаслиги. Зеро, беқарорлик ва хавф-хатарнинг икки ўчоғи — Тожикистон ва Афғонистон айнан шу минтақада жойлашган.

Мамлакатимиз Президенти ўз китобида қуйидагиларни таъкидлайди: «Ўзбекистон Республикасининг ҳаётий муҳим манфаатлари, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ташқи ва ички таҳдидлардан кафолатланган тарзда ҳимояланганлигини билдирадиган миллий хавфсизлик — комплекс тадбирлар тизимидир. Унда кучли давлат билан бир қаторда, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари амалга ошираётган фаол ишлар, шунингдек, турли нодавлат тузилмаларининг кенг тармоғи миллий хавфсизликни таъминлашнинг зарур ва муҳим таркибий қисмларига айланиб бормоқда»⁵¹.

Шу билан бирга давлатимиз раҳбари: «Давлат миллий хавфсизликни таъминлаш соҳасидаги асосий масъулиятини ўз зиммасига олади. Бу ҳол давлат ҳокимияти органларини ислоҳ қилиш муаммоларига эътиборни кучайтиришни зарур қилиб қўяди. Бунда

⁵¹ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998. 142-бет.

ҳокимиятнинг марказдан жойларга ўтиш жараёни минтақавий сепаратизмга олиб келмаслиги керак. Жамият ҳаётини демократиялаш эса турли шиорлар остида сиёсий экстремизмнинг авж олиши учун асос бўлмаслиги лозим. Шу сабабли янги босқичда гап ижтимоий тараққиёт жараёнларида давлатнинг роли пасайиши ҳақида эмас, балки янада аниқроқ юзага чиқиши, стратегик йўналишлар белгиланиши ва уларда яқин келажакда давлатнинг етакчи роли сақланиб қолиши тўғрисида боради»⁵², — деб асосли равишда ҳисоблайди.

Шуни алоҳида қайд этиш жоизки, миллий хавфсизлик, мамлакатимиз суверенитети ва ҳудудий яхлитлигини таъминлашга ҳозирги босқичда биринчи галда ташқи кучлар кўпроқ таҳдид солаётгани яхши маълум.

Ўзбекистон халқаро ҳамжамиятда муносиб ўрин эгаллаши, ўз давлатчилигини барпо этиши, ҳозирги мураккаб ва нотинч дунёда ўз мустақиллигини мустаҳкамлаши даркор. Шу муносабат билан барқарорлик ва давлат хавфсизлигини белгилаб олиш ҳамда таъминлаш жуда муҳим. Президентимиз фикрларича, улар қуйидагилардан иборат:

Биринчи. Ўзбекистон жаҳон ҳамжамияти ва давлатлараро хавфсизлик тизимида ўз ўрнини топиши лозим (ЕХҲТ ва БМТда иштирок этиш).

Иккинчи. Самарали сиёсий маконни таркиб топтирувчи мустаҳкам давлатлараро битимлар тизимини яратиш.

Учинчи. Имзоланган давлатлараро битимларга сўзсиз амал қилиш.

Тўртинчи. Ташқи сиёсатни мафкурадан тўла холи этиш.

Бешинчи. Ўзбекистон қўшилмаслик ҳаракати аъзоси сифатида ҳеч қайси блокка қўшилмаслиги.

⁵² И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 143-бет.

Олтинчи. Ўзбекистоннинг МДХ таркибида коллектив хавфсизлик тизимидаги иштироки.

Еттинчи. Яқин қўшнилар — Марказий Осиё давлатлари билан ҳар томонлама ўзаро ҳамкорлик қилиш.

Саккизинчи. Армиямиз, қуроли Кучларимиз, ҳарбий доктринамиз.

Тўққизинчи. Жамиятнинг ижтимоий-руҳий, маънавий-ахлоқий, маданий ва тарихий илдиэларига таяниш⁵³.

Миллий хавфсизлик тизими махсус давлат органилари бўлишини тақозо этади. Бу орган — Миллий Хавфсизлик Хизматидир. Конституцияга мувофиқ (93-модда, 21-банд), Миллий Хавфсизлик Хизматини Ўзбекистон Республикаси Президенти шакллантиради.

Президент бу хизматнинг самарали иш олиб боришига катта эътибор беради. Мисол тариқасида Президентнинг Олий Мажлис биринчи сессиясида сўзлаган нутқини келтириш мумкин. Бу нутқда у қуйидагиларни алоҳида таъкидлаган эди: «Миллий хавфсизлик тизими учун хавф-хатарнинг олдини олиш ва уни бартараф этишда олдиндан чора кўриш услуби кўпроқ қўл келади. Шу билан бирга чуқур ва кенг миқёсли таҳлил қилишга қодир тадқиқот ва ахборот маркаэларини барпо этиш муҳим аҳамиятга эга.

Хавфсизлик Кенгаши — давлатдаги олий мансабдор шахсларнинг маслаҳат органи ана шундай восита бўлиши мумкин. Хавфсизлик Кенгаши Республика Президенти ҳузурида тузилиши мақсадга мувофиқдир.

Хавфсизлик кенгаши миллий хавфсизлик муаммолари билан боғлиқ бўлган барча масалаларни чуқур ишлаб чиқиш ва мувофиқлаштиришни таъминлаши, бунинг учун жавобгар бўлиши лозим.

Кенгашнинг вазифалари кўп қиррали ва мураккабдир. У ушбу соҳада миллий хавфсизликнинг устувор

⁵³ И.А.Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-том. Т., «Ўзбекистон», 1996. 46-53-бетлар.

йўналишларини ва давлат сиёсати асосларини ишлаб чиқишга жавоб бермоғи керак. Шахснинг, жамиятнинг ва давлатнинг хавфсизлигини таъминлаш бўйича дастурлар мажмуи Хавфсизлик Кенгаши раҳбарлигида режалаштирилади ва амалга оширилади»⁵⁴.

«Демократик ва ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларни амалга ошириш, маънавий тараққиётга эришиш, шунингдек, Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамияти билан ҳамкорлигини кучайтиришнинг асосий шарти ва гарови — мамлакатимизнинг хавфсизлигини таъминлаш, жамиятимизда тинчлик, барқарорлик, миллатлар ва фуқаролар ўртасида тотувликни сақлаш ва кўз қорачиғидай асрашдир. Бу ҳақиқатни барчамиз яхши англаб олишимиз керак»⁵⁵, — дея таъкидлаганди мамлакатимиз Президенти иккинчи чақриқ Олий Мажлисининг биринчи сессиясида.

Шу сессиянинг ўзида давлатимиз раҳбари парламент аъзолари эътиборини хавфсизликни таъминлаш учун ҳал этилиши лозим бўлган қуйидаги вазифаларга қаратди:

Биринчи. Марказий Осиё мамлакатларининг тинчлиги ва барқарорлигига, мазкур минтақада яшовчи халқларнинг хавфсизлигига дахл қилувчи тажовузларнинг олдини олиш ва бартараф этиш борасидаги ҳамжиҳатлигини мустаҳкамлаш.

Иккинчи. Марказий Осиё минтақасидаги иқтисодий ҳамкорлик миқёсларини ҳар томонлама кенгайтириш.

Учинчи. Ягона давлат сиёсати асосида армия, чегара ҳамда қўшинларимизни босқичма-босқич ва изчил ислоҳ қилиш.

Тўртинчи. Давлат чегараларимизни янада мустаҳкамлаш ва унга тегишли иншоотларни барпо этиш.

⁵⁴ И.А.Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-том. Т., «Ўзбекистон». 1996. 52-53-бетлар.

И.А.Каримов. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. 8-том. Т., «Ўзбекистон», 2000, 347-бет.

Бешинчи. Террорчиликка қарши кураш бўйича халқаро марказ барпо этишга оид Ўзбекистон ташаббусини амалга ошириш борасидаги ишларни янада кучайтириш.

Олтинчи. Ҳуқуқ-тартибот органлари тизимини ислоҳ этиш ва уларнинг жамоатчилик билан алоқаларини мустаҳкамлаш⁵⁶.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, ҳаёт бу вазифалар долзарблиги ҳамда ўз вақтида қўйилганлигини кўрсатди. Ўз навбатида, бизнинг хавфсизлик органларимиз Президентимизнинг ҳам, халқимизнинг ҳам кутганларини оқлади. Машғум февраль (1999) воқеалари ҳамда чегара яқинида бўлиб ўтган воқеалар даврида аскарларимиз террорчиларга қарши курашда матонат ҳамда қаҳрамонлик намуналарини намойиш этишди. Шу боис иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг учинчи сессиясида Ислоҳ Каримов хавфсизлигимизни ҳимоя қилаётганларнинг матонати ва қатъиятини юқори баҳолади: «Бугун шуни қатъий айтиш мумкинки, бизнинг махсус ҳарбий бўлинмаларимиз, чегара посбонлари, Ички ишлар вазирлигининг аскарлари юртимизни ҳимоя қилиш, остонамизга ёвуз кучларни йўлатмаслик, уларга муносиб зарба бериш ва йўқ қилиб ташлаш учун барча тегишли ишларни амалга оширмақда»⁵⁷.

Иккинчи бобнинг воят қизиқарли, улкан маъно ва юксак ғоявий мазмун касб этувчи бўлимларидан бири — **«Демократик институтларни ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш»** деб номланади.

XX асрнинг сўнгги ўн йиллиги инсоният тарихига буюк ўзгаришлар даври сифатида кирди. «Биринчи навбатда, жамиятда мавжуд манфаатлар ва муноса-

⁵⁶ *И.А.Каримов.* Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. 8-том. Т., «Ўзбекистон», 2000, 348-350-бетлар.

⁵⁷ *И.А.Каримов.* Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-том. Т., «Ўзбекистон», 2001, 95-бет.

батларни мужассам ҳолда ифодаловчи ижтимоий-сиёсий институт бўлмоғи лозим бўлган демократик, ҳуқуқий давлатнинг қарор топиш жараёнини кўрсатиб ўтиш даркор»⁵⁸.

«Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси мамлакатни демократик йўлдан ривожлантиришнинг ҳуқуқий кафолатидир.

Асосий қонун демократик жамиятнинг қарор топишига қўшган жуда катта ҳисса шундан иборатки, у мавҳум жамият ёки умуман халқнинг эмас, балки муайян инсоннинг эҳтиёжлари, манфаатлари, ҳуқуқ ва эркинликларига қаратилгандир. Конституция инсонни энг катта бойлик сифатида алоҳида кўрсатгани ҳолда фуқаро, жамият ва давлат ўртасидаги ўзаро муносабатларни оқилона ҳуқуқий ҳал этишни сиёсий жиҳатдан расмийлаштиради»⁵⁹. Бинобарин, бу ҳол мамлакатда барқарорликни ҳуқуқий таъминлаш ҳамда **фуқаролик жамиятини қарор топтиришнинг ҳуқуқий омили** ҳисобланади.

Шу ўринда мамлакатимизда фуқаролик жамиятини қарор топтириш ва ривожланиш муаммолари «Ўзбекистон XX аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» китоби пайдо бўлганидан кейингина ижтимоий билимнинг хилма-хил йўналишлари ва тармоқлари олимлари томонидан фаол ўрганила бошланганига эътиборни қаратишни истардик. **Зеро, ушбу китоб муаллифи фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлатни мамлакатимиз стратегик мақсади сифатида барпо этиш зарурлигини ишонарли тарзда асослаб берган.** Ислоҳ Каримов мазкур китобда: **Барпо этишимиз лозим бўлган фуқаролик жамияти қандай жамият?** – деган ғоят муҳим саволга аниқ жавоб беришни лозим топди.

⁵⁸ *И.А.Каримов.* Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 150-бет.

⁵⁹ *И.А.Каримов.* Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 151-бет.

«Биз учун фуқаролик жамияти — ижтимоий макон. Бу маконда қонун устувор бўлиб, у инсоннинг ўз-ўзини камол топтиришига монелик қилмайди, аксинча, ёрдам беради. Шахс манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари тўла даражада рўёбга чиқишига кўмаклашади. Айни вақтда бошқа одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари камситилишига йўл қўйилмайди. Яъни эркинлик ва қонунга бўйсуниб бир вақтнинг ўзида амал қилади, бир-бирини тўлдиради ва бир-бирини тақозо этади. Бошқача айтганда, давлатнинг қонунлари инсон ва фуқаро ҳуқуқларини камситмаслиги лозим. Шунинг баробарида барча одамлар қонунларга сўзсиз риоя қилишлари шарт»⁶⁰.

Ҳозирги босқичда давлатчиликни шакллантириш билан боғлиқ янги вазифалар ижтимоий ҳаётни янада демократлаштириш билан боғлиқ бўлиб, у, энг аввало, сиёсий институтлар ва нодавлат жамоат бирлашмалари ранг-баранглигида ҳамда уларнинг ролини мустаҳкамлашда ўз ифодасини топади. Айнан шунинг учун ҳам китоб муаллифи: «Янги шароитда давлатнинг, давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг гоят муҳим вазифаси сиёсий партиялар... билан ишлаш ва ҳамкорлик қилишнинг янгидан-янги шакллари билан излаб топишдан иборатдир»⁶¹, — деб таъкидлайди.

Гап битта партия устида бормаётганлигига эътибор қилинг. Ўзбекистон демократик республика сифатида кўппартиявийликни афзал кўради. Нима учун? — деган савол туғилиши табиий. **Кўппартиявий тизимнинг устунлиги нимада?** Ислом Каримов нима учун бир партиявийликни маъқул кўрмаслиги тушунарлироқ бўлиши учун ушбу саволларга батафсилроқ тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

⁶⁰ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 151-бет.

⁶¹ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 141-бет.

Яқин ўтмишда амал қилган қатор бир партиявий сиёсий режимлар тажрибаси жамиятнинг бундай сиёсий ташкилоти ғоят самарасиз эканлиги ҳақида мулоҳаза юритиш имконини беради. Одатда, авторитар ва тоталитар жиҳатлар устунлик қилган сиёсий режимнинг ўрнатилиши бир партиянинг ҳукмрон бўлиши самараси ҳисобланади. Жамиятда битта партия ҳукмронлик функциясини узоқ вақт монополия қилиши (аслида партия умуман бу иш билан машғул бўлмаслиги лозим) пировардида ҳалокатли натижаларга олиб келишига ва, энг аввало, демократиянинг издан чиқишига, бемаънилашувига, халқнинг ҳокимиятдан ва ҳокимиятнинг халқдан ялпи ажралиб қолишига КПСС мисолида ишонч ҳосил қилдик. Сиёсий ҳокимиятнинг монополия қилиниши субъективизм ва волюнтаризмга кенг шароит яратиб беради, ҳокимият эгаларини бузади, фуқаролик жамиятини емиради ҳамда узлуксиз танглик ҳолатини муқаррар равишда юзага келтиради.

Таниқли рус ҳуқуқшуноси ва публицисти Иван Ильин уқтиришича, «**партия монополияси ўрнатилиши** (таъкид бизники — *З.И.*) ҳеч қачон ва ҳеч қаерда яхшилиқ келтирмаган: энг яхши кишилар ўзларини четга олишади, ёмонлар ёппасига партияга аъзо бўлиб киришади, чунки яхшилар мустақил ва эркин фикр юритишади, ёмонлар эса амал дардида барча нарсага мослашишга тайёр туришади. Шунинг учун монопол партия ўзини ўзи алдаб яшайди: «сифатли саралаш»ни бошлаб, у «партиявий ҳамфикрлик»ни талаб қилади, уни сиёсий ҳуқуқлилик ва лаёқатлиликнинг шартига айлантириб, кишиларни бемаънилик ҳамда риекорликка даъват этади; бу билан у ҳар қандай каллаварам ва мунофиқларга, муттаҳам ва амалпарастларга эшикларни ланг очиб беради; партиянинг сифат даражаси путурдан кетади, ала-оқибат ҳокимиятга чайқовчилар, поражўрлар, таловчилар, террорчилар, тилёғламачилар ва хоинлар келишади»⁶².

⁶² *И. Ильин. О грядущей России. М., 1993, 69–6ет.*

Бу ўринда гап партия монополияси ҳақида бораётганлигини унутмаслик лозим.

Маълумки, кўппартиявийлик «жамиятда турли партияларнинг эркин фаолияти учун ижтимоий ҳуқуқий шарт-шароит яратишни кўзда тутати. Бундай шароитда партиялар ўз дастур ва сиёсатларини конституция асосида амалга ошириш имкониятига эга бўлади. Бу борада жаҳондаги илғор мамлакатларнинг тажрибаси катта аҳамиятга эга. Жамиятнинг пешқадам ва фаол аъзоларидан ташкил топган сиёсий партиялар ушбу мамлакатлар ҳаётида ўзига хос ва салмоқли ўрин тутати. Бу уларнинг жамиятни эркинлаштириш, сиёсий плюрализм муҳитини шакллантиришдаги фаолиятида яққол кўзга ташланиб туради. Кўппартиявийлик тоталитар давлатлар учун ёт бўлса, демократик жамият ҳаёт тарзининг ажралмас таркибий қисмидир. Муайян мамлакатдаги сиёсий эркинлик ва инсон ҳуқуқлари таъминланганлиги даражаси ҳам ана шу тамойилга нисбатан аниқланади»⁶³.

Демак, **кўппартиявийлик** — фуқаролик жамиятининг ажралмас таркибий қисми. Айнан кўппартиявийлик ҳамда бошқа жамоат ташкилотлари орқали жамиятда амал қилаётган турли ижтимоий-сиёсий гуруҳларнинг манфаатлари, мақсадлари, эҳтиёжлари ҳамда ниятлари аниқ кўринади. Кўппартиявийлик қондасини қонуний йўлга қўйиш, шунингдек, жамиятда барча сиёсий партиялар, оқимлар вакиллари ўртасида ташкилий ва мунтазам мулоқот олиб бориш, сиёсий фаолиятнинг асосий демократик нормалари бўйича консенсус доирасини белгилаш ҳамда кенгайтириш, сиёсий экстремизмни зарарсизлантириш имконини беради. Кўппартиявийликнинг бирон-бир партия ёки гуруҳ томонидан сиёсий ҳокимиятнинг монополия

⁶³ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунчалар, тамойиллар ва атамалар. Т., «Янги аср авлоди», 2002, 66-67-бетлар.

қилинишига тўсқинлик қиладиган шароит яратиш функцияси ҳақида ҳам унутмаслик даркор.

Ўзбекистон Президенти Ислоҳ Каримов дастлабки асарларидан бўлмиш «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли»да «чинакам демократиянинг зарур ва қонуний таркиби сифатида кўппартиявийликни амалда шакллантириш»ни инсонга ўз сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий борлиғини эркин танлашни кафолатлаш мумкинлиги шартларидан бири деб ҳисоблайди. Бунда у: «Айни вақтда ҳокимиятни зўравонлик билан ўзгартиришни мақсад қилиб қўйган, республиканинг давлат мустақиллигига, ҳудудий яхлитлиги ва хавфсизлигига қарши чиқадиган, миллий ва диний адоватни авж олдирадиган, конституциявий тузумга, халқнинг демократик эркинликлари ва маънавий негизларига тажовуз қиладиган партиялар ва жамоат ҳаракатлари қонундан ташқари бўлиши керак»⁶⁴.

Айни пайтда кўппартиявийлик жамиятга таҳдид солиб турган барча мусибат ва хавф-хатарларга балогардон бўлолмаслигини ёдда тутиш лозим. У муваффақиятли сиёсий фаолият кафолати эмас, балки бу фаолиятга дастлабки зарур шарт-шароитларни яратиш имконини беради, холос.

«Янги типдаги» партиянинг кўпйилик якка сиёсий ҳокимлигидан сўнг республикамиз ҳозир кўппартиявийликка ўтмоқда. Машаққатли ва зиддиятли бу жараён анча вақтни талаб қилади. Бироқ **кўппартиявийлик — жамиятда бир партия ўрнига бир неча партия тузилган вазият, холос, деб ҳисоблаш тўғри бўлмайди. Партиялар бир нечта ва, ҳатто, кўп ҳам бўлиши мумкин. Аммо уларнинг сиёсий жараёндаги иштироки рамзий бўлса, аъзолари сони кам ва ташкилий тузилиши номигагина бўлса, жамиятда кўппар-**

⁶⁴ И.А.Каримов. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-том. Т. «Ўзбекистон», 1996, 46-бет.

тиявийлик амалда мавжудлиги тўғрисида жиддий гап бўлиши мумкин эмас.

Шу жиҳатдан мамлакатимиз Президентининг қуйидаги фикрига қўшилмасликнинг иложи йўқ: «...демократиянинг сифати партиялар сонининг кўп бўлиши билан белгиланмаслигини ҳам ёдда тутиш даркор. Ҳақиқатан ҳам кенг ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларини ифодалаш ва ҳимоя қилишга қодир бўлган сиёсий партиялар учун нормал сиёсий макон яратиб бериш муҳимдир. Партияларнинг пайдо бўлиши, уларнинг сони, дастурий йўл-йўриқларининг ўзига хослиги ва ҳоказолар эса ижтимоий манфаатлар йиғиндиси ва жамланиши орқали табиий йўл билан белгиланмоғи керак. Сиёсий партиялар мавжуд бўлишининг асосий ва бирдан-бир принципи давлатнинг конституциявий меъёрларини ҳурмат қилиш ва уларга риоя этишдан иборат бўлмоғи лозим»⁶⁵.

Чинакам кўппартиявийликни шакллантириш учун муайян шарт-шароит мавжуд бўлиши тақозо қилинади. Уларнинг бўлмаслиги ёки муайян тарихий вазиятда лозим даражада етук эмаслиги бир партиянинг сиёсий ва мафкуравий монополиясидан кўппартиявийликка ўтиш жараёнига ўз таъсирини ўтказиши, мамлакатимизда кўппартиявийлик тизимини ривожлантириш истиқболлари ҳақида фикр юритганда ҳисобга олиниши лозим бўлган қатор муаммо ва зиддиятларни келтириб чиқаради.

Эҳтимол, кўппартиявийлик ҳодисасини ва унинг ҳозирги демократик жамият қарор топишидаги ролини яхшилаб аниқлаб олиш учун, умуман партия ўзинималигини, партиялар қачон ва нима учун пайдо бўлганлигини тушуниб олиш мақсадида, тарихга бир оз назар ташлаш керақдир? Зеро, «йўлбошчи ва раҳ-

⁶⁵ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққилёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон». 1998, 152-бет.

бар» партия ҳукмрон бўлган даврда бу мавзудан қочиларди ва уни четлаб ўтишга ҳаракат қилинарди, чунки унинг ҳақиқий роли тўғрисида анча «хатарли» хулосалар чиқариш мумкин эди.

Айни чоғда сиёсий партияларнинг юзага келиши ва қарор топиши тарихи фуқаролик принципнинг ривожланиши ҳамда ҳозирги жамиятларнинг тобора кўпроқ қатламларини сиёсий ҳаётга жалб этиш билан бевосита боғлиқдир. Дастлабки партиялар сайлов ҳуқуқи анча чекланган шароитда шаклланган ва фуқаролик ҳуқуқидан фойдаланувчи имтиёзли озчиликдан иборат бўлганди. Бундай партиялар Англияда XVII аср охиридаёқ пайдо бўлганди. Булар — барчага маълум ва машҳур тори ва виглар партиялари бўлиб, улар негизида XIX асрнинг иккинчи ярмида Британиянинг Консерватив ва Либерал партиялари тузилганди.

Бу партиялар замонавийларидан анча фарқ қилиб, кўпроқ ҳозиргига қараганда кам сонли сайловчиларни бирлаштирган сиёсий клубларни эслатарди. У пайтларда сайловда иштирок этиш учун анча катта мулк эгаси бўлиш зарур эди. Бундан ташқари, аёллар сайловчилар қаторига киритилмасди. Шу тариқа партия маълумоти даражаси анча юқори ва ўз мақсадларини, ўз фуқаролик иштирокини ва сиёсий танловини аниқ таърифлаб бера оладиган унча кўп бўлмаган шахсларни ўз фаолият доирасига олганди.

Қатнашиш ҳуқуқи кенгайишига кўра сиёсий партиялар қиёфаси ва улар тарафдорларининг иштирок этиш хусусияти ўзгариб борди. Бу, энг аввало, партиялар жамиятда оммавий ижтимоий асосга эга бўла бошлагани ва «илтифотчилар» («жентльменлар»)нинг сиёсий клубдан «халқ» партиясига, «меҳнаткашлар» партиясига айлана бошлагани билан боғлиқ. Европада оммавий партиялар «синфий» сиёсат, яъни синфий зиддият мафқурасига асосланган сиёсат қарор топиши жараёни билан бир вақтда шаклланган.

Бундан ташқари, партияларга, хусусан, партиявийликка муносабат турли даврларда турлича бўлган ва турли арбоблар ва олимлар уни турлича талқин этишган. Партиялар ҳам, уларнинг мақсад ва вазифалари, шунингдек, улар ҳимоя қилаётганларнинг манфаатлари сингари, ҳар хил бўлган.

Ҳозирги пайтда партияларнинг қуйидаги типологияси қабул қилинган (унинг муаллифи Г. Алмонд):

1. «Прагматик» партиялар. Бу партиялар бирон-бир қатъий йўналишга эга эмас. Бундай партияларга ғоялар кўплиги ва уларни рўёбга чиқаришдаги мослашувчанлик хосдир. Улар дастурлари ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг ўзгарувчан шароитларига яхши мослашиш қобилиятига эга. Шу боис бу партиялар ҳаёт ижтимоий манфаатларининг ғоят кенг мажмуини тўплашга қодирдир.

Бу турдаги партиялар сайлов бирлашмалари тарзида қисқа муддатга юзага келиши ҳамда ё айрим сиёсатчиларни, ёки муайян сиёсий гуруҳларни сайловолди қўлаб-қувватлаш мақсадини кўзда тутиши мумкин. Бунга Россиядаги сайловолди кампаниясида Б. Ельцинни қўлаб-қувватлаш учунгина тузилган «Наш дом — Россия» партиясини ҳамда 2004 йилги сайловолди тадбирларида В.Путинга кўмаклашиш учун тузилган «Единая Россия» партиялар блокани мисол қилиб кўрсатиш мумкин.

2. «Мафкуравий» партия — мутлақ мақсадларни кўзловчи қандайдир «муқаддас» ташкилот сифатида иш олиб боради. Инқилобийлик, реакционлик ва ҳукмронлик сифатидаги миллий мустақилликни кўзлаш уларнинг асосий хусусиятларидир. Коммунистик партиялар шундай партиялар жумласига киради.

3. «Партикуляр» партиялар, улар ўз манфаатларини чекланган этник, диний ёки маҳаллий гуруҳлар манфаатлари билан айнан бир хил деб ҳисоблашади. Бу партиялар кенг ижтимоий манфаатларни ўзида жамлашга қодир эмас. Бундай тусдаги партиялар, одатда,

ўтиш даври сиёсий тизимлари доирасида мавжуд бўлади ва сиёсатнинг ўзгаришига мувофиқ манфаатлари бирлашган гуруҳларга айланади.

Уларга муносабат эса ҳамду сано ўқиш ва илоҳийлаштиришдан тортиб, қаттиқ ва андишасизларча танқид қилишгачадир.

Кўп йиллар «йўлбошчи ва раҳбар» партия шароитида яшаганимиз боис ҳамду сано ўқиш мисоли бизда етарли даражада бўлганини ҳисобга олиб, бошқача руҳдаги мисолни келтирамиз. Ушбу ўринда (ҳар қандай) партияларга мунозарали таъриф берган И. Ильинга мурожаат этамиз: «Партия давлат ҳокимиятини қўлга олиш учун уюшган фуқаролар иттифоқидир. Барча партиялар — демократиклари ҳам, антидемократиклари ҳам шунга интилади. Улар орасидаги фарқ шундаки, демократлари конституция қоидаларига риоя этиш зарур деб ҳисоблайди, антидемократлари эса уни менсимасликка интилади.

Тоталитар партиялар бирон-бир хайрихоҳликка лойиқ эмаслиги ўз-ўзидан аён: улар кимлардан, қандай тарзда таркиб топишини ва қаёққа бошлашини кўрганмиз ва улардан тўйганмиз. Бироқ энди нафақат тоталитар партияларга, балки *партия ғоясига* ҳам, — *умуман партиявийлик принципи*га ҳам, — кўз-қулоқ бўлиб туриш зарур».

Бунда у партияларга ва партиявийликка совуқ муносабатини ғоят аниқ ифодалайди: «Сиёсий партия доимо бутуннинг *қисми*, бутуннинг *кичкина қисми*, барча фуқароларнинг озгина қисми, холос, буни унинг ўзи ҳам билади, шунинг учун ўзини *«партия»* (лотинча «парс» — «қисм» сўзидан) деб атайди. Бироқ у анча катта нарсага, бутунга тажовуз қилади. Давлатда ҳокимиятга, уни қўлга олишга тажовуз қилади. У давлатга ўзининг хусусий (партиявий) дастурини, қолган барча фуқароларга, — уларнинг хайрихоҳлиги ва истагига зид ўлароқ, — тўлиғича тикиштирмоқчи бўлади...

Шу боис ҳар бир партия ўз хоҳиш-иродасини кўпчиликка ўтказмоқчи бўлган озчиликдан иборат. Шунинг ўзи туфайли ҳар бир демократик тузум, Бутуннинг вакили бўлиш учун, *партиялар («қисмлар»)* ўртасида *нажотбахш муросани* топиши лозим ҳисобланган *фақат битта коалицион ҳукумат* бўлишига йўл қўйиши даркор»⁶⁶.

Агар шу ўринда кўппартиявийлик муаммосига қайтадиган бўлсак, аввало, шунини алоҳида қайд этиш жоизки, типология фақат партияга нисбатан мавжуд бўлмай, балки партиявий тизимларга ҳам тааллуқлиги тўғрисида изоҳ бериб ўтишга тўғри келади. Айни пайтда, тафсилотига берилмаган ҳолда, авторитар партия тизими мавжуд бўлиб, тоталитар партия унинг бир тури эканлигини; икки партияли рақобатчи тизимлар (масалан, Англия) ва кўппартияли рақобатчи тизимлар мавжудлигини таъкидлаб ўтишни лозим топамиз. Ҳозир улар кўп бўлиб, янада ортиб бормоқда. Чунончи, мамлакатимиз — Ўзбекистон Республикаси ҳам кўппартиявий тизим шаклланишининг дастлабки босқичида турибди.

Кўппартиявийлик шаклланишининг туб объектив шарти жамият иқтисодиётининг кўп укладлилиги, ўзига хос ижтимоий манфаатларга эга гуруҳлар шакланганлиги бўлиб, булар тегишли сиёсий-ҳокимият муносабатлари орқали қўлаб-қувватлашни ҳамда рўёбга чиқаришни талаб қилади. Жамиятни ижтимоий ва сиёсий фикрлар хилма-хиллигига эриштиришнинг бу объектив тамойили сиёсий плюрализмга ундовчи қудратли рағбатлантирувчи куч бўлиб, кўппартиявийлик унинг таркибий қисмларидан биридир.

Бироқ, демократик ривожланиш тажрибаси билан кам таниш бўлган жамиятда кўппартиявийликнинг шаклланиши жараёни оддий, машаққатсиз кечиши

⁶⁶ И.Ильин. О грядущей России. М., 1993, 44-бет.

мумкин эмас. Зеро, кўппартиявийликни жамиятга дафъатан сингдириб бўлмайди.

Юқорида айтиб ўтганимиздек, чинакам кўппартиявийлик рўйхатга олинган бир нечта партия бўлишидангина иборат эмас. Бу аниқ иш олиб борувчи созланган тизим бўлиб, унда сиёсий партиялар тенг ҳуқуқий шароитда бўлади, жамиятнинг асосий гуруҳ ва қатламларига таъсир ўтказиш учун ҳалол рақобатлашади: бу — ҳокимиятда партияларнинг сайловчилар аниқ хоҳиш-иродасига боғлиқ ҳолда алмашилиши принципи таъминланиши демакдир. Бундай тизимни яратиш ҳамда йўлга қўйиш — ғоят мураккаб ва вақт жиҳатидан узоқ давом этадиган вазифа. Уни ҳал қилиш учун муайян шарт-шароит бўлиши зарур.

Партиялар ҳокимият тузилмалари билан халқ ўртасида, давлат билан жамият ўртасида боғловчи бўғин ҳисобланмиш фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг ажралмас шarti бўлган кўппартиявийлик ҳодисасининг нафақат моҳиятини англаш тартибига, балки аҳамиятига кўра ҳам етакчи ўринда туради. Шунинг учун ҳокимият моҳиятини жамият барча қатламларининг бирон-бир умумий мақсадлар йўлидаги ўзаро муносабати сифатида тушуниш, ушбу ҳолатда — Ўзбекистонни ривожлантириш ва мустақиллигини мустаҳкамлаш, минтақада ҳам, жаҳонда ҳам тинчлик ва барқарорликни сақлаш, мамлакатимизда истиқомат қилувчи барча халқларнинг фаровонлигига, маънавий уйғонишига ва равнақ топишига эришиш концептуал жиҳатдан ҳам, амалий жиҳатдан ҳам зарур ва муҳимдир. Шу муносабат билан Ўзбекистон Президентининг: «Партия дегани — бу мансаб учун, лавозим учун кураш эмас, балки муайян ғоя учун, унинг жамиятда устувор бўлиши ва рўёбга чиқиши учун кураш демакдир. Агар партия маъносини мана шу нуқтаи назардан тушунар эканмиз, қанча партия бўлса бўлаверсин, уларнинг фаолиятига тегишли шароит яратиб берилади.

Аmmo жамиятни бўлиб ташлаш, одамларни бир-бирига қарама-қарши қилиб қўйиш, турли беқарорликлар келтириб чиқарадиган ғоялар тарғиб қилинадиган бўлса, бундай партиялар бизга керак эмас»⁶⁷, — деган сўзлари ғоят долзарб аҳамият касб этади.

Бинобарин, мамлакатимиз ривожланишининг ушбу босқичида партиялар юзага келиши ва қарор топишининг асосий жиҳати уларнинг сафига имкон қадар кўп аъзо жалб этишдан иборат эмас, балки жамият ижтимоий қатламларининг кўпчилиги томонидан қўллаб-қувватланадиган дастурлар, мақсадлар, ижтимоий технологияларни ишлаб чиқишдан иборатдир. Чунки ўзгаришлар ва ислохотлар тарафдорларининг ижтимоий асосини партиявий тузилмалар эмас, балки турли партиялар томонидан ишлаб чиқиладиган ва жамиятга тавсия этиладиган жозибадор инновация ғояларигина бирлаштира олади.

Кўппартиявий тизимни яратиш ва унинг амал қилиши муаммоси ҳозирга қадар ҳам кун тартибидан тушмаяпти. Бинобарин, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенати қўшма мажлисидаги маърузасида (2005 йил 28 январь) Ислом Каримов «сиёсий партиялар ва фуқаролик институтларининг давлат аҳамиятига молик энг муҳим қарорларни қабул қилишдаги роли ва таъсирини тубдан кучайтириш»⁶⁸ зарурлигини таъкидлашни лозим топди.

Партиялар ҳақида гапирганда, мавжуд бўлиши демократик жамият учун шарт ва нормал ҳодиса бўлган мухолифат тўғрисидаги масалага мурожаат этмай ўтиб бўлмайди. Бироқ Ислом Каримов ўз китобида **мухолифат** турлича — **конструктив** ва **ноконструктив** бўлишини қайд этади.

⁶⁷ И.А.Каримов. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. 2-том. Т., «Ўзбекистон», 1996, 351-бет.

⁶⁸ И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 39-бет.

«Айни маҳалда шуниси ҳам муҳимки, у (мухолифат — изоҳ бизники — *З.И.*) ташкилий жиҳатдан расмийлашган, тегишли юридик мақомга эга бўлиши, конституция ва қонун нормаларини ҳурмат қилиши, ўз ҳаракатлари билан мамлакатдаги давлат ва ижтимоий тузумнинг қатъий, барқарор ҳолати учун масъул бўлиши, давлат қурилишининг муқобил лойиҳаларига эга бўлиши лозим»⁶⁹.

Бундан маълумки, ўзларини хафа қилинган, орзу қилган амалларидан маҳрум этилган деб ҳисоблайдиган, уруф-аймоқчилик ва маҳаллийчилик манфаатларини кўзлайдиган, устига-устак, нафақат расмий ҳокимиятга, балки қонунларга ҳам қарши бўлган йўлни тутган иззатталаб одамларни мухолифат, боз устига, конструктив мухолифат деб бўлмайди.

«Мамлакатдаги ижтимоий-сиёсий барқарорлик жамоатчилик фикрининг ҳолатига етарли даражада боғлиқ»,— деб ҳисоблайди Президент. Бу фикрга қўшилмай бўлмайди. Зеро, ушбу жамоатчилик фикрини шакллантирадиган оммавий ахборот воситалари ишига етарлича эътибор бериш зарурлиги шундан келиб чиқади. Афсуски, оммавий ахборот воситалари ҳозирги талабларга жавоб бермайди. Улар «тўртинчи ҳокимият» деб аталса-да, ҳақиқатда бундай бўлолмади.

Оммавий ахборот воситаларини ҳақиқий «тўртинчи ҳокимият»га айлантириш жараёни ҳамма жойда ҳам анча мураккаб кечяпти. Эскича фикр юритиш ўз таъсирини кўрсатмоқда. Эски сарқитлардан жудо бўлиш эса дунёқарашлар, психологиялар, турли даъволар ўртасидаги кўзга кўринмайдиган, лекин тинкани қуритадиган кураш билан бирга бормоқда»⁷⁰, — деб ёзади муаллиф.

⁶⁹ *И.А.Каримов*. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 153-бет.

⁷⁰ *И.А.Каримов*. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 154-бет.

Оммавий ахборот воситалари қандай бўлмоғи даркор ва бунинг учун нималар қилиш керак? Президент назарида булар қуйидагилардан иборат:

1. Уларга жамиятнинг сиёсий, иқтисодий ва маънавий ҳаётида муносиб ўрин бериш, журналистлар фаолиятини ижтимоий ва ҳуқуқий кафолатлаш, ахборот олиш, таҳлил қилиш, ишлаш ва етказишнинг замонавий усуллари ҳамда воситаларини ўзлаштиришда уларга ёрдам бериш.

2. Оммавий ахборот воситаларининг фаолиятини тартибга солувчи қонунчилик базасини такомиллаштириш.

Шундай қилиб, Президент Ислон Каримов ушбу бўлимда нима ҳақда гапирмасин (ҳуқуқий давлатнинг қарор топиши, фуқаролик жамияти асосларининг шаклланиши, кўппартиявийлик ва муҳолифатни ривожлантириш учун шароит яратиш, оммавий ахборот воситалари фаолиятини ислоҳ қилиш, мулкка муносабатни ўзгартириш), уларнинг барчаси **ягона мақсад** — демократик институтлар ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш учун зарур деб ҳисоблайди.

Шу ўринда: **Бу нима учун бунчалик муҳим? Демократлаштириш нима беради? Демократия кадриятлари нималардан иборат?** – деган саволлар кўндаланг бўлиши табиий.

Китобдан биз унча оддий бўлмаган ушбу саволларга ва, ҳатто: Буларнинг барчасини нима учун билиш керак? — деган саволга ҳам жавоб топамиз. Муаллиф бу ҳақда шундай ёзади: «Умуминсоний тамойиллар ва меъёрларни, бутун дунёда чуқур илдиз отган демократик кадриятларни ўрганмай ва улардан фойдаланмай туриб, демократик институтларни шакллантириш, фуқаролик жамиятининг асосларини яратиш мумкин эмас»⁷¹.

И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 156-бет.

Демократия ўзи нима? Гарчи «демократия» сўзи маълум бўлса-да, кўпчилик унинг чинакам мазмуни билан таниш эмас. Бу эса тоталитар ва, ҳатто, ҳарбий диктатураларга ҳам ўзини «демократик» деб аташ имконини берган ва ҳозир ҳам шундай. Айни чоғда дунёда демократия учун курашда жон фидо этган чинакам демократлар бўлгани маълум.

Демократия нима? Луғатда «демократия» сўзи «**халқ бошқаруви шакли бўлиб, унда халқ олий ҳокимият соҳиби ҳисобланади ва бу ҳокимиятни ё бевосита, ёки эркин сайлов тизими воситасида ўзи сайлаган вакиллар орқали амалга оширади**», дея таъриф берилган.

Авраам Линкольн (АҚШнинг 16-президенти) сўзларига кўра, демократия — «халқ томонидан халқ учун амалга ошириладиган халқ бошқарувидир». Хуллас, бу сўзнинг айнан таржимаси — **халқ ҳокимиятидир**.

Инсон ва фуқаро **ҳуқуқлари ҳамда эркинликлари** ҳақида гапирганимизда нима учун «**демократия**» сўзини четлаб ўта олмаймиз? Афтидан, **биринчи навбатда**, шунинг учунки, эркинлик ва демократия сўзлари, гарчи синоним бўлмаса-да, ўзаро бир-бирининг ўрнини босувчи тушунча сифатида ишлатилади. Чиндан ҳам демократия эркинлик ҳақидаги ғоялар мажмуини ўз ичига олади, лекин, бундан ташқари, **шуниси жуда муҳимки**, у эркинликка қонуний мақом бахш этадиган амалий нормалар ва тартиб-қоидалар мажмуини ҳам қамраб олади. Айни шу ҳолат давлатимизнинг конституциявий принципларини демократик деб аташ имконини беради. Чунки уларда инсон ҳуқуқлари ва ҳам-манинг қонун олдида тенглиги қонунан мустаҳкамлаб қўйилган.

Демократиялар икки асосий тоифага: **бевосита демократияга ва вакиллик демократиясига** бўлинади. Бевосита демократияда истисносиз барча фуқаролар ижтимоий қарорлар қабул қилишда иштирок эта оладилар. Тўғри, бевосита демократия халқ сони унча

кўп бўлмаган ҳолларда, масалан, ҳамма бир жойга масалани муҳокама этиш ва кўпчилик овоз билан биргаликда қарор қабул қилиш учун йиғила оладиган жамоа ёки қабила кенгашларидагина мумкин. Жаҳонда биринчи демократия бўлган қадимги Афина беш-олти минг киши иштирок этган йиғилишлар ёрдамида бевосита демократияни амалга оширишни уддалай олган.

Ҳозирги жамият ўзининг мураккаблиги ва кўпсонлилиги туфайли бевосита демократияни амалга оширолмайди. Бугунги кунда демократиянинг энг кенг ёйилган шакли, сўзсиз, вакиллик демократияси бўлиб, унда фуқаролар сиёсий қарорлар қабул қилиш, қонунларни таърифлаш ва ижтимоий фаровонлик учун зарур бўлган дастурларни ҳаётга татбиқ этиш мақсадида расмий шахсларни сайлайдилар. Расмий шахсларни сайлаш тартиби хилма-хил бўлиши мумкин. Масалан, умуммиллий даражада қонун чиқарувчилар ҳар бири битта вакил сайлайдиган ҳудудларда сайланиши мумкин. Мутаносиб вакиллик тизимида ҳар бир сиёсий партия қонун чиқарувчи органда бутун мамлакатда сайланган умумий миқдорининг фоизли нисбатига мувофиқ вакиллик қилади, яъни муайян бир партия аъзолари қанча кўп бўлса, ўша партиядан шунча кўп номзод қўйилади.

Бироқ метод қандай бўлмасин, вакиллик демократиясида расмий шахслар халқ номидан лавозим эгаллайди ва барча ишларда халқ олдида ҳисобдор бўлади.

Ўзбекистоннинг биринчи парламенти — Олий Мажлис сессиясида нутқ сўзлар экан, Президент: «Давлат ва давлат ҳокимиятининг барча тармоқлари ўз фаолиятини инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва қўриқлаш ишига сафарбор қилгандагина ўз вазифасини тўғри адо этган ҳисобланади. Бу қоидани ҳамма тан олиши, бу қоидага ҳамма итоат қилиши шарт»⁷², — деб таъкидлашни зарур деб топди.

⁷² И.А.Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-том. Т., «Ўзбекистон», 1996, 17-бет.

Тўғри, «демократия» нималигини билиш зарур. «Демократия атамасининг қандай шарҳланиши эмас, — деб таъкидлайди муаллиф, — балки унинг қанчалик реаллиги, ҳақиқийлиги, яшашга қобиллиги муҳимдир. Бинобарин, биз ўз истагимиздаги демократияга қандай мазмун бахш этмайлик, агар у ҳаётимизнинг ҳар бир сониясига сингиб кетмаса, турмушимизнинг ажралмас қисмига айланмаса, ҳамма шиорлар ва таърифлар ё мазмунсиз бақир-чақир, ёки ҳеч нарсани англамайдиган сўз ўйини бўлиб қолаверади. Бундан ташқари, бизнингча, ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий-сиёсий жиҳатдан тайёр бўлмаган заминда демократиянинг барча тамойилларига — эркин сайловга, сўз эркинлиги, уюшмалар, йиғилишлар эркинлиги ва шу кабиларга «яшил йўл» очиб берсак, ҳақиқий демократияни бўғиб қўйиш хавфи юзага келиши ҳам мумкин»⁷³.

Бунда Ислом Каримов жамиятнинг демократиклигини белгиловчи **уч мезон мавжуд** деб ҳисоблайди:

1) халқ қарорлар қабул қилиш жараёнларидан қанчалик хабардор;

2) ҳукумат қарорлари халқ томонидан қанчалик назорат қилинади;

3) оддий фуқаролар давлатни бошқаришда қанчалик иштирок этишади.

«Ана шу уч соҳада ҳақиқий силжишлар бўлмас экан, демократия ҳақидаги ҳамма гап-сўзлар ё халққа хушонад қилиш, ёки оддий сиёсий ўйин бўлиб қолаверади».

Ўнлаб йиллар тоталитар режимда яшагандан кейин давлатнинг бир ижтимоий тузумдан иккинчисига ўтиши унчалик ҳам оддий муаммо бўлмай қолади. Бунда ҳамма нарсани тўлиқ инкор этиш ва «Ҳаммасини таг-тубигача бузамиз, шундан кейин эса...» даъвати-

⁷³ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 156-бет.

гача етиб бориш ҳеч гап эмас. Зеро, иккинчи қисмга-ча етиб борилмайди, чунки қуришдан бузиш осон.

Демократияга кириб боришнинг бундай йўли Ўзбекистон учун мақбул эмас. «Бизнинг мақсадимиз, — деб таъкидлаган эдик биз 90-йилларнинг бошларидаёқ, — бир неча авлод меҳнати билан яратилган нарсаларни йўқотмаслик, уларнинг энг яхшиларини сақлаб қолиш, демократик меъёрларга, миллий манфаатларимизга, мустақиллигимизга мос келмайдиганларини қайта ташкил этишдан, мазкур тузилмаларни янги мазмун билан бойитишдан иборатдир. Ўзбек халқининг бой маданияти, таълим, маориф тизими, фан тоталитаризмдан қолган мерос деб парчалаб ташланиши мумкин эмас эди. Биз танлаб олган йўл ўзбек халқининг асрий анъаналарига, одатларига, маданияти ва тилига, шунингдек, жаҳон цивилизацияси ютуқларига асосланган ҳолда мазкур тузилмаларни янги мафкуравий негизга ўтказиш, мослаштиришдан иборат эди»⁷⁴.

Айни чоғда китоб муаллифи қуйидагиларни ҳам қайд этиб ўтади: «...Демократия — фақат назария ёки сиёсий жараёнгина бўлиб қолмай, шу билан бирга халқнинг турмуш тарзи ва унинг бутун руҳияти, анъаналари, маданияти, психологиясининг хусусиятлари ҳамдир. Демократия ғояларини баён қилиш мумкин. Сиёсатда демократияни юқоридан «тушириш» мумкин. Лекин бу билан демократия сизу бизнинг амалий ҳаётимизга сингмайди. Демократия жамиятнинг қадриятига, ҳар бир инсоннинг бойлигига айланмоғи керак. Бу эса бир зумда бўладиган иш эмас. Халқнинг маданиятидан жой ололмаган демократия турмуш тарзининг таркибий қисми ҳам бўла олмайди. Бу тайёргарлик кўриш ва демократия тамойилларини ўзлаштиришдан иборат анча узоқ муддатли жараёндир. Баъзи

⁷⁴ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т.. «Ўзбекистон», 1998, 158-159-бетлар.

давлатларда бунга эришгунча кўплаб авлодлар яшаб ўтган»⁷⁵.

Бироқ мамлакатимизда демократик давлат қуриш — ҳақиқатан ҳам амалга оширса бўладиган вазифа, деб таъкидлашга Ўзбекистонда барча асослар бор. Тарихимиз, буюк маданиятимиз, улкан табиий ва маънавий салоҳият ва халқимизнинг ахлоқий қадриятлари ҳамда ХХI асрда жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўринни эгаллаш истагимиз бунинг гарови бўлиб хизмат қилади.

Энди китоб муаллифи эътиборни қаратаётган яна бир муаммо ҳақида. Бу — **бозор муносабатларининг қарор топиши ва мулкдорлар синфининг шаклланиши муаммосидир.**

Шу муносабат билан Ислом Каримов қуйидагиларни алоҳида таъкидлайди: «Иқтисодий ўзгаришларни устувор деб ҳисоблаётганимиз, тақсимотнинг маъмурий-буйруқбозлик тизимидан буткул воз кечаётганимиз ҳамда бозор иқтисодиётига асосланган ижтимоий муносабатларни шакллантираётганимиз жамиятни ислоҳ қилишга қатъий ёндашувимизнинг ифодасидир.

Бизнинг бозор муносабатларига ўтиш моделimiz республиканинг ўзига хос шароитлари ва хусусиятларини, анъаналар, урф-одатлар, турмуш тарзини ҳар томонлама ҳисобга олишга, ўтмишдаги иқтисодиётни бирёқлама, бесўнақай ривожлантиришнинг мудҳиш мёросига барҳам беришга асосланади»⁷⁶.

Ўтган мустақил ривожланиш даври таҳлили ислоҳ қилишнинг ўзбек модели тўғрилигидан далолат беради. Бинобарин, у самара бера бошлади, бу эса айрим хулосалар чиқариш учун имкон яратади. Ислом Каримов қуйидагилар ҳақида мулоҳаза юритиш мақсадга мувофиқлигини алоҳида эътироф этади:

⁷⁵ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 160-бет.

⁷⁶ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 162-бет.

Биринчидан, иқтисодийётга ортиқча сиёсий тус бериш, уни мафкурага, турли партиялар ва ҳаракатларнинг манфаатларига бўйсундириш иқтисодий ислохотлар ва ўзгаришлар йўлида ров бўлиб қолади;

Иккинчидан, давлатнинг бошқарув соҳасидаги роли инкор этилса, маъмурий-буйруқбозлик тизимидан иқтисодийётнинг бозор тамойилларига ўтишини таъминлаш қийин кечади;

Учинчидан, қўшни мамлакатларда жамият коррупция тузоғига илинаётгани, уюшган жиноятчилик кучайиб бораётгани ҳисобга олинса, одамлар тафаккурини ўзгартириш, уларнинг онгида демократик қадриятларни, қонунга бўйсунини мустаҳкамлаш, қонун устуворлигига эришиш зарурлиги аён бўлади;

Тўртинчидан, кучли иқтисодий сиёсатга етарли баҳо берилмаган жойда ижтимоий кескинлик ва қарама-қаршилиқ вужудга келади;

Бешинчидан, муаммоларни, аҳамияти ва устуворлигини ҳисобга олиб, кетма-кет ва босқичма-босқич ҳал қилиш муҳим.

Истиқлол йилларида орттирилган иқтисодий ислоҳ қилиш тажрибаси ислохотларни бундан буён ҳам демократлаштириш жамиятда барқарорликни таъминлаш учун асос бўлиб хизмат қилувчи хулосалар чиқариш имконини беради.

Биринчи хулоса. Зарур шарт-шароитлар яратмай, инсон манфаатларини рўёбга чиқаришнинг таъсирчан воситасини вужудга келтирмай, бу манфаатларни фаол ҳаракатлантирувчи куч сифатида ишга солмай туриб, биз янгиланиш ва тараққиёт йўлидан аниқ мақсадни кўзлаган ҳолда ва тинимсиз илгарилаб бора олмаймиз.

Иккинчи хулоса. Мамлакатда чинакам ўрта мулкдорлар синфи шакланган тақдирдагина ислохотлар сезиларли самара беради, мулкчилик масалалари ҳал бўлади.

Учинчи хулоса. Чинакам мулкдорлар синфи ҳам мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаш-

тиришни амалга ошириш ҳисобига, ҳам кичик ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришни рағбатлантириш, қимматли қоғозлар бозорини яратиш ҳисобига кўп укладли иқтисодиётни вужудга келтириш йўли билан шакллантирилади.

Тўртинчи хулоса. Бозор тузилмаси ривожланган мамлакатларнинг тажрибаси ҳақиқий ўрта мулкдорлар қатламининг асосий қисми аҳолининг пул маблағларини қимматли қоғозлар бозорига, одамлар учун фойдали банк депозитларига ва омонатларга жалб этиш воситасида шаклланаётганидан далолат беради. Бинобарин, қимматли қоғозлар бозорининг аҳволига қараб бозор муносабатларининг қарор топиш жараёни қай даражада жўшқин бораётганлиги ҳақида фикр юритиш мумкин бўлади.

Бешинчи хулоса. Биз ҳуқуқий давлат қуряпмиз. Демак, иқтисодиёт ҳам мустақкам қонунчилик ва норматив базага асосланиши, унинг негизида ислоҳ қилиниши лозим. Ислоҳ қилиш жараёнлари мустақкам ҳуқуқий негизга асослангандагина, улар барқарор ва собитқадам бўлади.

Олтинчи хулоса. Ислоҳотларнинг стратегияси ва тактикасини белгилаш чоғида жамиятни ислоҳ қилиш ва янгилашда белгилловчи аҳамиятига эга бўлган бўғинларга алоҳида эътибор бериш даркор. Булар:

1) Аграр сектордаги ўзгаришлар. Қишлоқда бозор механизмларини ривожлантириш, деҳқонда эгалик ҳиссини уйғотиш мулкий муносабатларни такомиллаштириш, жамоа хўжаликларини қайта тузиб, хўжалик мулкнинг бир қисмини, муайян ҳиссасини деҳқонларга бириктириб қўйиш, хўжалик ички ижара муносабатларини чуқурлаштириш, ерни мерос қилиб қолдириш ҳуқуқи билан умрбод фойдаланишга бериш, шунингдек, деҳқон (фермер) ва шахсий ёрдамчи хўжаликларни кенг ривожлантириш асосида амалга оширилиши лозим.

2) Иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришлар қилиш. Бунда асосий вазифа — нафақат мамлакат ичкарасида, балки жаҳон бозорида ҳам талаб бўлган маҳсулотни ишлаб чиқаришга ўтишни таъминлашдан иборат.

«Кучли ижтимоий сиёсат ва аҳоли ижтимоий фаоллигининг ортиши» — иккинчи бобнинг навбатдаги бўлими шундай номланади. Хавфсизликни таъминлаш ҳамда тараққиёт шартлари ва кафолатларини яратиш учун ушбу муаммони ҳал этиш фоят катта аҳамиятга молик вазифа ҳисобланади. Шунинг учун ҳам китоб муаллифи асосли равишда: «Миллий давлатчиликни шакллантириш, демократик ислохотларни амалга ошириш, иқтисодиётни бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтказиш ҳамда бозор муносабатларига ўтиш даврида ижтимоий муаммоларга алоҳида эътибор бериш зарур»⁷⁷, — деб ҳисоблайди.

Ўтиш даврида ижтимоий барқарорлик масалаларига алоҳида эътибор қаратиш зарурлигини шарт қилиб қўядиган асосий сабаблар қуйидагилардан иборат.

Биринчи. Ўзгаришларнинг қай тарзда — ё изчил, тадрижий йўл билан бориши, ё бўлмаса, кескин шакллارга кириши: ижтимоий норозиликлар, стихияли портлашлар, ҳатто фуқаролар урушлари ва инқилоблар тусини олиши тўпланиб қолган ижтимоий муаммоларнинг қай даражада кескинлигига боғлиқ.

Иккинчи. Одамларни даъват этувчи ижтимоий сабабларнинг рўёбга чиқиши жуда муҳим аҳамиятга эга. Инсон учун ислохотлар жараёнида ўз имкониятларини қанчалик рўёбга чиқара олиши, ислохотларнинг мазмуни ва мақсадлари ҳақидаги тасаввурлари ислохотларнинг амалий натижаларига қанчалик мос келиши фоят катта аҳамиятга моликдир.

Учинчи. Кенг кўламдаги узоқ муддатли ислоҳ қилиш жараёнининг дастлабки босқичи — энг қийин, ижти-

⁷⁷ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 178-бет.

мой портлаш хавфи бўлган босқич. Иқтисодиётнинг эркинлаштирилиши, истеъмол нархлари ва тарифларининг қўйиб юборилиши, ишлаб чиқаришнинг пасайиб кетиши, жамғармаларнинг кадрсизланиши ва, бунинг оқибати ўлароқ, турмуш даражасининг пасайиши аҳолининг қашшоқлашувига олиб келадики, бундай ҳолат ижтимоий беқарорликни вужудга келтирувчи муҳит бўлиб хизмат қилади.

Тўртинчи. Ўтиш даврида эскича ва янгича фикрлаш, ўтмиш ва ҳозирги замон қадриятлари ўртасидаги зиддият янада кучаяди.

Бундан ташқари, турли кўринишдаги тенгсизликлар ҳам ижтимоий барқарорлик учун хавф туғдиради, агар бу тенгсизлик ёки орадаги фарқ катта бўлса, шунингдек, улар янада ортиб бораётган бўлса, бу беихтиёр улар ўртасидаги қарама-қаршиликка олиб келади.

Шу боисдан ҳам Ўзбекистоннинг ўз янгиланиш ва тараққиёт йўлига асос қилиб олинган етакчи тамойиллардан бири — кучли ижтимоий сиёсатни амалга оширишдан иборатдир.

Бунинг учун қандай масалаларни **ҳал этиш муҳим?**

Биринчидан, ишлаб чиқаришни барқарорлаштириш ва муттасил ривожлантириш.

Иккинчидан, давлат маблағлари билан бир қаторда меҳнат жамоалари, жамоат ва хайрия ташкилотлари ва жамғармаларининг маблағларини кенг жалб этиш.

Учинчидан, одамларнинг куч ва қобилиятлари тўлатўкис фаоллашувини таъминлашга қодир бўлган кучли механизмни вужудга келтириш.

Тўртинчидан, аҳолининг даромадларида ва турмуш даражасида асоссиз катта фарқларга йўл қўймаслик. Жамиятда ижтимоий барқарорликни таъминлайдиган қатламларни шакллантириш.

Бешинчидан, қашшоқликка қарши курашиш. Аҳоли энг муҳтож қатламларининг давлат томонидан қўллаб-қувватлашини кучайтириш.

Бу вазифалар қўйилибгина қолмай, балки муваффақиятли ҳал этилмоқда ҳам. Бу эса Президентга, «бугунги кунда аҳолининг моддий фаровонлигига салбий таъсир кўрсата оладиган омиллар деярли йўқ», деб таъкидлаш имконини берди. Аксинча, барқарорлаштирувчи, аҳолининг турмуш даражасини ошириш учун шарт-шароит ва ишончли кафолатлар яратиб берувчи омиллар тобора ортиб бормоқда.

Хавфсизлик учун курашда, тараққиёт учун шароит яратиш ҳамда уни кафолатлашда **мамлакатимизнинг жуғрофий-стратегик имкониятлари ва табиий-хом ашё ресурслари** катта роль ўйнайди.

«Ўзбекистоннинг ва Марказий Осиёдаги бошқа республикаларнинг ҳозирги жуғрофий-сиёсий тизимларидаги роли жуда сезиларли ва каттадир. Шу туфайли бу республикаларда юз бераётган ҳодисалар жаҳондаги энг йирик давлатлар, турли жуғрофий-сиёсий тизимларнинг манфаатларига бевосита дахлдордир»⁷⁸, — деб ҳисоблайди муаллиф.

Минтақада жуғрофий-сиёсий жиҳатдан марказий ўрин тутган, ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан кўпроқ ривожланган мамлакат бўлган Ўзбекистон бутун қўшни давлатлар билан боғловчи бўғин сифатида хизмат қилиши мумкин. Шуни ҳисобга олиб, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Халқаро валюта фонди, Жаҳон банки, Европа тикланиш ва тараққиёт банки, Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти, Немис техникавий ёрдам жамияти ва бошқа халқаро ташкилотлар Тошкент шаҳрида ўз ваколатхоналари ҳамда бюрларини очган. 350 дан зиёд чет эл компаниялари, фирма ва банклари Ўзбекистонда ўз ваколатхоналарини аккредитация қилган⁷⁹.

⁷⁸ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 190-бет.

⁷⁹ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 191-бет.

Ноёб табиий-хом ашё имкониятлари ҳақида алоҳида айтиб ўтиш лозим. Ўзбекистонда машҳур Менделеев даврий системасининг деярли барча элементлари топилган. Ҳозирга қадар 2,7 мингдан зиёд турли фойдали қазилма конлари, шу жумладан 100 га яқин минерал хом ашё турлари аниқланган, шундан 60 дан ортиғи ишлаб чиқаришга жалб этилган. 900 дан ортиқ кон қидириб топилган бўлиб, уларнинг тасдиқланган захиралари 970 миллиард АҚШ долларини ташкил этади. Умумий минерал хом ашё потенциали 3,3 триллион АҚШ доллари миқдорида баҳоланмоқда.

Ҳар йили республика конларидан тахминан 5,5 миллиард долларлик миқдорда фойдали қазилмалар олинмоқда ва улар ёнига 6,0—7,0 миллиард долларлик янги захиралар қўшилмоқда.

Бир қатор фойдали қазилмалар, чунончи, олтин, уран, мис, табиий газ, вольфрам, калий тузлари, фосфоритлар, каолинлар бўйича Ўзбекистон тасдиқланган захиралар ва истиқболли рудалар жиҳатидан МДҲ-дагина эмас, балки бутун дунёда ҳам етакчи ўринни эгаллайди.

Масалан, олтин захиралари бўйича мамлакатимиз дунёда 4-ўринда, уни қазиб олиш бўйича 7-ўринда, мис захиралари бўйича 10—11-ўринда, уран захираси бўйича 7—8-ўринда туради.

«Ўзбекистон тупроғининг ноёб унумдорлиги унинг муҳим хусусияти бўлиб, бу ҳол республикани қудратли агросаноат салоҳиятига эга мамлакатга айлантириш имконини берди».

«Ўзбекистон — қадимдан суғорма деҳқончилик мамлакати бўлиб келган. Суғорма деҳқончилик озиқ-овқат соҳасида республика мустақиллигининг негизи ва асосий экспорт маҳсулотининг манбаидир.

Бугунги кунда Ўзбекистон ташқи бозорда талаб катта бўлган маҳсулот — пахта толасининг асосий ишлаб чиқарувчиси ва етказиб берувчисидир. Республика пах-

та толаси ишлаб чиқариш бўйича дунёда тўртинчи ва уни экспорт қилиш бўйича иккинчи ўринда туради»⁸⁰.

Хавфсизлик шартлари, тараққиёт шартлари ва кафолатлари сифатида яна қандай фактлар ҳамда омилларни айтиб ўтиш мумкин? Улар қуйидагилардан иборат.

Ўзбекистоннинг ҳақиқий бойлиги ва мулки унинг меҳнатсевар, саҳий халқи, яъни **инсон салоҳияти**дир.

Ўзбекистоннинг муҳим хусусияти — бу ерда **аҳолининг ўсиш суръати юқорилиги**дадир.

Ижтимоий-демографик аҳволнинг бошқа бир фарқли хусусияти — **жамиятнинг асоси бўлган кучли оила тизими**дир.

Ҳозир мамлакатимиз **қудратли меҳнат салоҳияти**га эга. Меҳнат захиралари бутун аҳолининг деярли 50 фоизини ташкил қилади ва ҳар йили 210—220 минг кишига кўпайиб бермоқда⁸¹. Бунда меҳнат салоҳиятининг муҳим хусусияти — унинг **таълим даражаси юқорилиги** билан боғлиқдир. Ўзбекистонда дастурий вазифаларни амалга оширишда **фанни ва илмий инфратузилмани ривожлантириш** гоят муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистон Республикасида ривожланган **энергетика, коммуникация ва сув тизимлари, ягона, бир-бирини тўлдирадиган темир йўл ва автомобиль йўллари тармоғи** мавжуд.

Ўзбекистон умумий узунлиги 12 минг километр бўлган **ривожланган газ узатиш тизими**га эга.

Ислом Каримов ўз китобида олға силжишимизни, янгиланиш ва ривожланишимизни ҳуқуқий таъминлашдек кафолатини ҳам ажратиб кўрсатишни зарур деб билди.

«Республикада қабул қилинган биринчи Конституция ва бир қатор асосий қонунлар ҳаётимизнинг

⁸⁰ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 205-206-бетлар.

⁸¹ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 209-бет.

хамма томонларини демократиялашнинг, жамиятимизни янгилаш ҳамда Ўзбекистонни ўзининг ишончли ва истикболли шериги деб билаётган жаҳондаги кўплаб мамлакатлар билан ҳамкорлик жараёнлари ортга қайтмаслигининг қудратли ҳуқуқий кафолати бўлиб хизмат қилмоқда⁸². Қонуннинг устуңлиги ислоҳотларимиз моделига асос қилиб олинган етакчи тамойил бўлиб, ҳуқуқий давлатнинг мезони сифатида хизмат қилади.

Президент сўзларидан келиб чиққан ҳолда, қуйидагиларни мамлакатда қабул қилинган қонун ҳужжатлари сифатида ажратиб кўрсатиш мумкин бўлади:

1) давлатчилигимизни мустаҳкамлашга қаратилган қонун ҳужжатлари;

2) иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишнинг ҳуқуқий негизини ташкил этадиган қонунлар;

3) жамият сиёсий тизимини эркинлаштириш ва демократиялашнинг ҳуқуқий асосини ташкил этадиган қонун ҳужжатлари;

4) Ўзбекистонни халқаро ҳуқуқ субъекти сифатида белгилайдиган, мамлакатимизнинг ташқи сиёсий ва ташқи иқтисодий алоқаларини тартибга соладиган қонунлар.

Хавфсизлик омили, тараққиёт шартлари ва кафолатлари бўлган **жаҳон ҳамжамияти билан ҳамкорлик** китобнинг, ўрнига кўра сўнги бўлса-да, аҳамиятига кўра муҳим бўлган якуний бўлими ҳисобланади.

Ўзбекистоннинг мустақил ривожланишидаги ўтган қисқа тарихий даврда республикани суверен давлат сифатида қарор топтириш юзасидан улкан ишлар амалга оширилди. Президентимиз китоби нашрдан чиққан 1997 йилга келиб: Ўзбекистонни 165 давлат тан олган, дунёдаги 120 дан ортиқ мамлакат билан расмий дипло-

⁸² И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 227-бет.

матия муносабатлари ўрнатилган, 35 мамлакат Тошкентда ўз элчихонасини очган. Табиийки, бу кўрсаткичлар ҳозирги пайтда бирмунча ортган.

Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллаши, ўз давлатчилигини барпо этиши, ҳозирги мураккаб ва нотинч дунёда мустақиллигини мустаҳкамлаши даркор. Шу муносабат билан барқарорлик ва давлат хавфсизлигининг кафолатини таъминлаш жуда муҳим. Президент фикрича, улар қуйидагилардан иборат:

Биринчи. Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятида, давлатлараро хавфсизлик тизимида ўз ўрнини топиши (ЕХХТ, БМТда иштирок этиши) даркор.

Иккинчи. Самарали сиёсий макон ҳосил қилувчи мустаҳкам давлатлараро битимлар тизимини яратиш.

Учинчи. Тузилган давлатлараро битимларга оғишмай риоя қилиш.

Тўртинчи. Ташқи сиёсатни мафкуралаштиришдан тўлиқ воз кечиш.

Бешинчи. Ўзбекистон қўшилмаслик ҳаракати аъзоси сифатида ҳеч қандай блокларга кирмаслиги.

Олтинчи. Ўзбекистоннинг коллектив хавфсизлик тизимида иштирок этиши.

Еттинчи. Энг яқин қўшниларимиз — Марказий Осиёдаги давлатлар билан ҳар томонлама жипс ҳамкорлик қилиш.

Саккизинчи. Армиямиз, қуролли Кучларимиз, ҳарбий доктринамиз.

Тўққизинчи. Жамиятнинг ижтимоӣ-психологик, маънавий-ахлоқий, маданий ва тарихий иддизларига таяниш.

Президент китоби «Хулоса» билан яқунланади, унда муаллиф китобни нима учун ёзганлигини атрофлича изоҳлаб беради. Ислоҳ Каримов китобни ёзиш зарурати қуйидагиларда ўз ифодасини топишини қайд этади:

Биринчидан, мустақил ривожланиш йўлида ортирилган озгина тажрибани батафсил таҳлил қилиш,

ютуқларни ҳам, камчиликларни ҳам умумлаштириш талаб қилинади.

Иккинчидан, тилга олинган мавзу — хавфсизлик, барқарорлик, ислоҳотлар зарурлиги — китобнинг фақат асосий мундарижасигина бўлиб қолмай, балки давлат мустақиллиги ва суверенитетига, халқимиз озодлиги ва тенглигига эришишнинг асосий мақсадидир.

Учинчидан, улуғ мақсад йўлида турган муаммолар ва таҳдидларни аниқ тушуниш жамиятни бирлаштиради, жипслаштиради.

Тўртинчидан, она заминимизда яшаётган ҳар бир инсон ушбу китобни ўқиб чиқиб, Ватанимиздан фахрланиш, ғурурланиш туйғусини ҳис этади. «Фарзандларимиз, келажак авлодлар биздан шу ўлкани, шу муқаддас заминни яна ҳам бой, кучли ва қудратли ҳолатда қабул қилиб олишлари учун, биз буюк аجدодларимизга нисбатан қандай миннатдорчилик туйғуларини ҳис этаётган бўлсак, ўғил-қизларимиз, келажак авлодлар ҳам бизга нисбатан шундай миннатдорчилик туйғуларини ҳис этишлари учун лозим бўлган ҳамма ишни қилиш — бизнинг фуқаролик бурчимиздир»⁸³. Президентнинг бу якунловчи сўзлари биз учун ниҳоятда тушунарли ва қалбларимизга ғоят яқиндир.

⁸³ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 261-бет.

ЯНГИ АСР БЎСАФАСИДА

Қўлимизда юпқагина рисола — мўъжазгина китобча. Лекин у «ҳажми кичигу маъноси салмоқдор» китоблар сирасига киради. Бунга ишонч ҳосил қилиш учун уни синчковлик билан ўқиб чиқиш зарур.

Мамлакатимиз Президенти Ислом Каримовнинг «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда» китобидан давлатимиз раҳбарининг **биринчи чақириқ Олий Мажлиснинг ўн тўртинчи сессияси**даги маърузаси ўрин олган (кейинчалик бу китоб Президент асарларининг 7-томига киритилган). Шу ўринда маъруза қилинган кун санасига эътибор берайлик: 1999 йил 14 апрель. Ушбу маъруза — минг йиллик охиридаги, аср сўнггидаги, мустақиллик шароитида ўтказилган етти йилликдаги ва, қутилмаган ҳамда даҳшатли 1999 йил 16 февраль воқеаларидан икки ой ўтгач, қилинган маъруза. Муаллиф бу ҳақда алам билан сўзлайди. Келинг, бир бошдан таҳлил этиб, баён қилайлик.

Ислом Каримов китобининг дастлабки сатрларида янги — XXI аср бўсафасида, мустақилликка эришилганидан буён ўтган қисқа тарихий даврда ҳаётимизда рўй берган ўзгаришларни баҳолаш муддаоси ўзининг теран ифодасини топган. Зотан, китоб муаллифи: «Ҳаётимизда қандай ўзгаришлар рўй берганини баҳолаш учун бизга собиқ Иттифоқдан, эски мустабид тузумдан қандай тарихий мерос қолганини яна бир

карра эслашимиз»⁸⁴ учун шундай қилиш зарур, деб ҳисоблайди.

Булар:

Биринчидан, бизга мўрт, заиф, бир ёқлама ривожланган, пахта яккаҳокимлиги ва бой минерал хом ашё ресурсларидан назоратсиз, аёвсиз фойдаланиш асосига қурилган иқтисодиёт оғир мерос бўлиб қолганди.

Иккинчидан, иқтисодий ривожланишнинг хом ашёвий йўналиши, хом ашёни оддий — содда қайта ишлаш қувватларининг ибтидоий даражаси, ишлаб чиқаришнинг четдан келтириладиган технологик асбоб-ускуна ва бутловчи қисмларга буткул қарамлиги билан боғлиқ эди.

Учинчидан, ёқилғи ва ғалла масаласида марказга қарамлик, озиқ-овқат молларининг, бошқа халқ истеъмоли товарларининг четдан олиб келиниши эди.

Айни чоғда мамлакатимиздан катта миқдордаги — етиштирилган пахта ҳосилининг аксарият ҳажми, жаҳон бозорида талаб катта бўлган қимматбаҳо металллар ташиб кетиларди, фойда эса республика хазинасига тушмасди.

Ўзбекистондаги ўткир ижтимоий, экологик муаммолар ҳал этилмасди. Аҳоли турмуш даражаси жиҳатидан ҳам Ўзбекистон собиқ Иттифоқда охирги ўринлардан бирида турарди.

Бундан ташқари, мафкуралашган мустабид шўро тузуми оммавий ахборот воситаларини, маориф тизими ни ишга солиб, одамларнинг онгини заҳарлар, миллий ва диний туйғуларини қўпол равишда камситар, тарихий ҳақиқатни бузиб кўрсатар эди. Ўз она тилини, миллий анъана ва маданиятини, ўз тарихини билмаслик кўпчиликнинг шахсий фожиасига айланганди.

⁸⁴ *И.А.Каримов. Ўзбекистон XXI асрга иштимоқда. Т., «Ўзбекистон», 1999, 3-бет (Бундан кейинги кўчирмалар куйидаги маъбадан олинади: И.А.Каримов. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қура- миз. 7-том. Т., «Ўзбекистон», 1999).*

Агар тарихга назар ташлайдиган бўлсак, ўлкамиз тупроғи босқинчилар оёғи остида топталган ва мус-тамлакачилик зулми остида қолган даврда бебаҳо ме-росга эга бўлган халқнинг миллий маданияти чеклан-ди, таҳқирланди, маданий ёдгорликлари талон-торож қилинди. Зулмкор босқинчилар ўзбек халқининг мил-лий ва маънавий қадриятларини реакцион деб эълон қилиб, йўқ қилишга интилган бўлсалар, моддий қад-риятларини, шу жумладан қимматбаҳо осори атиқал-лар, нодир ёдгорликлар, санъат асарларини ўз юртла-рига ташиб кетдилар.

Асрлардан-асрларга авайлаб сақлаб келинган қўлзма асарлар ва бошқа маданий ёдгорликлар чор Россия-сининг Туркистонни босиб олиш жараёнида рус ҳар-бийлари, чор ҳукумати маъмурлари, махсус юборил-ган шарқшунослари томонидан таланди. Россия ҳар-бий қўшинлари бошлиқларига у ёки бу шаҳарларни, бекликларни ва хонликларни босиб олишда унинг мод-дий бойликлари (хон ва бекларнинг хазинаси, зеб-зий-натлари, қимматбаҳо буюмлари) билан бирга, тари-хий ва маданий ёдгорликларини, санъат асарларини, қўлзма ва ҳужжатларини ҳам тортиб олиш буюрил-ган эди. Туркистон шаҳарлари босиб олинар экан, хон ва беклардан, масжид ва мадрасалардан кўплаб мада-ний бойликлар тортиб олинганди.

Жумладан, Самарқанд рус истилочилари томони-дан босиб олинганда Хўжа Аҳрор масжидада унинг шайхлари томонидан жаҳон мусулмонларининг му-қаддас китоби — Усмон қуръони қўлзмаси авайлаб сақланар эди. Айғоқчилар ёрдамида ушбу ноёб қўлз-ма ҳақида хабар топган А.Абрамов Самарқанд уезди бошлиғи подполковник Серов орқали масжид ходим-ларига тазйиқ ўтказиб, Мусҳафни тортиб олади ва К.П. фон Кауфманнинг фармойишига биноан уни Туркис-тон генерал-губернатори девонхонасига топширади. Сўнгра эса ушбу қўлзма Кауфман томонидан Пе-

тербургдаги Император кутубхонасига совға қилиб юборилади⁸⁵. Бу муқаддас мероснинг, шу жумладан халқимиз миллий, маънавий қадрияти бўлиб қолган илоҳий неъматнинг топталишига ёрқин мисол бўла олади.

Ноинсоний ғоя ҳукмрон бўлган мустабид тузум даврида, Президентимиз ҳақли равишда қайд этиб ўтганидек: «Миллий ўзликни англашга бўлган табиий интилиш жоҳилона инкор этиларди. Наврўз, Рамазон, Қурбон Ҳайити каби кўплаб муқаддас миллий байрамлар тақиқ этилган эди. Амир Темур, Имом ал-Бухорий, Имом ат-Термизий, Аҳмад ал-Фарғоний, Баҳоуддин Нақшбанд, Хожа Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубро, Маҳмуд аз-Замаҳшарий, Хожа Аҳрори Валий, Абдуллоҳиқ Ғиждувоний каби буюк аждоғларимизнинг, Абдулла Қодирий, Абдурауф Фитрат, Абдулҳамид Чўлпон, Маҳмудхўжа Беҳбудий, Усмон Носир каби миллий-озодлик ҳаракати фидойиларининг номларини халқимиз хотирасидан ўчириб ташлашга ҳаракат қилинар эди.

Бизга эски мустабид, маъмурий-буйруқбозлик тизимидан қолган мерос асосан ана шулардан иборат эди»⁸⁶.

Шундан сўнг китоб муаллифи ушбу қисқа давр ичида амалга ошириб улгурилган ишларни санаб ўтади, шу билан бирга, «эски тизим ўз ўрнини осонликча бўшатиб бермаслигини, унинг заҳарли мафкураси одамлар онгини тез ва енгил ўз таъсиридан, исканжасидан чиқармаслигини етарли даражада ўзимизга тасаввур этишимиз ва ҳисобга олишимиз зарур»лигини алоҳида эътироф этади.

⁸⁵ Қаранг: ЎзР МДА, 1-фонд, 29-рўйхат, 23-иш, 7-8-варақлар. Шунингдек, яна қаранг: Тарих шоҳидлиги ва сабоқлари: хоризм ва совет мустамлакачилиги даврида Ўзбекистон миллий бойликларининг ўзлаштирилиши. Т., «Шарқ», 2001, 369-371-бетлар.

⁸⁶ И.А.Каримов. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том. Т., «Ўзбекистон», 1999, 371-372-бетлар.

Шундай қилиб, муаллифнинг фикрича, қуйидагиларни амалга оширишга муваффақ бўлдик:

1) мустақиллик ва суверенитет қўлга киритилди: дунё харитасида жаҳон ҳамжамияти томонидан тан олинган янги давлат — Ўзбекистон Республикаси пайдо бўлди;

2) мамлакатда сохта ғоя, маъмурий-буйруқбозлик асосига қурилган мустабид тузумга барҳам берилди;

3) эркин бозор иқтисодиёти тамойилларига асосланган демократик давлатнинг конституциявий, ҳуқуқий ва амалий асослари яратилди;

4) давлат ва жамиятни, иқтисодиётни, молия ва пул муомаласини, ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфраструктузилмани такомиллаштириш ҳамда бошқаришнинг янги тизими барпо этилди;

5) ташқи сиёсат ва ташқи иқтисодий алоқаларнинг мустақил йўли шакллантирилди;

6) миллий армия тузилди;

7) тарихий, миллий ва ахлоқий қадрият ҳамда анъаналарнинг, муқаддас динимизни жамиятнинг маънавий юксалишидаги ўрни ва аҳамияти қайта тикланди;

8) умумий хонадонимизда тинчлик ва барқарорлик, миллатлараро ва фуқаролараро тотувлик қарор топтирилди;

9) шаҳар ва қишлоқларимизнинг қиёфаси ўзгарди, шахсий мулк ва мулкдорлар мавқеи мустаҳкамланди;

10) одамларимизнинг тафаккури ва ҳаётга муносабати ўзгарди.

Президент Ислом Каримов эътиборни 1999 йил 16 февраль воқеаларига қаратар экан, шу куни Тошкентда содир бўлган фожиали ҳодисалар Ўзбекистон мустақиллигига ҳақиқий хавф-хатарлар, мамлакатдаги ижтимоий-сиёсий барқарорликни, фуқаролар ва миллатлараро тотувликни издан чиқаришга уринишлар борлигини кўрсатганини таъкидлади.

Давлатимиз бошлиғи фикрича, бу воқеалар иккита хавф-хатар борлигини аён кўрсатди. Булар:

а) мамлакат ташқарисидаги тажовузкор ақидапараст кучлар ислом дини халқимиз учун муқаддас қадрият эканидан фойдаланиб, Ўзбекистонни демократик, маърифий тараққиёт йўлидан оғдиришга интилиш;

б) бизнинг мустақил йўлимизни кўролмайдиган, турли баҳоналар билан Ўзбекистонга ўз сиёсатини ўтказиш ва ҳукмронлик қилишга уринаётган кучлар мавжудлиги.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, бу ғоя мамлакатимиз раҳбари воқеа содир бўлган жойда берган интервьусидаёқ муайян даражада ўз ифодасини топганди. Ўшанда қуйидаги даъваткор руҳ янграганди: «Бизни ҳеч ким танлаган йўлимиздан қайтаролмайди. Қўпоровчилик қилганларнинг мақсади — халқимизнинг тинчлигини бузиш, қўрқитиш, юрагига ваҳима солиш, юритаётган сиёсатимизга ишончини сўндириш, амалга ошираётган улкан ишларимизга зарба беришдан иборат бўлган. Шу орқали Ўзбекистон халқини ўзи танлаган йўлдан тойдириш, чекинтириш. Аммо, яна таъкидлаб айтаман, бизни ҳеч ким қўрқитолмайди, танлаганимиз — Ватанимизнинг мустақиллиги йўлидан қайтаролмайди. Чунки халқимиз бизнинг юритаётган сиёсатимизни ҳар томонлама қўллаб-қувватламоқда. Биз бугун ҳар қачонгидан ҳам кўра ана шу ғоя атрофида янада қаттиқроқ жипслашишимиз керак»⁸⁷.

Шундан сўнг Президент Ислом Каримов ўз китобида «янги минг йиллик арафасида, бутун маърифатли дунё ўз тараққиёт истиқболлари, стратегиясини белгилаб» олаётганига диққатни жалб этди. Ўзбекистон олдида ҳам шу вазифа турибди. Шу билан бирга у қуйидагиларни ғоят зарур, деб ҳисоблайди: «Такрор-такрор айтмоқчиман: жамиятни янгилашнинг инқилобий усулларига биз мутлақо қаршимиз. Биз тадрижий — эволюцион ислоҳотлар йўли тарафдоримиз ва бунга

⁸⁷ Февраль воқеалари. Т., «Ўзбекистон», 1999, 5-6-бетлар.

қатъий амал қиламиз. Мамлакатимизнинг тарихий ва миллий хусусиятларини, халқимиз табиатини — менталитетини инобатга олсак, ривожланишнинг мазкур йўли биз учун ниҳоятда мақбулдир»⁸⁸.

Амалга оширилаётган ислохотларнинг асосий устувор жиҳатларини белгилаш зарурияти шундан келиб чиқади.

«Биринчи устувор йўналиш, — дейди Президентимиз, — мамлакат сиёсий, иқтисодий ҳаётини, давлат ва жамият қурилишини янада эркинлаштириш»⁸⁹.

Ушбу йўналиш орқали мутлақо янги устувор жиҳатлар олға сурилиб, бутунлай янги масалаларни ҳал этиш таклиф қилинаётгани кўриниб турибди. Бироқ масалани моҳиятан кўриб чиқишга киришишдан олдин умуман эркинлаштириш (либерализация) ҳақида фикр юритишни лозим деб ҳисоблаймиз. Нима дегани — «эркинлаштириш»? Нима сабабдан бу масала кун тартибига қўйилди? Шуларни аниқлаш орқали, фикримизча, давлатимиз бошлиғи айтмоқчи бўлган гапнинг моҳиятини яхшироқ тушуниш мумкин бўлади. Шуни айтиш керакки, Президентимиз бундан буён ҳам ушбу муаммога ўз асарлари ҳамда нутқларида қайта-қайта мурожаат этади, бу эса кўтарилаётган масаланинг муҳимлигидан далолат беради.

Шундай қилиб, «эркинлаштириш» нима дегани?

Бу атама «либерализация» атамасининг таржимаси бўлиб, яқин вақтларгача ишлатилмаганлигини айтиб ўтиш зарур. Луғат ва энциклопедияларда у четлаб ўтиларди ёки шўро тузуми жамиятшунослигини қизиқтирмайдиган буржуача мафкура тарзида талқин қилинарди. Очиғини айтганда, бу оқим бир неча асрлардан буён мавжуд бўлиб, ҳозир ҳам долзарб ҳисобланади.

⁸⁸ И.А.Каримов. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамыз. 7-том. Т., «Ўзбекистон», 1999, 379-бет.

⁸⁹ И.А.Каримов. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамыз. 7-том. Т., «Ўзбекистон», 1999, 379-бет.

«Либерализация» сўзи лотинча «liberalis» — «эркин, эркинликка оид» сўзидан келиб чиққан. Бироқ тўғридан-тўғри таржимаси ушбу сўз мазмунини тўлиқ очиб бера олмайди.

Аслида бу атама *шунчаки эркинликни эмас, балки кишининг эркин фикрлаш, инсон фаолиятининг турли соҳалари тўғрисида ҳукм юритиш, мавжуд сиёсий тизимни, уни амалий танқид қилишдан воз кечмаган ҳолда, ҳатто муҳолифат (албатта конструктив муҳолифат) сифатида чиқиб, баҳолашни англатади.*

Баъзан бу атама *либерал оқим, либерал мафкура вакиллариининг турлича қарашлари ва ғояларига сабр-тоқат билан, ҳайрихоҳлик билан муносабатда бўлиш маъносига* ҳам ишлатилади.

Шундай қилиб, умуман либерал назария ҳақида фикрлашамиз. Либерал қарашлар тизими инсониятнинг энг ёрқин, илғор ва доно назарияларидан биридир. Инсоният жамияти ривожланишининг бош йўли — бутун инсониятнинг ҳокимият ва маросим мафкураси ҳукмрон бўлган *анъанавий цивилизациялардан одам, унинг эркинлиги, шахснинг юксак мақоми, унинг қадр-қиммати ва ажралмас ҳуқуқлари мавжудлигининг марказига ва мазмунига турадиган либерал цивилизациялар томон ҳаракати* айнан либерал назарияда ўз ифодасини топади.

Либерализм назариясининг асосий қоидалари *гуманистик ҳуқуқ фалсафасининг асоси* сифатида вужудга келган. Либерализм мазмунига доир асосий ғоялар икки гуруҳида ўз ифодасини топиши мумкин, уларда: биринчиси — *инсонга*, иккинчиси эса — *жамиятни ташкил қилиш асосларига* тааллуқлидир.

Даставвал *инсон ҳақида* фикр юритайлик. Бунда уч асосий жиҳатни ажратиб кўрсатиш даркор. Булар:

- алоҳида инсон автоном индивид сифатида ўзига нима кераклигини *билади*;

- фақат муайян бир инсон, асло бошқа биров эмас, ўзи билан, ўз иши билан боғлиқ масалаларни ўзи **ҳал қила олади** ва ҳал қилиш, яъни **эркин танлаш** ҳуқуқига эга;

- жамият давлатнинг, сиёсий ва ижтимоий институтларнинг ёрдамида алоҳида инсон эркинлиги учун қулай шароит, кишиларнинг ўзаро ва жамият билан муносабатлари учун тегишли ўйин қоидаларини яратиши **шарт** ва айни чоғда жамият алоҳида инсон биладиган ва «ўзи учун» ҳал этадиган, эркин танловни амалга оширадиган **чегарадан чиқмаслиги** лозим.

Энди **жамиятни ташкил қилиш** асослари тўғрисида фикрлашайлик. Инсоният жамиятида ўсиш, ўзини ўзи ривожлантириш ва уйғунликка мойиллик инсон эркинлиги орқали рўёбга чиқади. Чунки ёт аралашув ва ўзбошимчалик билан танг аҳволга солиб қўйилмаган эркинлик шахсий масъулиятни юзага келтиради. Шунинг учун эркин кишилар эркинлик, уни рўёбга чиқариш учун зарур бўлган институционал доирани ўзлари яратишади. **Бинобарин, шу ўрунда либерализм ва ҳуқуқ моҳиятан бир-бирига мос келади.**

Кант либерализм асосларини қуйидагича аниқ тавсифлаб беради: «...ҳеч ким мени ўзи хоҳлаганидек (бошқалар фаровонлигини ўзи тасаввур этганидек) бахтли бўлишга мажбур эта олмайди; ҳар бир инсон ўзи тўғри деб тасаввур этган йўлдан бориб ўз бахтини излаб топишга ҳақли, бунда ҳар бир инсоннинг ўз ҳолича эркинликка эриша олиши мумкинлиги ҳақидаги умумий қонуниятга зиён-заҳмат етмаслиги лозим»⁹⁰.

Умуман айтганда, «либерализм ғояси, ўзининг маъно-моҳиятига кўра, муроса фалсафаси бўлиб, волюнтаризм, субъективизм, догматизм, радикализм ва абсолютизмнинг ҳар қандай кўринишларини рад қилади. Шахс

⁹⁰ *И.Кант*. Сочинения на немецком и русском языках. Т.1. М., 1994, 285-бет.

манфаатлари, ҳуқуқ ва эркинликларининг устуворлиги, умуминсоний ахлоқий қадриятлар ва миллий маънавий асосларга таяниш, ғоялар эркинлиги тамойилларининг тарихий тараққиётга мос ўзгариши, ижтимоий-сиёсий тизимда кескин зиддиятга бормаслик — либерализмга хос хусусиятлардир. Либерализм учун бир хил аңдозадаги, қатъий белгилаб қўйилган ахлоқий меъёр ва қонунқоидалар мавжуд эмас. Шунинг учун либерализм ғояси жамият сиёсий тизимини динамик ўзгартиришни зўравонликсиз амалга оширадиган куч ва имкониятларни топишга интилиш билан характерланади. Либерализмнинг асосий тамойили — ҳуқуқлар, имтиёзлар, имкониятлар тенглиги шароитида ҳаётнинг барча соҳаларидаги эркинликни таъминлашдир. Либерализмдаги эркинлик рақобатлашаётган ғояларнинг барчасига ривожланиш учун имконият яратади. Демак, либерализм, бир томондан, инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари устуворлигига, иккинчи томондан, жамиятнинг маънавий-ахлоқий меъёр ва қадриятларига асосланиши билан ўзининг умуминсоний моҳиятини намоён қилади»⁹¹.

Чунончи, Ўзбекистонда эркин демократик ҳуқуқий давлатнинг шаклланиши либерализм ғояларининг янги тамойиллар билан бойиганини тасдиқлайди. Президент Ислоҳ Каримов томонидан ишлаб чиқилган бозор муносабатларига ўтишнинг машҳур беш тамойили — «ўзбек модели»нинг ҳаётга татбиқ этилиши Ўзбекистондаги либерализм ғояларининг миллий хусусиятларини кўрсатади.

Шундай қилиб, мамлакатимизда бозор муносабатларига ўтиш шароитида либерализм ўзининг ижобий, ҳаётий мазмунини намоён қилаётгани шубҳасиз.

Шу ўринда **хусусий мулкнинг интизомий функцияси** тўғрисида алоҳида тўхталиб ўтиш мақсадга му-

⁹¹ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунчалар, тамойиллар ва атамалар. Т., «Янги аср авлоди», 2002, 67-68-бетлар.

вофиқ. Бинобарин, мазкур функция иқтисодий ва ижтимоий эркинликнинг, иқтисодий ва ижтимоий фаолликнинг асоси ҳамда манбаигина бўлиб қолмай, балки соҳибига мулкни сақлаш ва ундан фойдаланиш билан боғлиқ масъулият ва чекловлар юқловчи ўзига хос ғам-ташвиш ҳамдир.

Анча кейинги даврларда (асосан XX асрда) либерализм назариясининг шаклланишида *бозор мафкура-си* ҳал қилувчи роль ўйнади. *Шу боис бугун либерализм кўпинча бозор иқтисодиётига, сиёсий соҳада эса либерал парламент демократиясига тенглаштирилади.*

Шу сабабли, либерализм назариясига кўра, давлат ҳокимиятининг иқтисодиётга императив-ҳукмли аралашуви, унинг хўжалик-фармойишли фаолиятининг кучайиши иқтисодий эркинлик, тадбиркорлик, ташаббус, таваккалга асосланган табиий-иқтисодий жараёнларни бузадиган ва хўжалик ҳаётида қоғозбозлик-тўрачилик зўравонлигига олиб келадиган барча ҳолатлар жамият учун ёвузликдир.

Шу билан бирга, либерализм назариясига биноан, эркин бозор иқтисодиётининг шаклланиши анча самарали, лаёқатли ҳокимиятни, уни *чинакам давлат вазифалари — рақобатли бозор хўжалиги ва демократиянинг мустаҳкам, ишончли, мунтазам амал қиладиган ҳуқуқий асосларини яратиш вазифаларини амалга ошириш* мақсадида мустаҳкамлашни талаб қилади. Бинобарин, демократик жамиятда кучли ҳокимият ҳуқуқ устун бўлишини таъминлаш, ҳуқуқ ва қонунийлик тамойилларини ҳаётга чинакамига татбиқ этиш учун керак. Шу мақсадда давлат иқтисодий соҳада:

- рақобатли бозор хўжалигининг сайқал топган қонуний-норматив «ўйин қоидалари»ни (фуқаролик қонунлари, шунингдек, улар билан боғлиқ норматив ҳужжатлар, ер, меҳнат, жиноят, солиқ ҳуқуқи, маъмурий ҳуқуқ бўйича) яратиши;

- тадбиркорлик фаолияти иштирокчиларига эркин бозор соҳасида (машаққатли бўлмаган солиқ солишни, осон банк кредитини таъминлаш йўли билан) қулай режимни сақлаб туриши;

- мулк дахлсизлигини, шартнома эркинлигини, эркин рақобат ҳолатини амалда ҳар доим қўллаб-қувватлаши;

- иқтисодий эркинликнинг суиистеъмом қилинишининг олдини олиши, бундай қонун бузилишларининг салбий оқибатларини бартараф этиши даркор.

Бу ҳуқуқий давлатнинг нормал, одатий фаолияти бўлиб, либерализм қадриятларига мос келади ва либерал цивилизациянинг зарур таркибий қисми, унинг мақсад ва вазифаларини — **ҳар бир инсоннинг эркинлиги ва фаровонлиги**ни чинакам рўёбга чиқаришнинг шarti ҳамда воситаси ҳисобланади.

Ҳозирги кунда бутун дунёда воқелигимизнинг турли мураккаб муаммоларининг ечимини асосий либерал қадриятларни ҳисобга олган ҳолда излаш давом этаётганини алоҳида қайд қилиш даркор.

Бу ҳозир мамлакатимизда фавқулодда долзарб хусусиятга эга излаш бўлиб, давлатимиз раҳбарининг биринчи чақириқ Олий Мажлиснинг ўн тўртинчи сессиясидаги маърузаси бундан далолат беради. Ушбу маърузада эркинлаштириш соҳасидаги асосий устувор жиҳатлар белгиланар экан, биринчи устувор йўналишни амалга ошириш учун тегиб-боримизни улкан вазифаларни бажаришга қаратишимиз даркорлигини аниқлаб олишимиз лозимлиги кўрсатиб ўтилган.

Биринчи вазифа. Сиёсий соҳани эркинлаштириш. Бу аҳолининг сиёсий фаоллигини оширишни, жамиятда манфаатлар мутаносиблигини, чеклов ва мувозанатнинг кучли механизмини шакллантиришни билдиради.

«Демократиянинг энг муҳим тамойили — одамларнинг сайлов ҳуқуқини, ўз хоҳиш-иродасини эркин ифодалаш, ўз манфаатларини рўёбга чиқариш ва ҳимоя

қилиш ҳуқуқини таъминлаш учун ҳақиқий шарт-шароит, қонуний-ҳуқуқий замин яратиб бериш лозим»⁹².

Иккинчи вазифа. «Давлат қурилиши ва фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнларини эркинлаштириш масаласи ҳам катта аҳамият касб этади. Бу борадаги асосий вазифалар ҳокимият барча тармоқларининг бир-биридан мустақил ҳолда иш юритиш таъминларини мустаҳкамлаш, ҳокимият ваколатларини нодавлат ва жамоат ташкилотларига, фуқароларни ўз ўзини бошқариш органларига босқичма-босқич ўтказиб бериш, уларнинг ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинликларини муҳофаза этишни кучайтиришдан иборат»⁹³.

Бу нимани билдиради ва бу ерда нимага эътибор бериш даркор? Бизнинг назаримизда, Президент давлат қурилиши соҳасини эркинлаштириш ҳақида гапириб туриб, ҳокимият бўлиниши принципига эътибор қаратади ҳамда уни биринчи ўринга қўйиши диққатга сазовор. Бу тасодифий ҳол эмас, албатта. Чунки бу принцип Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 11-моддасининг мазмунини ташкил қилади, бу эса унинг муҳимлиги ва амалга оширилиши зарурлигидан далолат беради. Ҳокимият бўлиниши назарияси ўзининг бой тарихига эга.

У нима учун вужудга келган? Унинг пайдо бўлишини қандай сиёсий-ҳуқуқий жиҳатлар тақозо этган? Ҳозирги замон таниқли давлат ва ҳуқуқ назариячиси С.С.Алексеев бундай жиҳатлар бир нечта бўлган ва улардан бири — **ҳокимиятни тартибга солиш зарурияти**, деб ҳисоблайди.

«...Аниқроғи, — деб қайд этади олим, — шунчаки тартибга солинган ҳокимиятгина эмас, балки қатъий белгиланган, чекланган ҳокимият бўлишини, ҳокими-

⁹² И.А.Каримов. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том. Т., «Ўзбекистон», 1999, 380-бет.

⁹³ И.А.Каримов. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том. Т., «Ўзбекистон», 1999, 380-381-бетлар.

ят мўътадил бўлишини, табиатан инсонни эзишга қодир бўлмаслигини — ўзини ўзи бошқариш асоси, ҳар бир кишининг шахсий манфаати, «ўз» мулки, юксак маънавий мезонлар устунлик қиладиган ўзини ўзи бошқарувчи жамиятда ҳуқуқ ҳимояси остида бўлган ҳокимият бўлиши лозим»⁹⁴.

У яна давом эттириб ёзади: «Шуни назарда тутиш керакки, **энг янги тарихда конституция сифатидаги институтнинг пайдо бўлишининг ўзи ҳокимиятни чеклаш ва яна чеклаш, уни демократик тартиблар ва назоратга бўйсундириш зарурати билан бевосита боғлиқдир.** Сиёсий ҳокимият диктаторликка, зулмга асосланишига, ўзбошимчалик қилишига, инсон устидан чексиз ҳукмрон бўлишига йўл қўймаслик лозим»⁹⁵.

Бироқ ҳокимиятнинг мўътадиллиги, деб ҳисоблайди у, лозим даражада ташкил қилишни талаб этади. Бундай ташкилотнинг энг муҳим воситаси инсоният томонидан тарихий ривожланиш жараёнида ишлаб чиқилган. Бу **ҳокимиятнинг бўлиниши принципи бўлиб, у давлат ҳокимиятининг уч — қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд тармоқларига аниқ бўлинишидагина эмас, балки ҳокимият тармоқларидан биронтаси устун, кучли ҳокимиятга эга бўлмаслиги учун уларнинг бир-бирини ўзаро чегаралаши ва мувозанатда тутиб туришида ҳам ўз ифодасини топади.**

Ҳокимият бўлиниши назарияси ҳозир давлат режимига татбиқ қилинаётган кўринишда уч юз йилдан зиёдроқ аввал пайдо бўлган. Қўлингиздаги китобнинг биринчи бўлимида қайд этганимиздек, инглиз файласуфи, материализмнинг ғоявий-сиёсий доктринасини яратган Жон Локк ҳамда француз маърифатпарвари, файласуф ва ҳуқуқшунос Шарль Луи Монтескье унинг асосчилари ҳисобланишади.

⁹⁴ С.С.Алексеев. Уроки: тяжкий путь России к праву. М., 1997, 98-бет.

⁹⁵ Ўша жойда.

Локкнинг ҳокимият бўлиниши муҳимлиги ва зарурлиги тўғрисидаги ғояси унинг «Давлат бошқаруви тўғрисида икки рисола»сида (1690), Монтескьенинг ҳокимият бўлиниши тўғрисидаги ва бошқа ижтимоий-сиёсий ғоялари эса «Форс мактублари» романида, «Римликларнинг шуҳрати ва инқирози сабаблари тўғрисида мулоҳазалар» тарихий очеркида ҳамда асосий асари — «Қонунларнинг руҳи тўғрисида»да (1748) акс эттирилган.

Бошқа илмий ғоялар ва концепциялар сингари, ҳокимиятнинг бўлиниши назарияси ҳам қуруқ жойда пайдо бўлмаган. Ҳокимият бўлиниши таълимотининг куртаклари илк бор қадимги Элада ва қадимги Римнинг буюк мутафаккирлари асарларида кўзга ташланади. Улар орасида Афлотун (милоддан аввалги 427—347-йиллар), Арасту (милоддан аввалги 384—322 йиллар), Эпикур (милоддан аввалги 341—270 йиллар атрофида), Полибий (милоддан аввалги 201—120 йиллар атрофида)ларни ажратиб кўрсатиш мумкин. Шундай қилиб, бу назария ўтмиш бутун ижтимоий-сиёсий тараққиёти жараёнида ҳамда давлат-ҳуқуқий ҳаётни ташкил қилишда тўпланган тарихий тажриба билан бойиб борган.

Ҳокимият бўлиниши назарияси нафақат илмий, назарий, балки амалий аҳамиятга ҳам эга. Ҳокимиятнинг бўлиниши ғояси Инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари декларацияси (1789), 16-модда; «Францияда қонун устида турувчи ҳокимият йўқ»лиги тўғрисидаги қоида ҳамда «қирол қонун кучидан келиб чиқиб ҳукмронлик қилади ва у бўйсунушни фақат қонун номи билан талаб қилиши мумкин» деган жуда муҳим қоида мустақкамланган (II боб, 3-модда) Франция Конституцияси (1791) сингари фундаментал ҳужжатларда ўз ифодасини топган.

Ушбу назариянинг юзага келиши тарихига ташланган ушбу ғоят қисқа назар унинг аҳамиятини ва Пре-

зидентимиз *уни устувор деб ҳисоблаши* сабабларини етарлича изоҳлайди, деб ўйлаймиз.

Иккинчи вазифанинг ечими ҳам ҳоқимият ваколатларини ноҳукумат ва жамоат ташкилотларига, яъни **фуқаролик жамиятига** босқичма-босқич ўтказишни ўз ичига олади. Бу мураккаб ва узоқ давом этадиган жараён эканлигини айтиб ўтиш даркор. Шундай бўлса-да, фуқаролик жамияти тўғрисида бу ўринда ҳам қисқача тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқ.

Ўзбекистон Конституциясида «фуқаролик жамияти» таърифи йўқ. Бироқ Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини қуриш талаби тез-тез янграмоқда ва мамлакатимиз аҳолиси томонидан қўллаб-қувватланмоқда. Бу қонуний ҳол. Чунки ривожланган фуқаролик жамияти ҳуқуқ-тартибот ва ҳуқуқий давлатчилик мавжуд бўлишининг кафолатидир. Фуқаролик жамияти ўз шахсий мақсадларини кўзда тутувчи инсоннинг мустақил фаоллик соҳаси. Бунда ижтимоий мулоқотнинг барча қатнашчилари ўз шахсий манфаатларини амалга оширувчи, ҳимоя қилувчи эркин ва расман тенг субъектлар сифатида намоён бўлади.

Сен-Симон жамият ўзи бирдек нафратланадиган иккита душманга эга, бу — **бошбошдоқлик** ва **истибдоқ**, деб ўз вақтида таъкидлаганди. Асосан Гегель **изоҳлаб берган фуқаролик жамияти мазкур икки жиҳатни** истисно этадиган етук ижтимоий муносабатлар сифатида намоён бўлади. Буюк файласуф фуқаролик жамияти таҳлилида икки фундаментал қондани асослайди. Булар: аввало, индивидлар фақат ўз шахсий манфаатларига амал қиладилар, қолаверса, улар орасида ҳар бир инсон ўзаро боғлиқ бўлиб қоладиган ижтимоий муносабат ҳосил бўлади. Албатта, Гегель фуқаролик жамияти деганда ўз даврининг ижтимоий-иқтисодий тузилмасини тушунади.

Фуқаролик жамиятининг асосий белгилари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мақсадга мувофиқ: *иқти-*

соғий соҳага — нодавлат ташкилотлар, кооператив-ширкатлар, ижара жамоалари, акциядорлик жамиятлари, уюшмалар, корпорацияларнинг мавжудлигидир; *ижтимоий соҳага* — оила, партиялар, жамоат ташкилотлари ва ҳаракатлар, иш ва яшаш жойларидаги ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат оммавий ахборот воситалари, жамоатчилик фикрини аниқлаш, шакллантириш ва ифода этишнинг маданийлашган тартиботлари, ижтимоий ихтилофларни куч ишлатмасдан, тазйиқсиз, қонунлар доирасида ҳал қилиш амалиётининг мавжудлигидир; *маънавий соҳага* — сўз, виждон ва фикрлар эркинлиги, ўз фикрини очиқ билдира олишнинг реал имкониятлари, ижодий, илмий ва бошқа уюшмалар мустақиллигининг ҳам қонуний, ҳам амалий жиҳатлардан таъминланганлигидир⁹⁶.

Бинобарин, фуқаролик жамияти давлат арбобларининг ҳокимиятни монополия қилишини бузиши, давлат ҳокимиятини хусусий шахслар ва мустақил ташкилотлар ҳокимияти билан мувазонатга келтириши унинг қимматли жиҳатларидан биридир.

Бироқ бу ҳол унда давлатнинг роли камаяди ёки давлат кучи қирқилишига рози бўлади дегани эмас. Ҳатто энг демократик ва ҳуқуқий давлат ҳам кучли давлат бўлиб қолиши даркор. Унинг заиф бўлишига йўл қўйиб бўлмайди. Ҳокимият тугмачани босса-ю, тугмача ҳеч нарсага уланган бўлмаса, давлат ҳокимияти механизми эса уланиш бўлмагани учун ишга тушмаса, бундай аҳволга чидаб бўладими?! Алал-оқибат улкан бошқарув машинаси бекор ишлаган бўлиб чиқади.

Фуқаролик жамиятидаги (ижтимоий-иқтисодий, сиёсий) ўзгаришлар албатта юридик шаклда бўлиши даркор. Қабул қилинаётган қонунлар жамият ривожланиши даражасига мос тушиши ва жамият демокра-

⁹⁶ Бу ҳақда батафсилроқ қаранг: Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: сиёсий партиялар, мафкуралар, маданиятлар. Т., «Шарқ», 1998, 12-13-бетлар.

тик ривожланишининг узоқ муддатли истиқболлари учун, фуқаролик жамиятининг тикланиши ва ўзини ўзи тартибга солиш жараёнларини жадаллаштириш учун, шахс ҳамда жамиятнинг ижодий салоҳиятини рўёбга чиқариш учун шароит яратган ҳолда, ундан бир оз олдинда бормоғи ҳам шарт.

Ўзбекистон Президентининг 2005 йил 28 январда Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида диққат-эътиборни ҳокимият ваколатларининг бир қисмини марказдан маҳаллий ҳокимият органларига бериш борасидаги мавжуд қонун ва ҳуқуқий ҳужжатларни бир тизимга келтириш, уларга қўшимча тарзда янгиларини ишлаб чиқиш, шунингдек, ўзини ўзи бошқариш органлари, яъни маҳалла, маҳалла кўмиталари ва қишлоқ фуқаролик йиғинларининг аҳамияти ва мавқеини амалда кучайтириш масалаларига қаратди.

Шундай қилиб, фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг стратегик йўли: а) сиёсий плюрализмни ривожлантиришга; б) давлатнинг ижтимоий родини кучайтиришга; в) шахснинг мустақиллигини таъминлашга; г) давлатнинг иқтисодий родини ўзгартиришга йўналтирилган бўлиши даркор.

Биринчи устувор йўналишни амалга оширишдаги учинчи вазифа — иқтисодиёт соҳасини янада эркинлаштириш бўлиб, унинг мазмуни **давлатнинг бошқарувчилик родини чегаралаш, иқтисодиётнинг барча соҳаларида хўжалик юритувчи субъектлар иқтисодий мустақиллигини ва хусусий мулк кўламини кенгайтириш, мулкдорларнинг роли ва ҳуқуқини мустақамлашдан** иборат.

Шу ўринда ушбу масалани ҳал этиш ҳозир ҳам долзарб бўлиб қолаётганлигини алоҳида қайд этмоқ керак. Иқтисодиёт соҳасида эришилган ва Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ҳамда Сенатининг қўшма мажлисида Президентимиз томонидан таъкидланган

натижаларга қарамай, қуйидагиларга боғлиқ бўлиб қолмоқда: **«Асосий устувор вазифа аввалгидек – бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодий янада эркинлаштиришдан иборат.**

Мамлакатни модернизация қилиш ва аҳолига муносиб турмуш шароити яратиб бериш борасида ўз олдимизга қўйган мақсад ва вазифаларимиз ҳамда минтақа ва жаҳон бозорларида рўй бераётган ўзгаришлар, кучли талаб ва рақобат иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштиришни объектив шарт қилиб қўймоқда»⁹⁷.

Иккинчи устувор йўналиш – жамият маънавиятини янада юксалтириш. Маънавият масаласига мамлакатимизда ўзбек давлатчилиги шакллантирила бошлаган дастлабки пайтданоқ ўта жиддий аҳамият берилмоқда. Ислом Каримов ўзининг дастлабки асарларидан бири бўлмиш «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» (1992 йил)даёқ бу ҳақда шундай деганди: *«Халқнинг маънавий руҳини мустақкамлаш ва ривожлантириш – Ўзбекистонда давлат ва жамиятнинг энг муҳим вазифасидир.* Маънавият шундай қимматбаҳо меваки, у бизнинг қадимий ва навқирон халқимиз қалбида бутун Инсониятнинг улкан оиласида ўз мустақиллигини тушуниб етиш ва озодликни севиш туйғуси билан биргаликда етилган. Маънавият инсонга она сути, ота намунаси, аждодлар ўғити билан бирга сингади»⁹⁸.

Маънавият нима? – деган саволга муаллиф қуйидагича жавоб беради: «Маънавият ҳақида гап кетар экан, мен аввало, инсонни руҳий покланиш ва юксалишга даъват этадиган, инсон ички оламини бойтадиган, унинг иймон-иродасини, эътиқодини мустақ-

⁹⁷ И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислохоттириш. Т., «Ўзбекистон», 2005. 76–бет.

⁹⁸ И.А.Каримов. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-том. Т., «Ўзбекистон», 1996. 80-бет.

камлайдиган, виждонини уйғотадиган қудратли ботиний кучни тасаввур қиламан»⁹⁹.

Учинчи устувор йўналиш — кадрлар тайёрлаш масаласи. Унинг аҳамиятини мамлакатимиз раҳбари гоят теран таърифлаб берган: «Биз олдимизга қандай вазифа қўймайлик, қандай муаммони ечиш зарурати туғилмасин, гап охир-оқибат, барибир кадрларга ва яна кадрларга бориб тақалаверади. Муболағасиз айтиш мумкинки, бизнинг келажагимиз, мамлакатимизнинг келажаги ўрнимизга ким келишига ёки бошқачароқ айтганда, қандай кадрлар тайёрлашимизга боғлиқ»¹⁰⁰.

Бу жиҳатдан биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг тўққизинчи сессиясида қабул қилинган Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг амалга оширилиши катта аҳамият касб этади.

Тўртинчи устувор йўналиш — халқ турмуш даражасининг изчил ва барқарор ўсиши аҳолини янада кучли ижтимоий ҳимоя қилишни ифода этади.

Бешинчи устувор йўналиш — иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни таъминлашга, бу тармоқлар ва корхоналарни янгилаш ҳамда техник жиҳатдан қайта жиҳозлашга қаратилади.

Олтинчи устувор йўналиш — жамиятдаги барқарорлик, тинчлик, миллатлар ва фуқаролараро тотувликни, сарҳадларимиз дахлсизлигини, мамлакатимиз худудий яхлитлигини таъминлашдан иборатдир.

«Шу муносабат билан мен, — деб ёзади Президент, — Ўзбекистон бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик, халқаро ҳамкорликни ривожлантириш, дунё мамлакатлари билан тенг ҳуқуқлилиқ асосида шерикчилик қилиш, барча можаро ва муаммоларни фақат тинч

⁹⁹ И.А.Каримов. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том. Т., «Ўзбекистон», 1999. 381-бет.

¹⁰⁰ И.А.Каримов. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том. Т., «Ўзбекистон», 1999. 381-бет.

сиёсий ва ҳуқуқий воситалар билан ҳал этиш тарафдорлари эканини яна бир бор маълум қилмоқчиман.

Аммо минтақадаги аҳвол, дунёнинг бошқа ҳудудларида вазиятнинг кескинлашуви Ўзбекистоннинг суверенитетига, изчил ва барқарор ривожига хавф солиши мумкин бўлган кучларга муносиб жавоб қайтардиган хавфсизлик тизимларини яратишни тақозо этмоқда. Мазкур вазифаларни бажарган тақдирдагина биз фаровон турмушга, адолатли ҳаётга эришамиз, жаҳон ҳамжамиятида ўзимизга муносиб ўрнимиз ва нуфузимиз бўлади»¹⁰¹.

Шундай қилиб, устувор йўналишлар аниқлаб олинади ва китоб муаллифи **биз** жамиятни эркинлаштириш вазифасини бажариш учун **нималар қилишимиз**, диққат-эътиборимизни нималарга қаратишимиз зарурлиги ҳақида фикр юритади.

Ислом Каримов таъкидлаганидек: «Энг аввало, қонунчилик фаолиятимиздаги камчиликларни танқидий баҳолаб, бартараф этиш, қонунларимизнинг мукамал ва изчил бўлишига эришмоғимиз... зарур. Шу билан бирга қонунчилик ва меъёрий асосларни шакллантириш ва ислоҳ этиш жараёнидан олдинроқ юриши керак»¹⁰². **Бу — биринчидан.**

Иккинчидан, сиёсий маданиятни юксалтириш керак. Ҳар бир киши жамиятдаги ўзининг ўрнини англаб етиши, ўзини жамиятнинг таркибий қисми деб ҳис этиши лозим.

Учинчидан, партиялар, ноҳукумат ва жамоат ташкилотлари сингари сиёсий институтларни мустаҳкамлаш ҳамда ривожлантириш зарур.

Тўртинчидан, аёллар ва ёшларнинг жамиятдаги ўрни ва мавқеини янада юксалтириш муҳим.

¹⁰¹ И.А.Каримов. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамиз. 7-том. Т., «Ўзбекистон», 1999, 382-383-бетлар.

¹⁰² И.А.Каримов. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамиз. 7-том. Т., «Ўзбекистон», 1999, 383-бет.

Шундан сўнг Ислом Каримов ҳал этилиши ғоят муҳим бўлган яна бир масалани кўтаради. Бу — тўрачилик (бюрократизм) ва коррупция.

Тўғри, мамлакатда давлат бошқарув тизими таркиб топган, бироқ бу тизим қанчалик самарали ишламоқда? Бюрократизм ва коррупция ҳолатлари унинг асосларини қанчалик путурдан кетказмоқда? Бу йўналишда қандай иш олиб бориш лозим?

Ислом Каримов фикрича, муаммони ҳал этишнинг **асосий йўналишлари** қуйидагилардан иборат бўлиши керак: **биринчидан**, давлат бошқарувининг ўзини чет мамлакатлар тажрибасидан фойдаланган ҳолда такомиллаштириш;

иккинчидан, кадрлар масаласини ҳал этиш;

учинчидан, ижро этувчи ҳокимият устидан депутатлар назоратини кучайтириш;

тўртинчидан, халқ депутатлари ва раҳбарларнинг ўз сайловчилари олдида ўз вақтида ҳисобот беришларини жорий этиш, токи улар парламент ўз фаолиятларини назорат қилаётганини ҳис этишсин.

Президент ўз китобида яна бир ғоят муҳим жиҳатга эътиборни қаратади, бу — ваколатли вазифаларни давлатдан маҳаллий ҳокимият органларига, жамоат тузилмаларига ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич топширишдир.

Бинобарин, фуқаролик жамияти шаклланиб борар экан, Президентимиз қайд этганидек: «Давлат тасарруфида асосан конституциявий тузумни, мамлакатнинг мустақиллиги ва ҳудудий яхлитлигини ҳимоя қилиш, ҳуқуқ-тартибот ва мудофаа қобилятини таъминлаш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини, мулк эгаларининг ҳуқуқларини, иқтисодий фаолият эркинлигини ҳимоя қилиш, самарали ташқи сиёсат ўтказиш каби вазифалар қолиши керак»¹⁰³.

¹⁰³ И.А.Каримов. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том. Т., «Ўзбекистон». 1999, 388-бет.

«Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари» деган сиёсий қурилиш дастурининг моҳияти шунда яққол намоён бўлади. Зотан, худди шундай ёндашув фуқароларнинг ўзларига ўз ҳаёти ва бутун жамият ҳаётини бошқаришда ва ташкил этишда кенг иштирок этиш учун имконият яратади. Бу фуқаролик жамияти принципларига тўла мос келади.

Маҳаллий органлар, янги қонун қабул қилиниши билан эса — фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳам алақачон бундай ваколатларни олган. Муҳими — ушбу ваколатларни рўёбга чиқаришнинг таъсирчан механизми яратилишидир.

Ислом Каримов ўз китобида **суд-ҳуқуқ ислоҳотини чуқурлаштириш муаммоларига** алоҳида ўрин беради.

Мамлакатимизда **адвокатура тизимини кучайтириш ва унинг чинакам мустақиллигини таъминлаш, уларнинг ваколатлари ва мақомини прокуратура мақомига тенглаштириш** учун қонунчилик соҳасида ҳам, амалий ишлар соҳасида ҳам кўпгина чора-тадбирлар кўрилмоқда.

Ҳар қандай суд жараёнида бир томонда — айбловчи, иккинчи томонда — тенг ҳуқуқ билан ҳимоячи сўзга чиқади, суд эса томонларнинг фикрларини ҳолисона ҳисобга олиш асосида мустақил равишда, адолатли ҳукм чиқаради.

«Бундан хулоса қилиб айтиш керакки, суд тизимини ислоҳ қилиш, аввало, ҳукм чиқарувчи судьяларнинг чинакам мустақиллигини таъминлашга қаратилиши керак»¹⁰⁴.

Шундагина суд фақат жазоловчи орган бўлмай, **ҳокимиятнинг ҳақиқий мустақил учинчи тармоғига** айланади.

Мамлакатимиз Президенти Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги

¹⁰⁴ И.А.Каримов. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том. Т., «Ўзбекистон», 1999. 390-бет.

маърузасида қўйидагиларни қониқиш билан таъкидлади: «Ўтган йиллар мобайнида мамлакатимизда ҳуқуқий давлатни шакллантиришнинг муҳим таркибий қисми бўлган суд-ҳуқуқ тизими қурилишининг мутлақо янги Концепцияси амалда жорий этилди.

Судларнинг жинойий, фуқаролик ва хўжалик ишлари бўйича ихтисослашуви амалга оширилди. қонунчиликка биноан суд ишларини апелляция ва кассация тарзида кўриб чиқиш институтлари жорий этилди, тергов-суриштирув ва кишиларни ҳибсда сақлаш муддатлари сезиларли даражада қисқартирилди, ишларни судларда кўриб чиқишнинг қатъий муддатлари белгиланди.

Суд соҳасида кадрларни танлаш ва тасдиқлашнинг самарали ва демократик ҳуқуқий механизми яратилди...

Прокуратура органларининг суд жараёнига аралашувини жиддий чеклаш бўйича қонунчилик нормаларига зарур ўзгартиришлар киритилди. Бугунги кунда суд жараёнида тортишув тамойили, яъни прокурор билан адвокат ҳуқуқларининг тенглиги таъминланмоқда. Мамлакат жинойий қонунчилигини эркинлаштириш юзасидан муҳим чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Жиноятларнинг таснифи тубдан қайта кўриб чиқилди ва ўзгартирилди, ўта оғир бўлмаган тоифага кирувчи ҳамда ижтимоий хавф туғдирмайдиган жинойий ҳаракатлар таркиби сезиларли даражада кенгайтирилди»¹⁰⁵.

Шунга қарамай, деди, Ислом Каримов: «Суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш бўйича амалга оширилган ижобий ишларни қайд этар эканмиз, бу соҳада ҳали ечимини кутиб турган жиддий муаммолар борлигини ҳам инкор эта олмаймиз. Бу муаммолар, биринчи гал-

¹⁰⁵ *И.А.Каримов*. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишидир. Т.. «Ўзбекистон», 2005, 43-45-бетлар.

да, судларнинг ҳақиқий мустақиллиги ва эркинлигини таъминлаш билан боғлиқдир»¹⁰⁶.

Ҳаётимизга тобора чуқурроқ кириб бораётган **оммавий ахборот воситалари бутун чоралар билан ри-вожлантирилиши даркор**. Ҳозирги пайтда 490 номдаги газета ва 138 номдаги журнал рўйхатга олинган.

Президентимиз таъкидлаганидек: «ахборот эркинлигини таъминламасдан, оммавий ахборот воситаларини одамлар ўз фикри ва ғояларини, содир бўлаётган воқеаларга муносабатини эркин ифода этадиган минбарга айлантирмасдан туриб, демократияни чуқурлаштириш ва аҳолининг сиёсий фаоллигини ошириш, фуқароларнинг мамлакат сиёсий ва ижтимоий ҳаётидаги амалий иштироки тўғрисида сўз юритиб бўлмайди, деган тушунча жамоатчилигимиз ўртасида тобора кучайиб ва мустаҳкамланиб бормоқда»¹⁰⁷.

«Ҳозирги пайтда қабул қилинган қонунлар ва қонун ҳужжатлари ижроси устидан жамоат назоратини, давлат ҳамда мансабдор шахсларнинг фаолияти устидан назоратни амалга оширадиган механизм сифатида оммавий ахборот воситаларининг мавқеини кучайтириш зарур. Айни шу оммавий ахборот воситалари ҳар бир киши ўз фикрини ифода эта олишига имкон берадиган эркин минбар бўлиши керак. Айни шу оммавий ахборот воситалари жамиятимизнинг демократик кадриятларини ва тушунчаларини химоя қилиши, одамларнинг сиёсий, ҳуқуқий ва иқтисодий онгини шакллантириш бўйича фаол иш олиб бориши лозим»¹⁰⁸.

¹⁰⁶ И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 46-47-бетлар.

¹⁰⁷ И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 52-53-бетлар.

¹⁰⁸ И.А.Каримов. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том. Т., «Ўзбекистон», 1999, 391-бет.

Зотан, «Жамиятда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш таъминланганда, — деб ҳисоблайди Ислон Каримов, — у чинакам ҳуқуқий, фуқаролик жамияти бўлади. Ҳар бир киши ўз ҳуқуқларини аниқ ва равшан билиши, улардан фойдалана олиши, ўз ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қила олиши лозим. Бунинг учун, аввало, мамлакатимиз аҳолисининг ҳуқуқий маданиятини ошириш зарур».

Президент бу йўналишда нималарни амалга оширишни тавсия этади?

Биринчидан, инсон ҳуқуқлари соҳасида Миллий ҳаракат дастурини ишлаб чиқиш лозим.

Иккинчидан, инсон ҳуқуқлари соҳасидаги асосий халқаро шартномаларга қўшилишга доир ишларни давом эттириш керак.

Учинчидан, фуқароларнинг ижроия органларига муносабатларининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш, фуқароларнинг шикоятларини ўз вақтида ва одилона кўриб чиқиш учун давлат органлари масъулиятини ошириш. Бунинг учун «Давлат органлари томонидан фуқароларнинг шикоятлари ва аризаларини кўриб чиқиш тартиби тўғрисида»ги қонунни қабул қилиш зарур.

Президентнинг китобида иқтисодиёт соҳасидаги эркинлаштиришга кенг ўрин берилган. Муаллиф фикрича, бу, биринчи навбатда, мулкчилик ва шу асосда мулкдорлар синфини шакллантириш, яъни хусусий мулк етакчи роль ўйнайдиган кўп укладли иқтисодиётни шакллантириш масалаларига тааллуқли. Бу йўналишда қандай ишларни амалга ошириш зарур?

Биринчидан, тадбиркорлик эркинлиги учун иқтисодий ва ҳуқуқий шароит яратиш, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш, унинг ялпи миллий маҳсулотдаги ҳиссасини 25 фоизгача етказиш лозим.

Иккинчидан, чинакам рақобат муҳитини яратиш. Рақобатсиз бозор иқтисодиётини барпо этиш мумкин эмас.

Бизда «Монополия фаолиятини чеклаш тўғрисида» қонун қабул қилинган. Бироқ Президентнинг фикрича, у амалда иш бераётгани йўқ. Шу боис монополияга қарши қонунни кучайтириш — табиий монополиялар тўғрисида қонун қабул қилиш, истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилган чора-тадбирлар ишлаб чиқиш даркор.

Учинчидан, бозор инфратузилмасини — фонд ва улгуржи бозорлар, биржалар, кредит ва молия муассасалари, лизинг ва консалтинг компаниялари ва бошқаларни ривожлантириш зарур.

Тўртинчидан, ташқи иқтисодий фаолиятни ташкил этишнинг бутун тизимини тубдан қайта кўриб чиқиш лозим. Ҳозир унда бошқарувнинг маъмурий усуллари устунлик қилмоқда.

Ўзбекистон Бутун дунё савдо ташкилотига аъзо бўлиши, иқтисодийетимизга чет эл капиталини янада кўпроқ жалб этиш учун ҳуқуқий ва иқтисодий шарт-шароит яратиш зарур.

Бешинчидан, валюта тизимини эркинлаштириш, яъни миллий валютамуомиласини эркин муомаладаги валютага тўлиқ алмаштириш (конвертация қилиш) масаласини ҳал этиш даркор.

Олтинчидан, хорижий сармояларни жалб этиш бўйича кафолат ва имтиёзларни кенгайтириш лозим.

Еттинчидан, давлат томонидан корхоналарнинг хўжалик фаолиятига ноўрин аралашини ва турли назорат органларининг фаолиятини чеклаб қўйиш мақсадга мувофиқ.

Президент Ислом Каримовнинг фикрича, **Олий Мажлиснинг тўққизинчи сессиясида қабул қилинган Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг бажарилиши мамлакат учун муҳим аҳамиятга эга**. Бу дастур бажарилиши учун жавобгар шахслар олдида қандай вазифалар турибди?

Биринчи. Янги ўқув йили бошлангунга қадар таълим тизимида тажриба қандай ўтаётганини таҳлил

қилиш, ўқув режалари ва дастурлари мазмунига янги авлодни камол топтиришга қаратилган зарур тузатишлар киритиш.

Иккинчи. Дарсликларнинг янги авлодини, замонавий педагогик ва ахборот технологияларини ишлаб чиқиш ва жорий этишни назорат остига олиш.

Учинчи. Юқори малакали педагог кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлашга эътибор бериш.

Тўртинчи. Дастурда белгиланган академик лицейлар ва касб-ҳунар коллежларини фойдаланишга топшириш ишларини тўла ҳажмда бажариш.

Муаллиф китобда демократик ва бозор ислохотлари ҳамда янгиланиш йўлида қилаётган барча ишларимиз халқимиз манфаатларини кўзлаб, уларнинг фаровонлигини оширишга қаратилиши лозимлигини таъкидлайди. Шу мақсадда, дейди Ислон Каримов, аҳоли даромадларини ошириш, унинг харид қуввати ошишини таъминлаш зарур. Аҳолини ижтимоий ҳимоялаш механизминини такомиллаштириш, унинг аниқ шахсларга йўналтирилганлигини кучайтириш, бунинг учун ўзини ўзи бошқариш органлари — маҳаллани жалб этиш лозим.

Ногиронларга алоҳида аҳамият бериш, шу мақсадда ногирон болаларни тиббий-ижтимоий жиҳатдан реабилитация қилиш бўйича мақсадли давлат дастурини қабул қилиш зарур.

Бу йўналишда меҳнат бозорини шакллантириш, янги иш жойларини яратиш бўйича фаол сиёсат ўтказишнинг ҳам аҳамияти катта.

Ижтимоий микротузилмани, аҳолини ичимлик сув билан таъминлаш Давлат дастурини янада ривожлантириш зарур.

Ушбу мақсадларга эришиш учун **иқтисодиётда таркибий ўзгаришлар ўтказиш** ўта муҳим аҳамиятга эга. У нималардан иборат?

Биринчидан, таркибий ўзгаришларни барпо этиш сиёсатида аввалгидек қишлоқ хўжалиги етакчи ўрин

тутади. Чунки мамлакат аҳолисининг аксарият қисми қишлоқ хўжалигида меҳнат қилади.

Иккинчидан, иқтисодиётнинг етакчи тармоқлари — нефть, газ, энергетика, олтин қазиб олиш, кимё саноати, қора ва рангли металлургия, қурилиш материаллари саноатини техник қайта жиҳозлаш ва янада ривожлантириш талаб этилади.

Учинчидан, энгил саноатнинг пахта тозалаш, тўқимачилик, пиллакашлик соҳаларини ва бошқа тармоқларини замонавийлаштириш, тугалланган технологик жараёни таъминловчи ишлаб чиқариш қувватларини яратиш керак бўлади.

Тўртинчидан, замонавий қишлоқ хўжалиги техникаси ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи корхоналарни қайта жиҳозлаш ва хорижий сармоядорлар иштирокида янги ишлаб чиқариш қувватларини барпо этиш лозим.

Бешинчидан, мамлакатимизнинг бой илмий-техникавий салоҳиятидан кенг фойдаланган ҳолда, юксак технология ва фан ютуқларига асосланган ишлаб чиқариш соҳалари — автомобилсозлик, самолётсозлик, микробиология, электротехника ва электроника саноатларини, телекоммуникация ва замонавий ахборот технология воситаларини тез суръатларда ривожлантириш мақсадга мувофиқ.

Олтинчидан, тўлақонли ва уйғунлашган саноат сиёсати юритишни, ўзаро боғлиқ экспортга йўналтирилган ҳамда импорт ўрнини босадиган ишлаб чиқариш қувватларини барпо этиш зарур.

Шундан сўнг Ислом Каримов Қуроли Кучларни, чегара қўшинлари ва ички қўшинларни ягона давлат сиёсати асосида босқичма-босқич, чуқур ислоҳ қилиш масалаларига эътиборни қаратади. Армияни ислоҳ қилишнинг моҳияти, муаллиф фикрича, нималардан иборат?

Биринчиси — мамлакатимиз тинчлиги ва осойишталигини самарали ва ишончли ҳимоя қилишга қодир

бўлган, тезкор, жанговар қобилияти юксак Қуролли Кучларни шакллантириш.

Иккинчиси – илғор мамлакатлар тажрибасини ўрганиш асосида Қуролли Кучларни ташкил этиш таркибини қайта кўриб чиқиш.

Учинчиси – ҳарбий хизматчиларни маънавий-ахлоқий тарбиялашни, профессионал тайёргарлиги ва қайта тайёрлашни ташкил этишнинг бутун тизимини қайтадан кўриб чиқиш.

Тўртинчиси – Қуролли Кучларни ҳарбий-техникавий жиҳатдан қайта қуроллантириш ва янгилаш комплекс дастурини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш. Сўнгги йилларда мамлакатимизда чегара қўшинларини ислоҳ қилиш бўйича амалий чоралар кўрилмоқда.

Умуман олганда, мамлакатимизда бугунги кунда Қуролли Кучларни ташкил қилишнинг ўзимизга хос модели яратилди ва у ҳаётга жорий этилмоқда. Шу асосда Қуролли Кучларимизнинг давлат қурилиши тизимидаги роли, сарҳадларимиз дахлсизлиги, мамлакатимизнинг ҳудудий яхлитлигини таъминлашдаги ўрни ва аҳамияти тобора ортиб бормоқда¹⁰⁹.

Айни пайтда «Ички ишлар вазирлиги тузилмасида ҳам туб таркибий ислоҳотларни амалга ошириш белгиланган. Ички қўшинлар вазифалари, тузилиши қайта кўриб чиқилди. Уларни ташкилий, моддий-техникавий жиҳатдан анча мустаҳкамлаш тадбирлари амалга оширилмоқда. Шу билан бирга, йўл ҳаракати хавфсизлигини, жамоат тартибини ва фуқаролар хавфсизлигини таъминлайдиган бўлинмаларни ислоҳ қилиш устида ишламоқдамиз.

Ислоҳотлар натижасида ички ишлар органларининг фуқароларни ва жамиятни террорчилик, қўпоровчилик хуружидан, барча шаклдаги экстремизм, уюшган

¹⁰⁹ И.А.Каримов. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. 11-том. Т., «Ўзбекистон», 2003, 41-бет.

жиноятчилик каби жиноят қўринишларидан ишончли ҳимоя қилишни таъминлайдиган тизим шаклланиши зарур»¹¹⁰.

Бу сатрлар — демократлаштириш ва янгилаштириш йўлидан муваффақият билан олға боришимизда дастурий ҳужжат ҳисобланган ушбу китобнинг яқунловчи сўзларидир.

¹¹⁰ *И.А.Каримов*. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурашимиз. 7-том. Т., «Ўзбекистон», 1999, 403-бет.

ДЕМОКРАТЛАШТИРИШ, ЯНГИЛАНИШ ВА ЭРКИН ЖАМИЯТ ҚУРИШ ЙЎЛИДА

2005 йил 28 январда Тошкентда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ҳамда Сенатининг қўшма мажлиси бўлиб ўтди. Бу чиндан ҳам шонли воқеа. Мамлакатимизда сайловлар орқали илк бор икки палатали парламент шакллантирилди.

Ушбу мажлис кун тартибидаги масалаларга ўтишдан олдин, даставвал бир палатали парламентимизга бўлиб ўтган сайловлар ҳам ўзбек давлатчилигини ривожлантиришда муҳим давр ҳисобланган яқин тарихимизга мурожаат этайлик. Зеро, ўшанда бир палатали парламент шакллантирилган эди. Бу эса, ўз навбатида, мамлакатда қонун чиқарувчи ҳокимият фаолияти бошланганидан дарак беради. Бу нима учун муҳим?

Ушбу саволга жавоб бериш учун янада узоқроқ ўтмишга мурожаат этайлик.

Давлат институти бўлган парламент узоқ тарихни босиб ўтган, аммо унинг роли доимо юқори баҳоланган. Ҳозирги пайтда ҳам парламент замонавий давлат рамзи ҳисобланади. «Парламент» атамаси французча «parler» («парле») — «гапирмоқ» сўзидан келиб чиққан.

Замонавий парламент — халқ вакилиги олий органи бўлиб, у халқ хоҳиш-иродасини ифодалайди, энг муҳим ижтимоий муносабатларни асосан қонунлар қабул қилиш йўли билан тартибга солади, ижро этувчи ҳокимият органлари ва юқори мансабдор шахслар фаолиятини назорат қилади. Шу билан бирга, парламент кўплаб ваколатларга ҳам эга. У бошқа олий дав-

лат органларини шакллантиради, масалан, айрим мамлакатларда президентни сайлайди, ҳукуматни тузади, конституциявий судни тайинлайди, ҳукумат томонидан тузилган халқаро шартномаларни ратификация қилади, амнистия эълон қилади ва ҳоказо.

Ҳозирга келиб парламент халқ эрки асосида фаолият юритувчи давлат ҳокимиятининг муҳим бўғинига айланади. Эндиликда у турли сиёсий кучлар манфатининг ифодачиси, муросаи мадора йўларини излаш майдони ҳисобланади.

Энди эътиборни ҳозир жаҳон мамлакатлари парламентларида палаталар сони иккитадан ошмаслигига қаратамиз. Зотан, улар турли мамлакатларда турлича ном билан аталса-да, уларни **юқори палата** ва **қуйи палата**, деб аташ қабул қилинган. Ҳозирги вақтда кўп мамлакатларда юқори палата қуйи палатага нисбатан камроқ ваколатга эга. Бундан ташқари, парламент палаталари ўз сони бўйича ҳам хилма-хил. Одатда, қуйи палата юқори палатага нисбатан икки барабар (Италияда), баъзан ундан ҳам зиёдроқ (Польшада) бўлади.

Парламент **қуйи палатаси** аъзолари — депутат, халқ вакили **юқори палата** аъзолари эса — сенатор дейилади.

Қуйи палата ва бир палатали парламент аъзолари, одатда, 4—5 йилга, кўпинча фуқаролар томонидан сайланади.

Юқори палата турли йўллар билан шакллантирилади. Бу — тўғридан-тўғри ва билвосита сайловлар, тайинлаш, лавозимига кўра ўрин эгаллаш ва ҳоказо йўллар билан шакллантирилади. Масалан, АҚШда сенаторларни тўғридан-тўғри сайлаш (ҳар бир штатдан 2 нафар сенатор) кўзда тутилган.

Францияда сенат билвосита сайловлар йўли билан шакллантирилади, бу ерда ҳар бир минтақа сайлов ҳайъати муайян минтақадан сайланган қуйи палатадан таркиб топади.

Қизиги шундаки, қуйи палата ва бир палатали парламент тўлиқ қайта сайланади. Юқори палатага кўпинча ротация (алмаштириш) қоидаси қўлланилади. Сенаторлар узоқроқ муддатга сайланса, палата қисмма-қисм янгиланади (АҚШда ҳар 2 йилда учдан бир қисмини янгилаш билан 6 йилга сайланади). Бироқ юқори палата қуйи палата сингари муддатга сайланадиган ҳолатлар ҳам бор (Италия, Польша ва бошқа давлатларда).

Ҳозирги босқичда парламентаризмнинг ривожланиш тамойилларининг асосий хусусиятлари шулардан иборат.

Ўзбекистон истиқлолга эришган 14 йилдан зиёдроқ вақт ичида мамлакат ҳаёт фаолиятининг барча соҳаларида туб ўзгаришлар рўй берди. Президент И.А.Каримов томонидан олға сурилган миллий ривожланиш концепциясига мувофиқ ҳамда мамлакатимиз Конституцияси ва бошқа қонунлари асосида мутлақо янги сиёсий-ҳуқуқий тизим шаклланиб, унда янги типдаги парламент — Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси муҳим ўрин тутди.

Олий Мажлис 1994 йилда кўппартиявийлик асосида ўтказилган дастлабки эркин, демократик сайловлар натижалари бўйича шакллантирилган. Янги парламентимиз — Олий Мажлис вужудга келган дастлабки кунлардан бошлаб унинг фаолиятининг асосий йўналишлари ёш мустақил давлатнинг устувор масалалари ва вазифалари билан, унинг миллий манфаатлари, мамлакатда ўтказилаётган демократик ислохотларнинг муайян, аниқ мақсадлари билан белгилаб келинди. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1995 йил февралда бўлиб ўтган сессиясидаёқ Президент Ислом Каримов депутатларга, мамлакат олдида турган жорий ва истиқбол вазифаларни ҳисобга олган ҳолда, парламент фаолиятининг кенг *гастури*ни баён қилди. Олий Мажлиснинг конституциявий вазифаси — *жамиятимиз ривожланишининг ҳозирги босқичида туб ге-*

моқратик, иқтисодий, ижтимоий ислоҳотларни қонунлар билан ўз вақтида таъминлашдан иборат.

Ҳокимият бўлиниши принципига мувофиқ қонун чиқарувчи ҳокимият энг муҳими бўлгани учун қонун чиқарувчи орган давлат механизмида асосий ўринда туришини исботлашга зарурат йўқ деб ҳисоблаймиз. Зеро, у ижро этувчи ҳокимият амалга ошириши лозим бўлган, суд ҳокимияти фаолияти учун қонунчилик асоси бўлиб хизмат қиладиган умуммажбурий талабларни қўяди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг бешинчи бўлими давлат ҳокимиятининг ташкил этилишига бағишланган. «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси» деб номланган XVIII боб, 76-моддада: «Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси олий давлат вакиллик органи бўлиб, қонун чиқарувчи ҳокимиятни амалга оширади», — дейилади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 77-моддасига биноан, Олий Мажлис ҳудудий сайлов округларидан кўппартиявийлик асосида беш йил муддатга сайланадиган 250 депутатдан иборат бўлади.

Олий Мажлис уч турда — 1994 йил 25 декабрда, 1995 йил 8 ва 22 январда сайланди, бу назорат қилинмайдиган, эркин сайловлар бўлиб ўтганидан далолат беради. 250 депутат ўрнига маҳаллий ўзини ўзи бошқариш ва икки сиёсий партия: Ўзбекистон Халқ демократик партияси (ХДП) ва «Ватан тараққиёти» партиясидан 634 номзод даъвогарлик қилди. Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш блоки яққол ғалаба қозонди — 167 депутатлик ўринини эгаллади. Халқ демократик партияси 69 ўрин, «Ватан тараққиёти» — 14 ўрин олди.

89 депутат вилоят ва туман давлат маъмурияти раҳбарлари, 59 депутат давлат ва яримдавлат хўжалик корхоналари ҳамда ташкилотларини бошқаради. 104 депутат маданият арбоби, фан ва таълим ходимлари, шунингдек, хусусий тадбиркорлар эди.

Маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг парламент сайловларида сиёсий партиялар қаторида мустақил куч сифатида иштирок этиши ўзбек жамияти тарихий-маданий анъаналарининг намоён бўлиши эди.

Биринчи ўзбек парламентиغا сайловлар ҳақида чет элларда кўплаб ижобий фикрлар билдирилди. ГФР Президенти Р.Херцог бундай деганди: «Ўзбекистонда парламент эркин овоз бериш йўли билан сайланган. Парламентга сайловлар мустақил ва бообрў кузатувчилар, шунингдек, немислар иштирокида бўлиб ўтди».

Д.Карлайл (Австрия) эса бу ҳақда қуйидагиларни ёзади: «1994 йил декабрь ойида Олий Мажлисга бўлган сайловлар ушбу йўналишда тўғри ташланган одимлардан бири бўлди. Парламент саҳнасида бир неча партиянинг пайдо бўлиши, гарчи улар мавжуд тизим йўриғидан чиқмаса-да, олға ташланган бир қадамдир. Каримовнинг янги сайланган парламентни Президентдан имо-ишора ва кўрсатмалар кутиб ўтирмасдан, фикрлашга ва мустақил ҳаракат қилишга даъват этиши кишига далда беради. Агар буни Каримовнинг ҳақиқий муносабати, дейдиган бўлсак, мазкур муносабат, шубҳасиз, ҳақиқий парламент сиёсатининг юзага келиш имконияти мавжуд эканидан далолат беради»¹¹¹.

Умуман, ҳозирги замон конституциявий тизимларида парламентлар фавқулодда муҳим ўрин тутади. Зотан, парламент сайлов асосида шакллантириладиган вакиллик ва қонун чиқарувчи орган бўлганлиги боис у конституциянинг демократик хусусиятларини яққол намоён этувчи институт ҳисобланади. Сайланган вакиллардан иборат бўлган парламент бутун жамиятнинг ранг-баранг манзарасини, турли ижтимоий гуруҳлар манфаатларини ифода этади. Жамиятдаги хилма-хил ижтимоий кучлар парламент доирасида баҳс-муноза-

¹¹¹ А.Левитин. Ислоҳ Каримов – янги Ўзбекистон Президенти. Т., «Ўзбекистон», 1996, 114-бет.

ра олиб бориш, фикр алмашув ва келишув имкониятига эга бўлади. Шундай мулоқот натижасида халқнинг умумий иродаси шаклланади. Бу ирода парламент орқали кўпчиликка мақбул ҳуқуқий қарор тарзида намоён бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 78-моддаси давлат ҳокимияти олий органининг ваколатига бағишланган. Унда Олий Мажлиснинг мутлақ ваколатига тааллуқли бўлган ваколатлар рўйхати берилган (у 24 банддан иборат).

Шунга кўра, миллий парламентимиз кенг ҳуқуқларга эгаллигига, айтиш чоғда унга давлат томонидан жиддий масъулият ҳам юклатилганлигига гувоҳ бўламиз.

Барча депутатлар Ўзбекистон Республикаси фуқаролари томонидан яширин овоз бериш йўли билан умумий, тенг ва тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида сайланадилар. Айнан шунинг учун ҳам **қонун чиқарувчи ҳокимият вакиллик ҳокимияти** ҳисобланади, чунки халқ сайловлар асосида ҳокимиятни ўз вакилларига беради ва вакиллик органларига давлат ҳокимиятини амалга ошириш ваколатини беради. Бу давлат ҳокимияти механизмида ваколатли органлар бирламчи эканлиги, уларнинг устунлиги тўғрисида фикр юритиш имкониятини беради.

Бундан ташқари, қайд этиб ўтганимиздек, қонун чиқарувчи ҳокимият — коллегиял ҳокимият, чунки бир кишининг эмас, балки жамоанинг қўлига берилади.

Ушбу ҳокимият қонун чиқарувчи деб аталиши ваколатли органлар қонунчилик фаолиятидан ташқари бошқа ҳеч қандай фаолият билан шуғулланмайди, дегани эмас. Олий Мажлис учун ҳар йили давлат бюджетини тасдиқлаш ва унинг ижросини назорат қилиш, солиқларни ва бошқа тўловларни белгилаш ҳуқуқи орқали амалга ошириладиган молиявий фаолият ҳам аҳамияти кам бўлмаган функция эканлигини кўриш мумкин. Айтиш пайтда Олий Мажлиснинг юқори ижро

этувчи ва суд органларини шакллантириши билан боғлиқ яна бошқа ғоят муҳим функцияси ҳам бор.

Шундай қилиб, миллий парламентимиз — Олий Мажлис қонун ижодкорлиги соҳасида катта ваколатларга эга. У солиқларни ўрнатиш, давлат бюджетини қабул қилиш, ташқи сиёсий жараёнда иштирок этиш, мудофаа масалаларини ҳал қилиш, суд ҳокимиятини шакллантиришда иштирок этиш каби ҳуқуқларга эга.

Юқорида қайд этганимиздек, мамлакатимизда қонун чиқарувчи ҳокимиятни қарор топтириш ва ривожлантиришга ғоят катта аҳамият берилмоқда. Бинобарин, 2000 йилнинг 25 майида бўлиб ўтган иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг иккинчи сессияси ҳам бунга яққол тасдиқлайди. Ушбу сессияда Олий Мажлис Раиси Э.Халиловнинг «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси қўмиталари ҳамда комиссияларининг қонун ижодкорлиги ва назорат қилиш бўйича 2000—2002 йилларга мўлжалланган фаолиятининг Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг иккинчи чақириқ Олий Мажлис биринчи сессиясидаги маърузасидан келиб чиқадиган устувор йўналишлари тўғрисида»ги маърузасининг муҳокамаси кун тартибидаги асосий масала бўлди.

Маърузачи миллий қонунчилик яқин йилларда жамиятимиз ва давлатимиз ҳаётининг барча соҳаларини янада эркинлаштириш учун қулай ҳуқуқий шароит ва кафолатлар яратиш йўлидан боришини таъкидлади. Шу муносабат билан Олий Мажлис фаолиятининг истиқбол дастурида нафақат янги қонунларни қабул қилиш, балки амалдагиларини, ҳаёт ва ҳуқуқни татбиқ қилиш амалиёти воқелигини ҳисобга олган ҳолда такомиллаштириш ҳам кўзда тутилган.

Бундан ташқари, парламент, илгаригидек, қабул қилинган қонун ҳужжатларининг бажарилишини назорат қилишга, уларнинг жойларда амалда қўлланишини ўрганиш ҳамда таҳлил қилишга катта эътибор бермоғи лозимлиги таъкидланди.

Депутатлар ҳузурида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов нутқ сўзлаб, парламентнинг 2000—2002 йилларга мўлжалланган ишининг устувор йўналишларини ўз ичига олувчи, қабул қилинаётган ҳужжат негизида ётувчи кўриб чиқиладиган муаммонинг аҳамиятини таъкидлади.

Давлатимиз бошлиғи, жумладан, қонун ижодкорлиги иши механизмини парламентаризмнинг энг яхши тажрибаларини ҳисобга олган ҳолда такомиллаштириш муҳимлигини алоҳида қайд этди. Шу мақсадда, энг аввало, ҳуқуқий ҳужжатларни тайёрлаш ва кўриб чиқишнинг янада аниқроқ тартибини ишлаб чиқиш зарур, деб ҳисоблайди Ислом Каримов. Энг муҳим қонун лойиҳалари бир неча ўқишда қабул қилиниши лозим.

Айни чоғда давлатимиз раҳбари парламент ишини такомиллаштириш зарурлиги тўғрисида гапириб, ҳуқуқий давлатда қонун ижодкорлиги фаолиятининг зарур шартини бўлмиш икки палатали қонун чиқарувчи органини тузишни ёқлаб чиқди. У ўз нуқтаи назарини қуйидагича асослаб берди: «Шуни яхши англаб олишимиз зарурки, ҳаёт ўзгариши билан, одамларимизнинг аввалги сиёсий ва маънавий онги улғайиши билан, бизнинг парламентимизнинг ташкил этилишида ҳам, унинг фаолиятида ҳам тегишли ўзгаришлар бўлиши табиийдир.

Шу ҳолатларни назарда тутиб, мен доимий асосда ишлайдиган икки палатали парламент тизимига ўтиш тақлифини киритмоқчиман»¹¹².

Шундай қилиб, бир йилдан кейин иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг еттинчи сессиясида икки палатали парламентни шакллантириш масаласи яна қўйилди. Шу вақт давомида парламент аъзолари, ҳуқуқшунос олимлар, давлат ва жамият қурилиши мута-

¹¹² И.А.Каримов. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. 8-том. Т., «Ўзбекистон», 2000. 483-бет.

хассислари уни ёқловчи ва унга қарши жиҳатларни пухта чамалашди, иқтисодий ривожланган давлатлар парламентаризмининг халқаро тажрибасини ўрганишди.

Икки палатали парламент тўғрисидаги масала нима учун кўндаланг бўлди? Гап шундаки, кўпгина хорижий мамлакатларнинг қонун ижодкорлиги тажрибаси икки палатали парламент тизими қонун чиқариш жараёни соҳасида давлат ҳокимияти тармоқлари ўртасидаги ўзаро тийиб туриш, яъни чеклаш ҳамда мувозанатлаш жиҳатидан анча самарали эканлигидан далолат беради.

Шу ўринда ушбу муаммони батафсил кўриб чиқишга ҳаракат қиламиз. Назария қонун чиқариш жараёнидаги **беш босқич**ни фарқлайди.

Биринчи босқич — қонун чиқариш ташаббуси субъектлари томонидан парламентнинг қуйи палатасига қонун лойиҳасини киритиш. Бундай субъектлар, энг аввало, қуйи палата депутатларининг ўзларидир.

Иккинчи босқич — қонун лойиҳасининг қуйи палатада, одатда, уч ўқишда кўриб чиқилишидир. Ушбу уч ўқиш асосли эканлиги қонун ижодкорлиги демократик тартиби мантиқининг ўзидан келиб чиқади. Биринчи ўқиш қонун чиқарувчиларнинг қонун лойиҳаси билан расман танишишидан иборат бўлади. Башарти қонун лойиҳаси биринчи ўқишда қабул қилинмаса, иккинчи ўқиш тайинланади, шу жараёнда қонун лойиҳаси моҳиятан муҳокама қилинади. Сўнг тузатишлар киритилади, кейин у яқунловчи учинчи ўқишга киритилади, бу ўқиш якунига кўра қонун лойиҳаси узил-кесил тасдиқланади.

Учинчи босқич — қонунга қуйи палата томонидан овоз берилиши, яъни қонун лойиҳаси бўйича овоз бериш, унинг натижасида қонун ё қабул қилинмаган ҳисобланади, ёки овоз берилган қонун парламент юқори палатасига йўланади. Кўриниб турибдики, овоз бериш ҳали қонун қабул қилинганини билдирмайди:

қонун қуйи палата томонидан эмас, парламент томонидан қабул қилинади. Оддий қонунларга овоз бериш учун, одатда, қуйи палата депутатлари умумий сонидан оддий кўпчилик овоз талаб қилинади. Конституциявий қонунлар учун асосий кўпчилик овоз бериши талаб этилади.

Тўртинчи босқич — овоз берилган қонуннинг юқори палата томонидан маъқулланишидир. Одатда, агар оддий қонун муайян муддатдан кейин кўриб чиқилмаса, у «сукут — аломати ризо» қоидаси бўйича маъқулланган ҳисобланади. Конституциявий қонунлар, шунингдек, конституцияда кўрсатилган муайян масалалар бўйича қонунлар «сукут — аломати ризо» тартибида маъқулланиши мумкин эмас.

Юқори палата қонунни кўриб чиқиб, уни талаб қилинган кўпчилик овоз билан маъқуллаши ёки маъқулламаслиги (рад этиши, эътироз билдириши) мумкин. Кейинги ҳолатда қонун лойиҳаси қуйи палатага йўланади, у юқори палата эътирозини асосий кўпчилик овоз билан бартараф этишга ҳақли. Акс ҳолда қонун қабул қилинмаган ҳисобланади.

Бешинчи босқич — промульгация (расмий эълон қилиш). Парламент палаталари томонидан қабул қилинган қонун ўз-ўзидан кучга кирмайди. Ҳокимиятнинг бўлиниши шароитида давлат бошлиғи ёки ижро этувчи ҳокимият бошлиғи (бизнинг Конституциямизга мувофиқ бу бир шахс — Президент) қонунни имзолаши лозим. Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқ, Президент ўз эътирозлари билан қонунни Олий Мажлисга қайта муҳокама қилиш ва овоз бериш учун қайтаришга ҳақли. Агар Олий Мажлис ўзининг аввал қабул қилган қарорини учдан икки қисмдан иборат кўпчилик овоз билан тасдиқласа, Президент қонунни имзолайди. Лекин бу қонун, одатда, эълон қилинган вақтидан бошлаб (агар қонуннинг ўзида бошқа ҳолат кўзда тутилмаган бўлса) кучга киради.

Икки палатали парламент нима учун афзал? — деган саволга жавоб бергач, бошқа савол юзага келади: Бу масала нима учун айнан ҳозир кўтарилмоқда? Бунинг ажабланарли жойи йўқ. Парламент жамият ва давлат билан бирга такомиллаша боради. «Биз сиёсий модага маъқул келиш учун ҳеч нарса қилмаймиз,— дейди депутат Г.Ибодуллаева. — Икки палатали парламентни шакллантириш ғоясини олайлик. Республика раҳбарияти Ўзбекистонда парламентаризм қарор топган дастлабки йилларда бизда тегишли мутахассислар бўлмагани учун ҳам бу ғояни бир неча йил аввал амалга оширмади. Ўтган истиқдол йилларида ислохотларнинг қонунчилик асоси яратилибгина қолмай, балки парламент қонун ижодкорлиги асосини доимий ва профессионал негизга қўйишга қодир мутахассислар авлоди етишиб чиқди»¹¹³.

Шу саволга янада батафсилроқ жавоб Олий Мажлис Раиси Э.Халиловнинг иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг еттинчи сессиясидаги маърузасида мавжуд бўлиб, унинг моҳияти қуйидагилардан иборат:

биринчидан, профессионаallar меҳнат қиладиган янги профессионал парламентга ўтиш учун мамлакатда чинакам сиёсий ва бошқа шароитлар етилди. Мамлакатда ҳуқуқий маданиятнинг савияси ошганлиги бунга жавоб беради;

иккинчидан, кўп йиллар мустабид режим шароитида бўлинганлигига қарамай, Ўзбекистонда туб бурилиш рўй берди, парламентаризм қарор топишининг халқаро тажрибасига қизиқиш кучайди;

учинчидан, Ўзбекистон халқлари ўз миллий давлатчилигини яратган ягона миллат сифатида шаклланди;

тўртинчидан, парламент фақат қонун чиқарувчи эмас, балки вакилик органи бўлгани учун ҳам, аҳолидангина эмас, балки барча минтақалардан тенг вакилик бўлиши зарур;

¹¹³ «Народное слово», 8 августа 2001 года.

бешинчидан, қонун чиқарувчи олий органда иккинчи палатанинг тузилиши минтақаларнинг Ўзбекистон қонунчилигига таъсирини кўпроқ даражада кучайтириш имконини беради.

Э.Халилов мазкур маърузада мамлакатда икки палатали парламент бўлиши керакми ёки йўқми, деган масалага ойдинлик киритди. Парламент раҳбари, гарчи ушбу чақириқ Олий Мажлис муддати тугагунча яна уч йил қолган бўлса-да, референдум ўтказиш керак бўлганини тушунтириб берди. Маълум бўлишича, бу мавжуд ҳуқуқий базани жиддий ўзгартириш, кўплаб қонун ҳужжатларини қайта кўриб чиқиш билан боғлиқ бўлиб, у анча вақтни талаб қилади.

Икки палатали парламентнинг тузилиши қонун чиқарувчи ҳокимиятни кучайтириш ва мустаҳкамлашга олиб келади, бироқ бу ижро этувчи ҳокимият ва суд ҳокимиятини заифлаштириш ҳисобига бўлмайди. Зотан, Франциянинг собиқ Президенти Ф.Миттеран ибораси билан айтганда: «Ҳаддан ташқари кучли парламент давлатнинг нормал иш олиб боришига, ҳаддан ташқари заифи эса — демократияга таҳдид солади»¹¹⁴.

2002 йил 27 январга ўтказилган умумхалқ референдуми айнан шу масалаларни ҳал этишга бағишланганди. Референдумда учала ҳокимият орасида қонун чиқарувчи ҳокимиятнинг роли ва аҳамиятини оширган қарор, яъни навбатдаги чақириқда Ўзбекистон Республикасининг икки палатали парламентини сайлаш ҳақида қарор қабул қилинди.

Референдум яқунларига мувофиқ Олий Мажлисининг саккизинчи сессиясида «Референдум яқунлари ҳамда давлат ҳокимияти ташкил этилишининг асосий принциплари тўғрисида» Конституциявий қонун қабул қилинди. Қонун Ўзбекистон қонун чиқарувчи ҳокимияти икки палатали олий органининг тузилмасини,

¹¹⁴ «Народное слово», 8 августа 2001 года.

таркибини, унинг амал қилиш асосларини, Ўзбекистон Президенти ваколатининг етти йиллик муддатини, демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш бўйича қонунчиликни тақомиллаштириш принципларини мустаҳкамлади.

Олий Мажлиснинг ўнинчи сессиясида «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисида»-ги ва «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисида»ги конституциявий қонунлар қабул қилинди. Уларда Олий Мажлис палаталари мақоми, уларни шакллантириш тартиби, ваколатлари ва ўзаро ҳамда бошқа ҳокимият органлари билан ҳамкорлик қилиш механизмлари аниқлаб берилди.

«Референдум яқунлари ва унинг асосида қабул қилинган учта конституциявий қонун Ўзбекистон Республикаси Конституциясига тегишли ўзгартиришлар киритиш учун зарур бўлган ҳуқуқий асосни яратди»¹¹⁵. Масалан, Асосий Қонунимизнинг мазмун ва моҳияти, мақсад ва вазифаларига дахл қилмаган ҳолда, аввало, Олий Мажлис, унинг қуйи ва юқори палаталарининг мақоми ва ваколатларини, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг ваколатларини, шунингдек, сайлов тизими асосларини белгилаб берадиган қоида ва моддаларга тегишли ўзгартириш ва тузатишлар киритилди. –

Бу тузатишлар Олий Мажлис, унинг қуйи ва юқори палаталарининг мақоми ва ваколатларини, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг ваколатларини белгилаб берадиган қоида ва моддаларга тегишлидир.

Президентимиз таъкидлашича, шу тариқа: «қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятлари ўрта-

¹¹⁵ И.А.Каримов. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. 11-том. Т., «Ўзбекистон», 2003. 218-бет.

сида ваколатларнинг янада демократик, янада мутаносиб равишда қайта тақсимланиши ва уларнинг мувоzanати таъминланади.

Ҳокимият тармоқларининг ҳар бирига Конституцияда белгилаб берилган ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини мустақил ҳолда амалга ошириш учун зарур шарт-шароит ва кафолатлар яратилади»¹¹⁶.

Қайд этиш зарурки, Конституцияга киритилган ушбу тузатишлар туфайли қонун чиқарувчи ҳокимиятнинг роли ва аҳамияти анча кучаяди. Олий Мажлиснинг ҳукуматни шакллантириш ва унинг фаолиятини назорат қилишдаги, жумладан, Бош вазир номзодини тасдиқлашдаги роли ҳамда ваколати анча ортади. Президент ваколатларининг бир қисми, биринчи гада, давлат, суд тизими ва махсус хизматларнинг раҳбарларини, чет эллар ва халқаро ташкилотлардаги дипломатик вакилларни тайинлаш ва тасдиқлаш масалалари юқори палата – Сенатга ўтказилади¹¹⁷.

Бир палатали парламентни икки палатали этиб қайта ташкил қилиш факти – ҳокимиятнинг мазкур тармоғини анча кучайтиришдан иборатлиги мутлақо аён. Зотан, булар ижро этувчи ҳокимият бошлиғи – Президент ташаббуси билан амалга оширилмоқда. Ислом Каримов ҳақли равишда таъкидлаганидек: «қуйи, яъни Қонунчилик палатаси ўз фаолиятини доимий, профессионал асосда амалга оширади. Ўз-ўзидан равшанки, бу ҳол мазкур палатага сайланадиган депутатлар таркибининг сифат жиҳатидан ўзгаришига, уларнинг малака ва касб маҳоратига бўлган талабнинг ортишига олиб келади.

Айни вақтда биз қонунлар устида ишлаш жараёнининг ўзи ҳам тубдан ўзгаришини ва пировард натижа-

¹¹⁶ И.А.Каримов. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. 11-том. Т., «Ўзбекистон», 2003, 220-бет.

¹¹⁷ Ўша жойда.

да қабул қилинадиган қонун ва меъёрий ҳужжатларнинг сифати ҳам яхшиланишини кутишга ҳақлимиз.

Сессия мажлислари тартибида ишлайдиган ҳозирги парламентимиздан доимий асосда ишлайдиган Қонунчилик палатаси фаолиятига ўтиш ҳам шу мақсадга хизмат қилади.

Ишончим комилки, депутатларнинг Қонунчилик палатасига партиялар томонидан тақдим этилган рўйхатлар асосида ва ўз номзодини қўйиш йўли билан сайланиши, бугунги кунда фаолият юритаётган партияларнинг, шунингдек, нодавлат, жамоатчилик ва фуқаролик институтлари, бирлашма ва ташкилотларнинг жамият амалий ҳаётидаги ўрни, таъсири ва аҳамиятини тубдан қучайтириш учун зарур шарт-шароит яратади»¹¹⁸.

2004 йил 26 декабрда икки палатали парламентга сайлов бўлиб ўтди. Ўзбекистон Президенти таъкидлаганидек «илк бор икки палатали парламентга бўлиб ўтган сайловлар Ўзбекистоннинг янги тарихида алоҳида, ғоят муҳим ўрин эгаллади, десак, ҳеч қандай муболаға бўлмайди»¹¹⁹.

Нима учун давлатимиз раҳбари бу сайловга фавқуллодда аҳамият бермоқда, деган савол ҳақида ўйлайлик. Назаримизда, бу саволга жавоб бериш учун умуман сайловлар муаммосига мурожаат этиш керак. Ҳар қандай мамлакат, айниқса, яқиндагина мустақил демократик ривожланиш йўлига кирган давлатлар учун уларнинг аҳамияти қандай?

Бу қонуниятли ҳол, чунки сайловлар, асосан, ҳозирги демократиянинг асосий институтларига киради. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 21-мод-

¹¹⁸ И.А.Каримов. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. 11-том. Т., «Ўзбекистон», 2003, 221-222-бетлар.

¹¹⁹ И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 30-бет.

дасига мувофиқ: «Халқ иродаси ҳукумат ҳокимиятининг асоси бўлиши лозим; бу ирода даврий ва сохта-лаштирилмаган, ялпи ва тенг сайлов ҳуқуқидан яширин овоз бериш йўли билан ёки овоз бериш эркинлигини таъминлайдиган бошқа тенг қийматли шакллар воситасида ўтказиладиган сайловларда ўз аксини топиши лозим»¹²⁰.

Чунки сайловлар ўз-ўзича сиёсий тартибот бўлмай, анъанавий равишда демократик тартибот деб ҳам белгиланади. Моҳиятан олганда, демократик жамиятдаги сайловлар **сиёсий рақобат**дан иборат бўлади. **Сиёсий рақобат эса, ўз навбатида, жамиятнинг айни дамдаги ривожланишининг якуни сифатида намоён бўлади. У муайян ижтимоий муҳитнинг ифодаси ҳамда оммавий сиёсат натижасидир.**

Сиёсий рақобат партиялар, даврий сайловлар, сўз эркинлиги, овозларни ҳалоллик билан санаш, ижтимоий фикрдан баҳраманд бўлиш, ижтимоий манфаатлар интеграцияси ҳамда эркин, демократик сайловларда сиёсий кучлар рақобати каби қатъий институтлар ва тартибот-қоидалар қуршовидадир. Ҳозирги рақобатлашувчи демократик жараёнлар, афсуски, аввалгидек, унча кўп эмас, бироқ ўтган ўн йил ичида мустақилликка эришган янги давлатлар киргани ҳисобига кўпайиб қолди. Ўзбекистон ҳам шундай давлатлар қаторида бўлишга интилмоқда. Олдинги бўлимда айтиб ўтганимиздек, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ўн тўртинчи сессиясида демократияни энг муҳим принципи — одамларнинг сайлов ҳуқуқини, ўз хоҳиш-иродасини эркин ифодалаш, ўз манфаатларини рўёбга чиқариш ва ҳимоя қилиш ҳуқуқини таъминлаш учун ҳақиқий шарт-шароит, қонуний-ҳуқуқий замин яратиб бериш эканлигини асосий устувор жи-

¹²⁰ Ўзбекистон Республикаси ва инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномалар (Инсон ҳуқуқлари бўйича универсал шартномалар). Т., «Адолат», 2002. 52-бет.

ҳатлардан бири сифатида қайд қилинганди. Президентимиз таъкидлаганидек: «Демократиянинг энг муҳим тамойили — одамларнинг сайлов ҳуқуқини, ўз хоҳиш-иродасини эркин ифодалаш, ўз манфаатларини рўёбга чиқариш ва ҳимоя қилиш ҳуқуқини таъминлаш учун ҳақиқий шарт-шароит, қонуний-ҳуқуқий замин яратиб бериш лозим»¹²¹.

Сиёсий рақобатни назарда тутувчи демократия ғоят мураккаб тизим ҳисобланади. Ўз манфаатларини англолчи, шу манфаатлар бўйича ҳокимият учун кураш олиб борувчи сиёсий партиялар сифатида таркиб топа оладиган фуқаролик жамиятининг мавжудлиги нима учун зарур? Бунда айнан таркиблашганлик муҳим, чунки шунчаки рақобат — «барчанинг ҳаммага қарши уруши»нинг ўзидир. Рақобатга эришиш ва уни *таркиблашган, яъни муайян ҳоидалар бўйича, муайян институтлар доирасида борувчи* ҳолга келтириш ниҳоятда мураккаб вазифа.

Сиёсий рақобат муаммолари бизнинг сиёсий ва ҳуқуқий фанда амалда ўрганилмайди. Айни чоғда ҳозирги замон сиёсатшунослигининг мумтоз вакили Р.Далнинг таърифига кўра, «Демократия — иштирок этиш учун очиқ бўлган рақобатдир». Умуман, Фарб сиёсатшунослиги рақобатга унча катта эътибор қаратмаётганига ажабланмаса ҳам бўлади. Чунки Фарбда у имплицит ҳолда мавжуд. Мамлакатимиздаги демократиянинг асосий муаммоси — сиёсий рақобатчиликнинг етишмаслигидадир. Назаримизда, сиёсий рақобат муаммоси бўлажак демократиямиз учун муҳим. Зеро, расман демократик тартиб-қоидаларга риоя қилинишига қарамай, барибир, рақобат барбод бўлса, бизда авторитар режим турларидан бири таркиб топмасмикин, деган фикр хавотир уйғотади.

¹²¹ И.А.Каримов. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз.. 7-том. Т., «Ўзбекистон», 1999, 380-бет.

Агар биз демократиянинг моҳияти сиёсий рақобат эканлигидан ва демократия асосида мусобақа ётишидан, юқори ҳукумат лавозимларини эгаллаш сиёсий рақобат шароитида эркин ва адолатли сайловлар орқали юз бериши лозимлигидан келиб чиқсак, у ҳолда Ўзбекистонда ушбу шартларни таъминлаганимиздагина чинакам барқарор демократияни барпо этишимиз мумкин бўлади.

Зотан, «демократия — бу эркин жамиятдир. Унда жамиятнинг ижтимоий ва сиёсий тузилмасининг ранг-баранглигини, барча ижтимоий қатламларнинг сиёсий тенг ҳуқуқлилигини, мафкуравий фикрлар хилма-хиллигини, кўппартиявийликни акс эттирувчи муқобилликларга асосланади. Демократик тузум халққа ўзининг сиёсий тақдирини ўзи белгилаш, бирон-бир сиёсий йўналишни танлаш имконини беради. Бу, энг аввало, халқнинг сиёсий хоҳиш-иродаси ҳокимият сиёсий тузилмаларига, оммавий ҳокимият органларига бевосита айланадиган, моҳиятан ягона акт ҳисобланган мунтазам ва эркин ўтказиладиган сайловлар орқали таъминланади»¹²².

Бироқ бу ўринда сиёсий рақобат ва эркин сайловлар билан тўғридан-тўғри боғлиқ бўлган бошқа муаммо ҳам юзага келади. Бу — мамлакатда чинакам кўппартиявийликни таъминлаш муаммосидир.

Дарҳақиқат, «Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов собитқадамлик билан олиб бораётган сиёсат ва амалга оширилаётган демократик ислохотлар мамлакатимиз сиёсий ҳаётида ҳақиқий маънодаги кўппартиявийлик муҳити қарор топишига йўналтирилгандир. Сиёсий партиялар аҳоли муайян қатламларининг, фуқаролар ҳамда улар уюшмаларининг фикрини, нуқтаи назарини ифодалашнинг муҳим демократик воситасидир»¹²³.

¹²² О. Мухамеджанов. Выборы и демократия // «Правда Востока», 2004 года 20 мая.

¹²³ Х. Огилқориев. Конституция ва фуқаролик жамияти. Тошкент. «Ўзбекистон», 2002. 89-бет.

Бошқача айтганда, сиёсий партиялар ҳозирги замон демократия тизимининг ажралмас таркибий қисми, сайлов кампанияларининг асосий иштирокчиларидан бири сифатида чинакам сиёсий рақобат воситаси, ҳокимият учун кураш усули ҳисобланади. Чунки азалдан демократик анъаналарга эга бўлган мамлакатларда сиёсий партиялар ижтимоий фикрни, халқнинг сиёсий иродасини, ҳокимият учун курашиш кўникмасини шакллантириш ва уни сайловларда ифодалаш бўйича демократик жараёнда етакчи позицияларни эгаллаб келади. Кўппартиявийликка асосланган ҳокимият учун курашувчи барқарор тизим муқобилликни, жамият ва давлатни ривожлантиришнинг муҳим масалалари бўйича қарашларнинг, фикр-мулоҳазаларнинг меъёридан ошмаслигини таъминлаш, сайловчиларга уларни ҳал этиш бўйича бир қанча асосий ёндашувларни таклиф қилиш, шу орқали бирон-бир сиёсий партияга, унинг номзодларига ва дастурларига овоз берувчи сайловчиларга энг самарали сиёсий қарорлар қабул қилишда кўмаклашиш имконини беради.

Бир партияли турли сиёсий режимлар амал қилган яқин ўтмишдаги тажриба жамиятни бу тарзда сиёсий ташкил қилиш ғоят самарасиз эканлиги тўғрисида фикр-мулоҳаза юритиш учун асос беради. Бинобарин, якка партия ҳукмронлиги натижасида, одатда, авторитар ва тоталитар жиҳатлар устувор аҳамият касб этадиган сиёсий режимлар ўрнатилади. Бундай шароитда сиёсий рақобат ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас. Жамиятда ҳокимият функциялари бир партия томондан узоқ вақт монополия қилиниши (партия уларга умуман амал қилмаслиги лозимлиги), одатда, ўз натижаларига кўра ҳалокатли оқибатларга олиб келишига ва энг аввало, демократия мутлақо маънодан маҳрум бўлишига, халқ — ҳокимиятдан ва ҳокимият — халқдан буткул ажралиб қолишига КПСС миносида ишонч ҳосил қилганмиз. Аниқроқ айтадиган

бўлсак, коммунистик ҳуқуқий мафкура замонида «ҳокимият илоҳийлашган ҳолда дастлаб — пролетариат диктатураси ва инқилобий ҳуқуқий онг, кейинроқ — сталинча, брежневча сиёсий тузумда «КПССнинг раҳбарлик роли» ва «социалистик қонунчилик» кўри-нишларида намоён бўлганди»¹²⁴.

Бундан ташқари, сиёсий ҳокимиятни монополия қилиб олиш субъективизм ва волюнтаризмга йўл очади, ҳокимият ваколатига эга бўлганларни бузади, фуқаролик жамиятини емиради ва узлуксиз бўҳронларни муқаррар равишда келтириб чиқаради. Лорд Эктон таъбири билан айтганда: «Ҳокимият бузади, мутлақ ҳокимият эса мутлақо бузади». Шунинг учун «Нима бўлганда ҳам, давлат ҳокимиятини — умуман мутлақлашадиган ҳар қандай ҳокимиятни чеклаш зарур. Ҳокимиятнинг ўз қоидаларини киритишга ури-нишга тўсқинлик қилиб, барча учун мақбул бўлган қоидаларни қўллаб-қувватлаш лозим»¹²⁵.

Кўппартиявийлик — фуқаролик жамиятининг ажралмас таркибий қисми. Жамиятда фаолият олиб бораётган турли ижтимоий-сиёсий гуруҳлар манфаатлари, мақсадлари, эҳтиёжлари ва ниятлари айнан кўппартиявийлик, шунингдек, бошқа жамоат ташкилотлари орқали яққол аниқлашга эришилади. Кўппартиявийлик принципини қонуний асосга қўйиш жамиятда барча сиёсий партиялар ва оқимлар вакиллари ўртасида мулоқотни ташкилий ва мунтазам равишда олиб бориш, сиёсий фаолиятнинг асосий демократик нормалари бўйича консенсусга эришиш ҳамда бу доирани кенгайтириш, сиёсий экстремизмни бартараф этиш имконини беради. Кўппартиявийликнинг бирон-бир партия ёки гуруҳ томонидан сиёсий ҳокимият-

¹²⁴ С.С.Алексеев. Право на пороге нового тысячелетия. М., «Статут», 2000, 74-бет.

¹²⁵ А. Шайо. Самоограничение власти (Краткий курс конституционализма). М., «Юрист», 1999, 18-бет.

нинг монополия қилиб олиншига тўқинлик қилиш функциясини ҳам унутмаслик даркор.

Шунинг учун ҳам, юқорида қайд этиб ўтганимиздек, Юртбошимиз ўзининг дастлабки дастурий асарларидан бири — «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» китобида одамларнинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий турмуш шаклини танлаш эркинлигини кафолатлаш шартларидан бири — чинакам демократиянинг зарур ва қонуний таркиби сифатида кўппартиявийликни амалда шакллантириш эканлигини алоҳида эътироф этади.

Кўппартиявийлик жамиятга таҳдид соладиган барча мусибат ва хавф-хатарлардан қутқариб қолувчи куч эмаслигини ҳам ёдда тутиш керак. Кўппартиявийлик асло сиёсий фаолият кафолати эмас, балки сиёсий рақобат учун зарур бўлган дастлабки шарт-шароитни яратиб беради.

Чинакам кўппартиявийликни шакллантириш учун муайян шарт-шароит мавжуд бўлиши тақозо этилади. Бундай шарт-шароитнинг йўқлиги ёки аниқ тарихий вазиятда етукликнинг камлиги яқка партиянинг сиёсий ва мафкуравий монополиясидан кўппартиявийликка ўтиш жараёнида ўз изини қолдиради. Шунингдек, бу ҳол мамлакатимизда кўппартиявийлик тизимини ривожлантириш истиқболлари тўғрисида ҳар қандай мулоҳаза юритишда ҳисобга олиш зарур бўладиган бир қатор муаммолар ҳамда зиддиятларни келтириб чиқаради.

Жамият иқтисодиётининг кўп укладлилиги, ўзига хос ижтимоий манфаатларга эга, тегишли сиёсий ҳокимият муносабатлари орқали қўллаб-қувватланиши ва рўёбга чиқарилишини талаб қилувчи гуруҳлар шакланганлиги кўппартиявийликни **вужудга келтиришнинг** туб объектив шартидир. Жамиятни иқтисодий ва ижтимоий жиҳатдан хилма-хил қилишнинг бу йўналиши сиёсий плюрализм сари қудратли илҳомбахш рақобатдир, кўппартиявийлик эса унинг таркибий қисмларидан биридир.

Чиндан ҳам «Плюрализм, яъни фикрлар хилма-хиллиги ва қарашлар ранг-баранглиги маърифий жамиятга хос бўлиб, муайян ҳақиқатни турлича изоҳлаш, тушуниш ва талқин этиш тамойилига асосланади. Мана шундай тамойил устувор бўлган шарт-шароитни эътироф этадиган ва ўз ғояларини шу мезонлар асосида ривожлантирадиган мафкура илғор, кучли ва ҳаётбахш бўлади»¹²⁶. Бинобарин, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 12-моддасида таъкидланганидек, мамлакатда ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади. Сиёсий тизимнинг демократик тарзда фаолият кўрсатишига кафолат берувчи конституциявий қоидалардан бири муҳолифат ҳуқуқларининг таъминланиши билан боғлиқ. Асосий қонун 34-моддасининг 2-қисмига биноан, «Сиёсий партияларда, жамоат бирлашмаларида, оммавий ҳаракатларда, шунингдек, ҳокимиятнинг вакиллик органларида озчиликни ташкил этувчи муҳолифатчи шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қадр-қимматини ҳеч ким камситиши мумкин эмас». Бу қоидалар фуқаролик жамияти учун табиий ҳол бўлиб, сиёсий рақобатни рўёбга чиқаришда, шубҳасиз, катта роль ўйнайди.

Шуни ҳам унутмаслик керакки, айниқса, демократик ривожланиш тажрибаси билан кам таниш бўлган жамиятда кўппартиявийликни шакллантириш жараёни оддий, беозор кечмайди. Чунки кўппартиявийликни жамиятга бир онда сингдириб бўлмайди.

Чинакам кўппартиявийлик фақат рўйхатга олинган бир нечта сиёсий партия мавжуд бўлишидангина иборат эмас. Бу аниқ ишловчи, созланган тизим бўлиб, унда сиёсий партиялар тенг ҳуқуқий шароитга эга бўлади, жамиятнинг асосий гуруҳлари ва қатламлари-

¹²⁶ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунчалар, тамойиллар ва атамалар. Т., «Янги аср авлоди», 2002, 129-бет.

га таъсир кўрсатиш учун ҳалол рақобат олиб боради; бу — ҳокимиятда партиялар сайловчиларнинг аниқ ифодаланган иродасига боғлиқ ҳолда алмашилиши принципи таъминланадиган тизим. Бундай тизимни яратиб, йўлга қўйиш — фавқулодда мураккаб ва вақт жиҳатидан узоқ давом этадиган вазифа. Уни ҳал қилиш учун муайян шарт-шароит мавжуд бўлиши зарур.

Дарҳақиқат, партиялар ҳокимият тузилмалари билан халқ ўртасида, давлат билан жамият ўртасида боғловчи бўғин сифатида намоён бўладиган чоғда кўппартиявийликнинг моҳиятини, ушбу ҳодисанинг ўзини фуқаролик жамиятини қарор топтиришнинг ажралмас шarti сифатида англаш ғоят муҳим аҳамият касб этади. Шу боис **ҳокимиятнинг моҳиятини** жамият барча қатламларининг бирон-бир умумий мақсад ва вазифаларини рўёбга чиқариш йўлидаги **ўзаро муносабати сифатида** тушуниш назарий жиҳатдан ҳам, амалий жиҳатдан ҳам долзарб саналади. Айни чоғда бу жараён, Ўзбекистонни ривожлантириш ва унинг мустақиллигини мустаҳкамлаш, минтақада ҳамда бутун жаҳонда тинчлик ва барқарорликни сақлаш, мамлакатда истиқомат қиладиган барча халқларнинг фаровонлигига, маънавий тикланиши ҳамда равнақ топишига эришиш мақсади билан ҳам чамбарчас боғлиқдир. Шу маънода мамлакатимиз Президентининг қуйидаги сўзлари ғоят ибратлидир: «Демократик давлат кураётган ҳозирги бир шароитда кўппартиявийлик, муқобиллик йўли билан ўтказган дастлабки сайловларимиз ҳаётимизга катта ўзгаришлар олиб кириши табиий. ...Сайловларда сайловчиларга берилган ҳуқуқ — ўз овозини, ўз хоҳиш-иродасини билдириб, икки-уч номзоддан битта номзодни танлаб олиш ҳуқуқи ҳаётимизнинг янги босқичига қадам қўйиш билан баробар.

Келажақда жамиятимизда қандай партиялар тузилмасин, ...қайси партия олдига қандай вазифа қўйил-

масин — улар ўз мақсадларига, ўз ғояларини амалга оширишга сайловчиларнинг овозини, яъни ишонч-эътиборини қозонибгина эришиши мумкин.

Бошқача айтганда, ...ижтимоий барқарорликни бузмасдан, адолатли сайлов орқали ҳокимият органларига вакиллариини ўтказиш, ўзига ваколат олиш, туман, шаҳар, вилоят, республика кенгашларида ўзлари берган ваъдаларни, дастурларни амалга оширишга куч-ғайратини бағишлаш, сайловчилар олдида олган ваколатларини ўз муддатида масъулият билан адо этиш — бу партиялар фаолиятининг бош йўналиши бўлиши лозим»¹²⁷.

Биобарин, республикамиз ривожланишининг ушбу босқичида партиялар юзага келиши ва қарор топишининг муҳим жиҳати уларнинг сафига имкон қадар кўп аъзоларни жалб этишдан эмас, балки жамият ижтимоий қатламларининг кўпчилиги томонидан қўллаб-қувватланадиган дастурлар, мақсадлар, ижтимоий технологияларни ишлаб чиқишдан иборат бўлади. Чунки ўзгаришлар ва ислохотлар тарафдорларининг ижтимоий негизини партиявий тузилмалар ўз-ўзидан эмас, балки турли партиялар томонидан ишлаб чиқиладиган ва жамиятга тақдим этиладиган жозибадор инновацион ғоялар бирлаштириши мумкин.

Президент И.А.Каримов иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг биринчи сессиясида уқтириб ўтганидек: «Мамлакатимиз сиёсий ҳаётида ҳақиқий маънодаги кўппартиявийлик муҳити қарор топиши даркор.

Ҳар бир партия муайян ижтимоий қатламга таянган ҳолда, ана шу тоифа манфаатларининг ҳимоячиси сифатида ўзининг аниқ ва равшан ҳаракат дастурига эга бўлиши керак. Унда ҳар қайси партиянинг мақсад ва вазифалари, жамият тараққиёти борасидаги муқобил таклифлари ўз ифодасини топиши лозим.

¹²⁷ И.А.Каримов. Биздан озода ва обода Ватан қолсин. 2-том. Т., «Ўзбекистон», 1996, 350-351-бетлар.

Амалдаги кўппартиявийлик — бу ҳар хил қараш ва ғоялар ўртасидаги баҳс-мунозара, турли партиялар, жумладан, муҳолиф партиялар учун ҳам сиёсий рақобат майдони демақдир»¹²⁸.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, муҳолифат сиёсий институт сифатида сиёсий рақобатнинг муҳим шарт ҳисобланади. Ҳақиқатан ҳам бундай институтнинг мавжуд бўлиши демократик жамият учун нормал ҳолдир.

Очиғини айтганда, ҳозирги замон демократик давлатлардаги сайлов кампаниялари амалиёти ҳар қандай сайлов — сиёсий партиялар рақобати эканлигини кўрсатмоқда. Чиндан ҳам унда партиялар сайлов жараёнининг асосий субъектлари сифатида катта аҳамиятга эга бўлмоқда. Шу боис демократиялаш жараёни кўппартиявийлик тизимининг қарор топиши ва ривожланишини ўз ичига олади. Сайловлар бу жараёнинг муҳим қисми бўлиб, демократик тизимни шакллантиришда қудратли рағбатлантирувчи куч сифатида намоён бўлади. Бу эса ниҳоятда муҳим.

Ҳеч муболағасиз айтиш мумкинки, сайловларда сайловолди кураши ва ташвиқоти муҳим ўрин тутаети, бу ҳол муайян даражада сиёсий рақобатнинг савиясини ҳам белгилаб беради. Маълумки, сайловчиларни сайловда иштирок этишга ундашга йўналтирилган саъй-ҳаракатлар сайловолди ташвиқот саналади. Аслида «сайловолди ташвиқоти» ҳуқуқий тушунчасига «сайловчиларни сайловда иштирок этишга ундаш» мақсадининг юкланиши юқоридаги каби салбий ҳодисаларга қарши курашиш омилидир.

Ташвиқот кўпол равишда бузилган вазиятлар ҳам рўй бериб турадики, бу ҳар қандай ҳолатда қонун бузилиши ҳисобланади. Бунга большевикларнинг сайлов

¹²⁸ // А.Каримов. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. 8-том. Т., «Ўзбекистон», 2000, 333-бет.

ўтказиш эркинлигини, яъни сайловолди ташвиқотининг асосий принципини инкор этганлари ёрқин мисол бўла олади. Шўро замонида шу тариқа ушбу институтга хос бўлган барча демократик асослар расмийлаштирилиб, давлат назорати остига олинганда ҳамда ташвиқот КПСС сиёсатини ўтказиш воситасига айланганди. Сайловолди ташвиқоти муқобилсиз сайлов шароитида ўтказилар, бунда мусобақалашиб, рақобатлашиб принципи умуман амал қилмас эди. Бўлғуси депутатлар номи эса аҳолига олдиндан маълум бўлар, шу сабабли ташвиқот алоҳида расмий хусусият касб этиб, овоз бериш натижаларига ҳеч қандай таъсир кўрсата олмас эди.

Дарҳақиқат, мустақил Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 1-моддасида: Ўзбекистон **суверен демократик** республика, деган таъриф мустаҳкамлаб қўйилган. Тарихий тажриба гувоҳлик беришича, чинакам (ҳуқуқий) демократия халқнинг ҳокимиятга интилишидан кўра кўпроқ алоҳида шахснинг ҳар қандай ҳокимиятдан, шу жумладан демократик ҳокимиятдан ҳам эркин бўлишга интилишидан келиб чиқади. Ислон Каримов иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг саккизинчи сессиясида бу ҳақда тўхталар экан, жумладан, шундай деганди: «Ҳар қандай давлат тизими, унинг аппарати ва маъмурий органлари демократик андазаларга қанчалик жавоб бермасин — барибир ўз кучини, қолаверса, ўз зўравонлигини ўтказишга ҳаркат қиладиган тизим бўлиб қолаверади»¹²⁹. «Демократия ҳодисаси айнан халқ ҳокимияти ва шахсий эркинлик ғояларини муросага келтириш натижасида юзага келади»¹³⁰. Бу ҳол амалда давлат ҳокимияти

¹²⁹ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. 10-том. Т., «Ўзбекистон», 2002, 325-бет.

¹³⁰ А.Г.Унпелев. Политология: власть, демократия, личность. М., 1989, 79-бет.

органлари бутун тузилмасига азалий юксак легитимлик бахш этувчи сайловлар жараёнида рўёбга чиқади.

К.Лефорт демократия табиатини изоҳлар экан, уни ҳокимият халқ қўлида бўладиган тузум сифатида талқин қилиш етарли эмаслигини қайд этади. «Ҳозирги замон демократияси антик демократияга қараганда бошқача табиатга эга, — деб ёзади у. — Ижтимоий фикр зўравонлигини, ҳукуматлар беқарорлигини ва қачонлардир сарой фитналари деб аталган ҳодисаларни унинг айби сифатида қайд этиши мумкин. Бироқ уни, ҳеч бўлмаганда, қонунсизлик режими деб атаб бўлмайди. Бунда халқ суверенитети конституция билан белгилаб қўйилган доирадагина амалга оширилади. Халқ хоҳиш-иродасининг бир бутун ҳолда изҳор этилиши мамлакат кўламига ҳам, фуқаролар сонига ҳам боғлиқ бўлмайди, балки, эркинлик ҳақидаги ҳозирги тасаввурлардан келиб чиқилса, ҳар ким бирон-бир гуруҳ томонидан солинадиган таҳдидга, мавжуд ҳокимият томонидан қилинадиган тазйиқ ёки хавф-хатарга дучор бўлмай, ўз фикрини айтиш ҳуқуқига эга бўлади»¹³¹.

Ижтимоий-сиёсий ҳодиса бўлган халқ — ҳокимиятнинг бирдан-бир манбаи¹³². Бироқ бу ҳокимиятни сайланадиган органларга бериш халқ томонидан эмас, балки Ўзбекистон фуқароларига берилган сайлаш ҳуқуқларини рўёбга чиқариш воситасида амалга оширилади. Айнан улар сайлов қонунчилигининг асосий адресати ҳамда давлат ҳокимияти ҳамда маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига сайлаш ва сайланиш ҳуқуқининг ягона соҳибларидирлар. Фуқаролардан ташқари, уларнинг иштирокисиз сайлов муносабатлари мавжуд бўлиши мумкин эмас, акс ҳолда, сайловлардан кўзланган мақсадга сайлов ҳуқуқига бевосита

¹³¹ Кўчирма қуйидаги манбадан олинди: 50/50: Опыт словаря нового мышления. М., 1989, 464-бет.

¹³² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т., «Ўзбекистон», 2003, 4-бет.

эга бўлганларнинг эркин хошиш-иродаси бўлмагани ҳолда эришиб бўлмайди.

Ўзбекистонда инсоннинг асосий ҳуқуқларидан бири — эркин ва тенг сайлов ҳуқуқини рўёбга чиқаришга кўмаклашадиган қонунчиликка катта эътибор берилаётгани, шубҳасиз. Мисол тариқасида Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 5 майда қабул қилинган «Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги қонунини, Ўзбекистон Республикасининг 1996 йил 26 декабрда қабул қилинган «Сиёсий партиялар тўғрисида»ги қонунини, шунингдек, иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг саккизинчи сессиясида қабул қилинган «Референдум яқунлари ҳамда давлат ҳокимиятини ташкил қилишнинг асосий принциплари тўғрисида»ги қонунни келтириш мумкин. Шундай қилиб, «Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги умумий сайлов ҳуқуқи, тенг ва тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи, яширин овоз бериш, сайловларни тайёрлаш ва ўтказишда ошкоралик, сайлов комиссиялари фаолиятини жамоатчилик назорати остида тутиш, депутатликка номзодлар ҳуқуқларининг тенглиги, сайловлар тўғрисидаги қонунларни бузган шахсларнинг хатти-ҳаракати устидан судга шикоят қилиш сингари принципларни ўзида етарлича гавдалантирганки, буларсиз демократик сайловларни тасаввур қилиб бўлмайди»¹³³. Бироқ бу борада ҳали кўп иш қилиш лозим бўлади.

Бизнингча, **биринчидан**, Конституциямизнинг 60-моддасида сиёсий партиялар демократик йўл билан сайлаб қўйилган вакиллари орқали давлат ҳокимиятини тузишда фаол иштирок этиши мустаҳкамлаб қўйилган бўлса-да, бироқ бирон-бир партиянинг низоми ва дастурида ҳокимият учун кураш ғоясининг акс этмаганлиги кишини таажжубга солади. Бу эса ҳар беш

¹³³ О. Мухамеджанов. Выборы и демократия // «Правда Востока», 2004 года 20 мая.

партия ўз низом ва дастурларини сиёсий рақобат нуқтаи назаридан қайта кўриб чиқишини тақозо этади. Қолаверса, партиялар сиёсий платформаси ранг-баранг эмаслиги ҳам эътиборни тортади. Масалан, жамият ҳаётининг барча соҳаларидаги ривожланишимизнинг устувор жиҳатларидан бири унинг барча томонларининг эркинлаштирилиши билан боғлиқ бўлиб, бу барча партиялар учун сиёсий дастуриламалга айланиб қолгандай таассурот қолдиради. Модомики шундай экан, биринчи навбатда, либерал йўналишдаги партияларга эҳтиёж кучлилигини ҳисобга олиш лозим бўлади.

Иккинчиган, сиёсий партиялар қонун йўл қўйган воситалар ва усуллар доирасида рақобат олиб бориши зарур. Шунини ҳам айтиш керакки, парламент сайловларида ғалаба қозонган партиялар қонун лойиҳаларининг муқобил вариантларини тайёрлаши шарт, бу талаб парламентдан ўрин ололмаган партиялар учун ихтиёрий ҳисобланади. Яна бир истак шуки, парламент сайловларида ғалаба қозонган партияларнинг фақат ўзларигагина тегишли (яширин) кабинет (ҳукумат)лари бўлиши мақсадга мувофиқ.

Учинчиган, сиёсий партиялар давлат ҳокимияти, чунончи, парламент ва ижро этувчи ҳокимият органлари фаолиятида фаол иштирок этадиган ва сайловларда тайинланадиган мансаб лавозимларига ўз вакиллари тавсия этишлари керак, чунки улар сиёсий рақобатда, кураш майдонида чиниққан, юксак даражада шакланган етук кадрлардир.

Тўртинчиган, сиёсий рақобат сайловолди жараёнида энг муҳим хусусият бўлмоғи даркор. Шунинг учун ҳам «Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги қонун баъзи аниқликларни талаб этади. Жумладан, унинг 12-моддасида, сайловчилар умумхалқ овозига қўйилган қарорларни, Ўзбекистон Республикаси Президентлигига кўрсатилган номзодларни ва ҳокимиятнинг вакиллик органларига кўрсатилган

номзодларни ёқлаб ёки уларга қарши ташвиқот юри-тиш ҳуқуқига эгадирлар, деб кўрсатилган. Сайловолди ташвиқоти таърифига сайловчиларнинг унда қатна-шиш ёки ундан воз кечиш истаги киритилмаганлиги тўғри эмас, деб ҳисоблаймиз. Чунки, айниқса, сай-ловда иштирок этмаслик истаги фуқароларнинг ўз сай-лов ҳуқуқларини амалга ошираётганликларидан дало-лат беради. Қолаверса, сайловларда қатнашмаслик сай-ловчининг сайлов жараёнига, ҳокимиятга, у олиб бораётган сиёсатга бўлган муносабатининг ифодасидир.

Бешинчиган, сайловолди рақобати муносабатларида эркин оммавий ахборотни суиистеъмол қилишга йўл қўймаслик тўғрисидаги талабни қонунларда янада мус-таҳкамлаш лозим. Жумладан, депутат бўлган шахслар-нинг шаъни, қадр-қиммати ва обрў-эътиборини ҳимоялаш тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишнинг жа-даллаштирилган тартибини, раддияни эълон қилиш тўғрисида зудлик билан қарор қабул қилишни, рад-дия эълон қилиш тўғрисидаги қарорни бекор қилиш ва бошқаларни мустаҳкамлаб қўйиш керак.

Олтинчиган, сайловолди рақобатининг қонуний-лигини, эркинлигини, номзодларнинг оммавий ахбо-рот воситаларидан фойдаланиш шароити тенглигини, ошкоралик сингари асосий қоидаларни ўз ичига олув-чи рўйхатни сайловолди жараёнини ахлоқ-одоб билан олиб бориш зарурлиги тўғрисидаги талаб билан тўлди-риш, назорат қилишни эса Марказий Сайлов Комис-сияси ҳузуридаги махсус экспертлар кенгашига юк-лаш лозим, деб ҳисоблаймиз.

Умуман, сайловлар — хилма-хил ижтимоий инс-титутларнинг асосийларидан биридир. Сайловлар ор-қали давлатда демократиянинг ҳолати аниқлаб оли-нади ва ҳокимиятнинг легитимлиги (ҳокимиятнинг халқ ишончини қозонганлиги) рўёбга чиқарилади. Мамлакатимиз Президенти иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг ўн биринчи сессиясидаги маърузасида

сайлов тизимини такомиллаштиришнинг аҳамиятини қуйидагича ғоят аниқ ва лўнда ифодалаб берди: «Биз барчамиз оддий бир ҳақиқатни тушуниб олишимиз керак. Давлат ва жамиятни бошқаришнинг мукамал лойиҳасини қабул қилиш, уни Конституция ва қонунларда муҳрлаб қўйиш мумкин, албатта. Лекин биз ана шу ҳокимиятни сайлаш ва шакллантиришда халқ хоҳиш-иродасининг эркин намоён бўлишини таъминлай олмасак, энг етук, юксак демократик тамойилларга жавоб берадиган сайлов тизимини марказда ҳам, жойларда ҳам жорий этмасак, билиб қўйинглар, буларнинг барчаси ҳеч нарсага арзимайдиган қуруқ гап бўлиб қолади»¹³⁴.

Президент Ислом Каримов 2004 йил 26 декабрда **икки палатали парламентга бўлиб ўтган сайловларга яқун** ясар экан, қуйидагиларни таъкидлашни лозим топди:

Биринчидан, бўлиб ўтган сайловлар чинакам демократик тамойиллар, сайловнинг меъёр ва механизмларини ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишда яхши мактаб вазифасини ўтади.

Иккинчидан, биздаги икки палатали парламентга сайловлар ўтказиш тизими мамлакатимизда фаолият юритаётган сиёсий партиялар, жамоат ташкилотларининг фаоллиги ва масъулиятини оширишга ёрдам берди.

Учинчидан, сайловларда сайловчилар ўзларининг сиёсий ва фуқаролик савияси етуқлигини, ўз ҳаёти, келажagini умумэътироф этилган демократик қадриятлар асосида қуришга қодир эканликларини намоён этдилар.

Тўртинчидан, сайловлар мамлакатимизнинг демократик янгиланиш ва эркин жамиятни барпо этиш йўлидаги изчил ҳаракати ҳеч қандай куч тўхтата олмайдиган қонуний жараён эканлигини кўрсатди.

¹³⁴ И.А.Каримов. Биз танлаган йўл — демократик тараққиёт ва матрифий дунё билан ҳамкорлик йўли. II-том. Т., «Ўзбекистон», 2003, 225-бет.

Бешинчиган, бўлиб ўтган сайловлар аввалгиларидан наинки очиклиги ва кескин кураш олиб борилиши билан, балки, аввало, сайловчиларнинг бу жараёнлардан ҳар томонлама хабардорлиги, уларга онгли муносабати билан ҳам тубдан фарқ қилди¹³⁵.

Сайловларга қисқача яқун ясалгач, мамлакатимиз Президенти қуйидагиларни таъкидлади: «...жамиятимизни демократлаштириш ва янгилашнинг концепциясини, шунингдек, мамлакатимизни 2005 йил ва келгуси даврда модернизация ва ислоҳ этиш бўйича олдимизга қўйиладиган асосий вазифаларни қисқача баён этишдир.

Бизнинг асосий узоқ муддатли ва стратегик вазифамиз аввалгича қолади — бу демократик давлат, фуқаролик жамияти қуриш жараёнлари ва бозор ислохотларини янада чуқурлаштириш, одамлар онгида демократик қадриятларни мустаҳкамлаш йўлидан оғишмай, изчил ва қатъият билан боришдир»¹³⁶.

Шу ўринда Президент ушбу мақсадларга эришиш учун «бошқариладиган иқтисод» ёки «бошқариладиган демократия» деб аталмиш моделлар бизга мутлақо тўғри келмаслигини қайд этишни зарур деб топди. Бунда мамлакатимиз раҳбари нимани назарда тутади? Гап шундаки, давлат иқтисодиётга аралашса, агар у бозор иқтисодиёти сифатида шаклланаётган бўлса, айниқса, гап хусусий сектор устида кетаётган бўлса, бу аралашув энг кам даражада ва асосланган бўлиши даркор. Демократияни бошқаришга келганда, демократия — бюрократиянинг эмас, халқнинг ҳокимияти эканлигини билиш даркор, шунинг учун давлат манфаатидан келиб чиқиб эмас, балки халқ манфаатидан

¹³⁵ *И.А.Каримов*. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 31-33-бетлар.

¹³⁶ *И.А.Каримов*. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 33-34-бетлар.

келиб чиқиб уни бошқариш зарур. «Шунингдек, ҳукуматнинг аҳоли билан алоқаси қанчалик мустаҳкам экани, улар ўртасида мулоқотнинг мавжуд ёки йўқлиги ҳам ғоят муҳим аҳамият касб этади. Энг ёмони, ҳокимият билан халқнинг муносабати кар билан соқовнинг «сўзлашуви»ни эслатадиган ҳолатдир. Бундай вазият масъулиятни зиммасига олган ҳокимият билан уни сайлаган халқ ўртасида вужудга келмаслиги керак»¹³⁷.

Ислоҳотларнинг ўзбек моделини ташкил этувчи муҳим жиҳати бўлган босқичма-босқичликка, изчиликка аввалгидек амал қилиш керак, деб ҳисоблайди Президент. Инқилобий методлар биз учун яроқсизлигини Ислом Каримов қайта-қайта таъкидлаган.

Ислом Каримов, шунингдек, қашшоқликка узил-кесил барҳам бермаганимиз учун бизни «демократияга пишиб етилмаган», деб ҳисобловчилар фикрига ҳам қўшилмайди. Шу муносабат билан Президентимизнинг «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» асарида моддий фаровонликка эришгачгина маънавият тўғрисида ўйлаш керак, деган фикрлар ҳақида айтганлари яна бир бор ёдга тушади: «Олдин одамларга моддий бойлик бериш, сўнгра маънавият тўғрисида ўйлаш керак дейдиганлар ҳақ бўлмасалар керак. Маънавият — инсоннинг, халқнинг, жамиятнинг, давлатнинг кучқудратидир. У йўқ жойда ҳеч қачон бахт-саодат бўлмайди. Нафақат кўҳна тарих, балки янги тарих ҳам бунинг кўплаб мисолларини беради»¹³⁸. Бу — ҳақ гап. Чунки бу масалалар мажмуий ҳолда ҳал этилади, улар бир-бири билан чамбарчас боғлиқ ва бир-бирини ўзаро шарт қилиб қўяди.

Мустақилликни, демократияни мустаҳкамлаш ва жамиятни янгилаш вазифалари биз учун биринчи

¹³⁷ И.А.Каримов. Империя даврида бизни иккинчи даражали одамлар, деб ҳисоблашар эди. Т., «Ўзбекистон», 2005, 6-бет.

¹³⁸ И.А.Каримов. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, снэсат, мафкура. 1-том. Т., «Ўзбекистон», 1996, 81-бет.

гаражали ва бирламчи вазифалар эканлиги маърузада алоҳида таъкидланади.

Бунда Президент *устувор вазифалар ва йўналишларга* эътибор қаратади. Улар бешта бўлиб, шу ўринда ҳар бир вазифа ва йўналишга батафсил тўхталиб ўтамыз.

I. Давлат қурилиши ва бошқаруви соҳасидаги энг муҳим вазифа – бу қонунчилик ҳокимияти бўлмиш мамлакат парламентининг роли ва таъсирини кучайтириш, ҳокимиятнинг қонунчилик, ижро ва суд тармоқлари ўртасида янада мутаносиб ва барқарор мувоzanатга эришишдан иборат.

Шу ўринда, Президентимиз ўзининг деярли барча асарларида ва нутқларида ҳокимият бўлиниши принципига катта аҳамият билан қараб, ҳокимиятнинг биронта ҳам тармоғини унутмаган ҳолда, қонун чиқарувчи ҳокимиятни «тенглар орасида биринчи» сифатида ажратиб кўрсатишини эсга оламиз.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси лойиҳасини муҳокама қилиш чоғида Ўзбекистон Республикаси Конституциясида Президент ҳақидаги бобни, Франция ва бошқа қатор мамлакатлар конституцияларидаги каби, парламент тўғрисидаги бобдан олдин жойлаштириш ҳақида таклифлар билдирилди. Конституциявий Комиссия Раиси Ислон Каримов бунга қатъиян эътироз билдириб, Ўзбекистон Конституциясида парламент ҳақидаги боб Президент ҳақидаги бобдан олдин келиши керак, деб таъкидлади. «Қонунга ва уни қабул қилувчи органга ҳурматимиз шунда намоён бўлади», — деди у.

Қонун чиқарувчи ҳокимиятнинг роли ва таъсирини кучайтириш масаласини қандай ҳал қилиш мумкин? Президент фикрича, бунинг учун:

а) Президент ваколатларининг бир қисмини Парламентнинг юқори палатаси — Сенатга ва ҳукуматга ўтказиш; профессионал, доимий асосда ишловчи қуйи

— Қонунчилик палатасини шакллантириш, унинг ваколат ва ҳуқуқларини кенгайтириш;

б) Бош вазир ва умуман ҳукуматнинг роли ҳамда масъулиятини кучайтириш;

в) суд ҳокимиятининг мустақиллиги ва эркинлигини қонун билан мустаҳкамлаш.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, гап қонунчилик ҳокимиятининг роли ва аҳамиятини ошириш ҳақидагина эмас, ҳокимиятнинг барча тармоқлари, яъни ижро этувчи ҳокимият ва суд ҳокимиятини бир вақтнинг ўзида мажмуий ислоҳ қилиш зарурлиги тўғрисида ҳам бормоқда. Бу — ғоят тўғри ёндашув.

Айни пайтда Ислом Каримов маърузада икки палатали парламент барпо этилгач, унинг мақсадли вазифаларини қуйидагилардан иборат, деб ҳисоблайди:

Биринчи. Парламент ўз ваколатларини самарали амалга ошириши, ҳар томонлама асосли ва пухта қарорлар қабул қилиши учун зарур бўлган ўзаро мувозанат ва чекловлар тизимини яратиш.

Иккинчи. Қонунчилик палатаси ўз фаолиятини доимий профессионал тарзда олиб боришини назарда тутган ҳолда, парламентнинг қонун ижодкорлиги борасидаги ишининг сифатини кескин ошириш.

Учинчи. Сенат асосан ҳудудлар вакиллиги вазифасини бажаришини инобатга олиб, умумдавлат ва ҳудудий манфаатларнинг мутаносиблигига эришиш.

Тўртинчи. Аҳолининг мамлакат ижтимоий ва сиёсий ҳаётидаги иштироки кўламини янада кенгайтириш.

Буларнинг барчаси мамлакатимизни модернизация қилиш борасида узоқни кўзловчи «Кучли давлатдан — кучли фуқаролик жамияти сари» деган муҳим принципни рўйбга чиқаришга кўмаклашади.

Бунинг учун нималар қилиш лозим?

«Авваламбор, ҳокимият ваколатларининг маълум бир қисмини марказдан маҳаллий ҳокимият органларига ўтказишга қаратилган мавжуд қонун ва ҳуқуқий

хужжатларни бир тизимга келтириш ва уларга қўшимча тарзда янгиларини ишлаб чиқиш.

Яна бир муҳим вазифа — ўзини ўзи бошқариш органлари — маҳалла, маҳалла қўмиталари ва қишлоқ фуқаролик йиғинларининг роли ҳамда ваколатларини амалда кучайтириш лозим»¹³⁹, — деб асосли равишда ҳисоблайди Исломо Каримов.

Бунинг учун, биринчи навбатда, республикада амал қилиб турган қонунларни таҳлил қилиш ва нодавлат, ноҳукумат жамоат ташкилотларини бошқариш тўғрисида алоҳида қонун қабул қилиш керак. Бу ўринда гап, энг аввало, сиёсий партиялар, касаба уюшмалари, жамоат бирлашмалари, ёшлар ва хотин-қизлар ташкилотлари, турли хайрия, ижодий жамғармалар, уюшмалар фаолияти ҳақида бормоқда.

Тўғри, ҳозиргача уларнинг фаолияти «Жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги қонун билан бошқариб келинди. Бироқ мамлакатда сиёсий жараённинг ўзи шу қадар жадал ривожланмоқдаки, қонун замон талабларига жавоб бермай қўйди. Шу муносабат билан Исломо Каримов Олий Мажлиснинг тўққизинчи сессиясида «Жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги қонунга зарур ўзгартиришларни киритиш, «Ижтимоий жамғармалар тўғрисида»ги, «Нодавлат ва нотижорат ташкилотлар уюшмалари ҳамда бирлашмалари тўғрисида»ги, «Хайрия фаолияти тўғрисида»ги қонунларни қабул қилиш масаласини кўриб чиқиш муҳимлигини қайд этди.

Бу фикр Президентнинг нутқларида кўп марта айтилганини таъкидлаш муҳим. Чунончи, иккинчи чақирик Олий Мажлиснинг саккизинчи сессиясида (2002 йил 4 апрель) мамлакатимиз Президенти ушбу масаланинг долзарблиги ва шошилинчилигини қайд этганди. Жумладан, «Нодавлат, жамоат тузилмалари

¹³⁹ И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 39-бет.

ва уюшмаларини ривожлантириш, фуқаролик жамияти институтларининг фаолият кўрсатиш кафолатлари ва шартлари тўғрисида»ги қонунни ишлаб чиқиш пайти келди», деганди. Унда нодавлат тузилмаларни қўллаб-қувватлаш учун қонун асосида махсус молиявий жамғармалар ташкил этиш, уларни шакллантириш тартиби ҳам кўзда тутилиши лозим.

Айни пайтда нодавлат, жамоат тузилмаларини яратиш жараёнини рағбатлантиришга оид бошқа иқтисодий, ташкилий ва ҳуқуқий механизмларни ҳам ишлаб чиқиш зарур.

Булардан кўзланган асосий мақсад, энг аввало, жамоатчилик, кенг омманинг сиёсий ва ижтимоий фаоллигини ошириш ва шу билан бирга, уларнинг давлат ва жамиятни бошқариш масаласига кўпроқ жалб қилишдир.

Иккинчидан, сиёсий партиялар ва фуқаролик институтларининг давлат аҳамиятига молик энг муҳим қарорларни қабул қилишдаги роли ва таъсирини тубдан кучайтириш. Бунинг учун партиялар аҳоли ўртасида обрў-эътибор қозониш борасида изчил иш олиб бориши, сиёсий тажриба орттириши, молиявий мустақилликка эришиши, жамиятда ўз ўрнини топиши ва ўзининг доимий сайловчиларига эга бўлиши даркор. «Мен шу борада аҳолининг турли ижтимоий ва социал гуруҳлари манфаатларини ифодаловчи, мамлакатимизда шаклланаётган фуқаролик жамиятининг асосий институтлари бўлган ноҳукумат ва жамоат ташкилотларининг нуфузи ва таъсирини оширишга катта эътибор бераётганимизни ҳам алоҳида таъкидламоқчиман»¹⁴⁰.

Бу ўринда гап фуқаролик жамияти ҳаёт фаолиятининг алоҳида соҳаси — сиёсий иштирок соҳаси ҳақида бормоқдаки, унда ўз хусусий манфаатларига мувофиқ уюшган кишилар айни маҳалда давлат ҳокимиятини

¹⁴⁰ *И.А.Каримов*. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 40-бет.

шакллантиришда иштирок этаётган фуқаролар сифатида намоён бўлишади.

Сиёсий иштирок соҳаси фуқаролик жамиятининг сиёсий бўлмаган соҳасини давлатнинг сиёсий соҳаси билан боғлайдиган тизимдан иборат. Бироқ сиёсий бирлашмаларгина сиёсий деб аталади, холос. Аслида улар индивидлар ҳамда ижтимоий гуруҳларнинг хусусий манфаатларини ифодаловчи ҳамда ўз-ўзича сиёсий ҳокимиятга эга бўлмаган ва эга бўлолмайдиган жамоат бирлашмаларидир. Улар сиёсий ҳокимиятга муайян даражада *таъсир кўрсатади*, холос. Лекин сиёсий ҳокимиятда (давлат ҳокимиятида) улар давлат аппарати орқалигина иштирок эта олади.

Биобарин, фуқаролик жамияти тўғрисида демократия элементи сифатида фикр юритиш мумкин ва лозим. Шунинг учун фуқаролик жамияти ҳатто унчалик жипслашмаган вазиятда ҳам долзарб ҳисобланади. Чунки фуқаролик жамиятисиз ҳозирги Ўзбекистонда воят зарур бўлган сиёсий ҳамжамият таркиб топа олмайди. Лекин фуқаролик жамияти категориясида давлатга қарши туришга эмас, балки жамиятнинг интеграциялашганлигига, айнан олганда, ҳудудий интеграцияга, миллий интеграцияга урғу бериш керак. Элита билан омма ўртасидаги интеграцияга, кадриятлар бўйича интеграцияга ва, ниҳоят, давлат фаолияти мақсадларини аниқлаш нуқтаи назаридан хулқ-атвор борасидаги интеграцияга урғу бериш лозим.

Жамият ва фуқаролар томонидан давлат идоралари, энг аввало, маъмурий органлар устидан назорат ўрнатиш бутун дунёда қонун бузилишининг, ваколат ҳамда вазибалар суиистеъмол қилинишининг, шунингдек, ўзбошимчалик ва волонтаристик қарорлар қабул қилинишининг олдини олишга қаратилган чора сифатида эътироф этилади.

Айни чоғда маърузада Президент ноҳукумат жамоат тузилмаларининг шаклланиши жараёнидаги ай-

рим камчиликларни танқид қилди. Бу камчиликлар шундан иборатки, бир қатор ҳолатларда турли ҳомийлик кўмагида тузилган айрим ноҳукумат нотижорат ташкилотларнинг фаолияти уларнинг низом ва дастурлари доирасидан анчагина четга чиқиб кетмоқда, бу эса қонунчилигимизга зиддир.

Бундан ташқари, «биз мамлакатни модернизация ва ислоҳ этиш масалаларида турли инқилоблар ва ақидапарастликнинг ҳар қандай кўринишларига қаршимиз»¹⁴¹.

Бизнингча, бундай жамиятнинг асосий сиёсий институти парламентдир. Фақат у фуқароларнинг сиёсий фаоллигини юзага келтиришга қодир, улар ўз манфаатларини англашларигагина эмас, балки бу манфаатларни ўзаро келиштиришга ҳам имкон яратади. Парламент бозордан ҳам кўра кўпроқ фуқаролик жамияти учун зарур. У, агар сохта эмас, балки ҳақиқий ҳокимиятга эга бўлса, бундай жамият қуришда жуда муҳим сиёсий восита ҳисобланади.

II. Биз ҳокимиятнинг учинчи тармоғи — суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш ва янада эркинлаштиришга алоҳида аҳамият берамиз.

Ўзбекистонда ҳуқуқий давлат барпо этиш вазифаси одил судловни амалга ошириш соҳасида туб ўзгартиришлар қилишни — уни давлат ҳокимиятининг чинакам мустақил ва эркин тармоғига айлантиришни талаб этади. Суд ҳокимияти давлат ҳокимиятининг мустақил ва эркин тармоғи сифатида самарали фаолият кўрсатишини таъминлаш муаммоси тўлиқ ҳал этилиши даркор.

Суд ҳокимияти — давлат ҳокимиятининг учинчи тармоғи бўлиб, давлат ҳокимияти механизмида алоҳида аҳамият касб этади.

Фақат суд ҳокимияти (қонун чиқарувчи ҳокимият ҳам, ижро этувчи ҳокимият ҳам эмас) одил судловни

¹⁴¹ И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 42-бет.

амалга оширади. Суд мустақиллигининг кафолати ҳам, фуқаролар ва умуман давлатчилик ҳуқуқ ҳамда эркинликлари кафолати ҳам айна шунда. Зеро, суд адолатпарварлик принципини рўёбга чиқаришигина эмас, балки қонун ижодкорлиги жараёнида муайян даражада ҳакам сифатида ҳам намоён бўлиши даркор. Бинобарин, суд ҳокимиятнинг бир йўла бошқа икки тармоғига нисбатан ҳам «чеклаш ва мувозанат» тарзида рўй кўрсатади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ҳокимиятнинг ушбу тармоғига «Ўзбекистон Республикасининг суд ҳокимияти» деб номланган XXII боб бағишланган. Унинг 106-моддасида:

«Ўзбекистон Республикасида суд ҳокимияти қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлардан, партиалардан, бошқа жамоат бирлашмаларидан мустақил ҳолда иш юритади», — дейилади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов асосли равишда қайд этганидек, **авваламбор**, ўтган йиллар мобайнида мамлакатимизда ҳуқуқий демократик давлатни шакллантиришнинг муҳим таркибий қисми бўлган суд-ҳуқуқ тизими қурилишининг мутлақо янги Концепцияси амалиётига татбиқ қилинди. Булар қуйидагиларда ўз ифодасини топади:

а) судларнинг жиноий, фуқаролик ва хўжалик ишлари бўйича ихтисослашуви амалга оширилди;

б) қонунчиликка биноан суд ишларини апелляция ва кассация тарзида кўриб чиқиш институти жорий этилди;

в) тергов-суриштирув ва кишиларни ҳибсда сақлаш муддатлари сезиларли даражада қисқартирилди, ишларни судларда кўриб чиқишнинг қатъий муддатлари белгиланди.

Иккинчиган, суд соҳасида кадрларни танлаш ва тасдиқлашнинг самарали ва демократик ҳуқуқий механизми яратилди, суд қарорларини ижро этиш бўйича департамент фаолият кўрсатмоқда.

Учинчиган, прокуратура органларининг суд жараёнига аралашувини жиддий чеклаш бўйича қонунчилик нормаларига зарур ўзгартишлар киритилди. Умуман, прокуратура органлари, давлатимиз раҳбарининг фикрича, «жазоловчи идора эмас, биринчи навбатда, фуқаролар манфаатини, жумладан, уларни давлат тазйиқидан ҳам ҳимоя қиладиган орган бўлиши керак. Тасаввур қилиб кўринг, одамларнинг онгида чуқур илдиз отган қарашларни ўзгартириш, ҳуқуқ-тартибот ходимлари, бутун адлия идоралари давлат манфаатларини эмас, фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишига эришиш учун қанчалик катта, аниқ мақсадларга йўналтирилган ишларни амалга ошириш даркор»¹⁴².

«Бугунги кунда суд жараёнида тортишув тамойили, яъни прокурор билан адвокат ҳуқуқларининг тенглиги таъминланмоқда»¹⁴³, — бу ижобий ҳолдир.

Тўртинчиган, мамлакат жиноий қонунчилигини эркинлаштириш бўйича муҳим чоралар амалга оширилди.

Бешинчиган, жиноятлар таснифи ўзгартирилди, ўта оғир бўлмаган тоифага кирувчи ва ижтимоий хавfli бўлмаган жиноий ҳаракатлар таркиби сезиларли даражада кенгайтирилди.

Олтинчиган, одил судловни амалга ошириш шакли бўлган ярашув институти жорий этилди.

Бироқ Ислон Каримов суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилишда амалга оширилган барча ишларни қайд этгани ҳолда, бу соҳада ҳали ечимини кутиб турган жиддий муаммолар борлигини ҳам инкор этиб бўлмаслигини алоҳида уқтириб ўтди.

«Суд — одил судловнинг олий нуқтаси ва унинг родини ошириш ҳуқуқий давлат барпо этиш йўлидаги қону-

¹⁴² И.А.Каримов. Империя даврида бизни иккинчи даражали одамлар деб ҳисоблашар эди. Т., «Ўзбекистон», 2005, 18-бет.

¹⁴³ И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 44-бет.

ний жараён. Шу муносабат билан прокуратура ваколатларининг бир қисмини судларга ўтказиш ҳозирги замоннинг мантиқий талабидир. Ва бу, энг аввало, инсоннинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини, дахлсизлигини чеклаш билан алоқадор масалаларга тегишлидир»¹⁴⁴.

Жиноий ва процессуал қонунчилигимизнинг дастлабки тергов ва судгача бўлган жараён устидан суд назоратини кучайтириш билан боғлиқ айрим қоидаларни кўриб чиқиш зарурати ҳам ҳал этилмаган яна бир муаммодир.

Шунингдек, чет эл тажрибасини ҳисобга олиб, шахсни ушлаб туриш, ҳибсга олиш, шунингдек, бошқа процессуал мажбурий чораларни қўллаш учун санкция бериш ҳуқуқларини ҳам судларга ўтказиш бўйича тадбирлар белгиланмоқда. Бироқ бу жараён оддий бўлмасдан, ҳам суд тизими, ҳам ҳуқуқ-тартибот ва прокуратура органлари томонидан пухта ишлаб чиқилиши даркор.

Суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ этиш жараёнида ҳал этилиши лозим бўлган яна бир масала — бу жазолаш тизимидан ўлим жазосини чиқариб ташлашдир. Бунда гап ўлим жазосига мораторий қўллаш ҳақида эмас, балки уни бутунлай бекор қилиш ҳақида бориши лозим. Мустақиллик йилларида ўлим жазоси қўлланилиши мумкин бўлган жиноятлар таркиби 33 дан 2 тагача қисқарди. Эндиликда террорчилик ҳамда оғирлаштирувчи вазиятларда қасддан одам ўлдирганлик учулигига ўлим жазоси берилиши кўзда тутилган. Бунинг учун камида икки-уч йил вақт керак. Биринчи навбатда, аҳоли ўртасида кенг тушунтириш ишларини олиб бориш лозим. Чунки бугунги кунда уларнинг кўпчилиги ўлим жазосининг бекор қилинишига қарши. Иккинчидан, умрбод қамоқ жазосини ўташга ҳукм қилинадиган шахслар учун тегишли жойлар қуриш керак бўлади.

¹⁴⁴ И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишидир. Т., «Ўзбекистон», 2005. 47-бет.

Бинобарин, давлатимиз раҳбарининг 2005 йил 1 августдаги «Ўзбекистон Республикасида ўлим жазосини бекор қилиш тўғрисида»ги Фармони мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини устувор қадрият сифатида мустаҳкамлаш йўлида қўйилган навбатдаги хайрли қадам бўлди, десак, асло янглишмаган бўламиз.

Президент Ислом Каримов ўз маърузасида суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимларининг масъулиятини кучайтириш ҳақида алоҳида тўхталади. Албатта, Юртбошимиз бу соҳада хизмат қиладиган ходимларнинг профессионал ва фуқаролик бурчини, ўз вазифасини қанчалик ҳалол, сидқидилдан бажариши бутун ҳокимиятнинг обрў-эътибори ва халқимизнинг адолатга ишончи қай даражада бўлишини белгилашини ўз чиқишларида қайта-қайта тилга олади. Айни пайтда давлатимиз бошлиғи мамлакатда коррупцияга қарши курашнинг даражаси кўп жиҳатдан ҳуқуқ-тартибот органлари тизимининг ўзида бу илатга қарши қандай кураш олиб борилаётгани билан боғлиқ, деб ҳисоблайди.

Яна бир масала. Президент барча, биринчи навбатда, қонун ҳимоячилари тадбиркорлик, бизнес ва хусусий сектор вакилларига нисбатан муносабатни тубдан ўзгартириши кераклигига эътиборни қаратади. Гап шундаки, уларнинг фаолиятини айбсителиш шўро мустабид тузуми даврдан сақланиб қолган. Эндиликда, деб ҳисоблайди Ислом Каримов, уларнинг манфаатлари ва қонуний ҳуқуқлари ҳимоясини тўла таъминлаш фурсати етди. Улар учун шундай ҳуқуқий замин, имтиёз ва кафолатлар тизимини яратиш керакки, улар ўз оиласи, бутун мамлакат иқтисодиётининг равнақи йўлида эмин-эркин меҳнат қила олсинлар¹⁴⁵.

¹⁴⁵ И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишидр. Т. «Ўзбекистон», 2005, 50-51-бетлар.

III. Ўзбекистонда демократик янгиланишлар жараёнини чуқурлаштириш ва фуқароларнинг эркинликларини таъминлашнинг роят муҳим шарти – бу оммавий ахборот воситаларини ривожлантириш учун демократик андозаларни жорий этиш бўйича аниқ ва изчил чораларни амалга оширишдир.

Оммавий ахборот воситаларининг ҳокимиятнинг «тўртинчи тармоғи» сифатидаги ролига Ўзбекистон Президенти катта аҳамият бериб келган ва ҳозир ҳам шундайлигини қайд этиб ўтиш зарур. Биринчи чақириқ Олий Мажлиснинг олтинчи сессиясидаёқ (бундан деярли 10 йил аввал) у оммавий ахборот воситалари фаолиятини кескин танқид қилганини эслаш кифоя. Жумладан, Ислон Каримов шундай деганди: **«Матбуот, ахборот воситалари демократик ривожланиш учун улкан аҳамиятга эга. Бироқ шуни ҳам эътироф этиш керакки, демократлаштириш жараёнида ҳозирча оммавий ахборот воситаларининг фаол роли сезилмаяпти. Улар шу пайтгача ўзларини «тўртинчи ҳокимият» сифатида намоён қилганлари йўқ»**¹⁴⁶.

Ўзбекистон Республикаси Президенти мамлакатда амалга оширилаётган ислоҳотлар оммавий ахборот воситалари олдига бутунлай янги вазифалар қўйганлигини таъкидлади. Улар аҳолида янгича тафаккур ва онгни шакллантиришда ҳал қилувчи роль ўйнаши лозим. Унинг фикрича, оммавий ахборот воситалари халқ хоҳиш-иродасини холис ифодалаши, инсон манфаатларининг фаол ҳимоячиси бўлиши керак.

Бундан ташқари, оммавий ахборот воситалари тўрачилик, коррупция, мустабидлик психологияси, боқимандалик психологияси йўлида ғов бўлиши, қонунчилик меъёрларини рўёбга чиқариш, ислоҳотларнинг бориши ва инсон ҳуқуқларига риоя этилиши устидан назорат қилиш воситаси бўлиб қолиши лозим.

¹⁴⁶ И.А.Каримов. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. 5-том. Т., «Ўзбекистон», 1997. 124-бет.

Аммо, давлатимиз бошлигининг фикрича, ўша вақтда оммавий ахборот воситаларимиз замонавий иш усуллари ва шакллари эгаллаб олмаган, уларнинг фаолияти умумқабул қилинган халқаро мезонларга мос эмасди.

Ислом Каримов нимага асосланиб бундай хулосага келганди? Ушбу саволга Юртбошимиз ўз маърузасида тўғридан-тўғри жавоб берганди: «Матбуот саҳифаларида ва телевидениеда чуқур таҳлилий материаллар, жиддий сиёсий, иқтисодий ва халқаро шарҳлар йўқ, баҳс-мунозара кўринмайди. Айрим оммавий даврий нашрларнинг аниқ фуқаролик позицияси ва қиёфаси кўзга ташланмайди. Улар асосан расмий хабарларни эълон қилиш билан чекланмоқдалар»¹⁴⁷.

Мамлакатимиз раҳбари бунинг сабабини профессионал журналист, сиёсатшунос, шарҳловчи кадрлар етишмаслигида, деб ҳисоблайди. Уларнинг кўпчилигида тажриба, дадиллик етишмайди; зиммага масъулият олишдан чўчиш, эскича фикр юритишдан халос бўла олмаслик, қатъият ва принципааллик етишмайди.

Шунинг учун ҳам давлатимиз раҳбари ушбу сессияда оммавий ахборот воситаларининг ҳуқуқий негизини мустаҳкамлаш таклифи билан чиқди. Жумладан, Олий Мажлисга «Ахборотдан фойдаланиш тўғрисида»ги, «Матбуот эркинлиги тўғрисида»ги қонунлар лойиҳалари устида ишлашни таклиф қилди.

Бундан ташқари, Ислом Каримов қуйидагиларни уқтирди: «Биз ахборот воситаларидаги танқидий чиқишларга ўз муносабатимизни тубдан ўзгартиришимиз лозим. Танқиддан кейинги муносабатимиз журналистга ва таҳририятга маъмурий тазйиқ ўтказиш тарзида бўлмаслиги керак, ҳозир эса баъзан шундай бўляпти. Аксинча, нуқсонларимиздан қутулишда биз-

¹⁴⁷ И.А. Каримов. Янгича фикрлаш ва ишлаш — давр талаби. 5-том. Т., «Ўзбекистон», 1997. 124-бет.

га кўмаклашаётган, мамлакатимиз тақдири, ислохотлар тақдири учун жонбозлик қилаётган қаламкашларни ҳар тарафлама қўллаб-қувватлашимиз керак»¹⁴⁸.

*«Оммавий ахборот воситалари, — деди Президент, — демократлаштириш йўлининг, ислохотлар йўлининг фаол тарғиботчиси бўлиб қолиши шарт. Айни пайтга уларнинг ўзи моҳият жиҳатидан демократик бўлмоғи зарур»*¹⁴⁹.

Президентнинг маърузаси оммавий ахборот воситаларига жиддий таъсир кўрсатди. Уларнинг сонигина эмас, балки матбуот ва ахборот маҳсулотининг сифати ҳам ошди. Оммавий ахборот воситалари фаолиятини диққат билан кузатиб келган Президент шундан кейин уч йил ўтгач, биринчи чақириқ Олий Мажлиснинг ўн тўртинчи сессиясида (1999 йил) бу борада қуйидагиларни айтиб ўтди: «Оммавий ахборот воситалари ҳаётимизга кун сайин чуқурроқ кириб бораётганини ҳозир ҳеч ким инкор этолмайди. Бу жараёни биз табиий ҳол, деб қабул қилмоқдамиз. Бугунги кунда нашрлар сони кўпайибгина қолмасдан — ҳозир 490 та газета ва 138 та журнал рўйхатга олинган — жамиятни ривожлантириш ва давлат қурилишида уларнинг аҳамияти ва тутган ўрни ҳам ортиб бормоқда»¹⁵⁰.

Айни маҳалда Ислом Каримов қонунлар ва қонун ҳужжатлари устидан назоратни, амалга оширадиган механизм сифатида оммавий ахборот воситаларининг мавқеини кучайтириш зарурлигига эътиборни қаратди. У оммавий ахборот воситаларининг роли ва аҳамиятини, давлат ҳокимияти фаолиятига аралашувига қадар оширишни таклиф қилаётгани кўриниб турибди.

Бундан ташқари, уларга ҳар бир киши ўз фикрини ифода эта олишига имкон берадиган эркин минбар

¹⁴⁸ И.А.Каримов. Янгича фикрлаш ва ишлаш — давр талаби. 5-том. Т., «Ўзбекистон», 1997, 125-бет.

¹⁴⁹ Ўша жойда.

¹⁵⁰ И.А.Каримов. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том. Т., «Ўзбекистон», 1999, 390-391-бетлар.

бўлиш масъулияти юкланмоқда. Бошқача айтганда, оммавий ахборот воситалари жамиятимизнинг демократик кадриятларини ва тушунчаларини ҳимоя қилиши, одамларнинг сиёсий, ҳуқуқий ва иқтисодий онгини шакллантириш бўйича фаол иш олиб боришга даъват этилмоқда.

Бир йилдан кейин, Ўзбекистон Президенти иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг биринчи сессиясида (2003 йил) маъруза қилар экан, сиёсий соҳада эркинлаштириш қатъиян зарурлигини таъкидлаб, бунинг учун «фикрлар хилма-хиллиги ва қарашлар ранг-баранглиги, уларни эркин ифода этиш шароитини таъминлаш» лозимлигини таъкидлади. У шундай фикрларни билдирди: «Бунда, мен яна такрор айтаман, оммавий ахборот воситалари жамиятимизда ҳақиқий «тўртинчи ҳокимият»га айланиши, фуқароларнинг сиёсий ҳуқуқ ва эркинликларини рўёбга чиқаришда энг таъсирчан омил бўлиши керак.

Бу, энг аввало, ҳар бир фуқаронинг ўз фикрини эркин ифода қилиш, ахборот олиш, давлат ва жамият қурилишининг ўта муҳим масалаларини муҳокама этишда фаол қатнашиш ҳуқуқини таъминлаш демақдир»¹⁵¹.

Президент Ислом Каримов 2005 йил 28 январда Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисида маъруза қилар экан, мамлакатимизда ислохотларни чуқурлаштириш жараёнининг муҳим таркибий қисми бўлмиш матбуот, телевидение, радио фаолиятини бундан буён ҳам либераллаштириш, уларнинг мустақиллиги ва эркинлигини таъминлаш зарурлигини қайд этди.

«Халқимиз оммавий ахборот воситаларидан, — дея қайд этди Президентимиз, — мамлакатимиз ва хорижда содир бўлаётган воқеалар тўғрисида холис ва

¹⁵¹ И.А.Каримов. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. 8-том. Т., «Ўзбекистон», 2000, 334-бет.

тезкор ахборотлар олишни, шу билан бирга биринчи навбатда, ҳокимият органлари ва бошқарув тузилмалари фаолияти ҳақидаги танқидий фикрларни, ислохотлар ва янгиланишлар йўлидан илгари боришимизга тўсиқ бўлиб турган нуқсонлар, ҳаётдаги долзарб муаммолар хусусида ошкора, профессионал таҳлилий материалларни кутади»¹⁵².

Давлатимиз раҳбари, шунингдек, жамоатчилигимиз ўртасида ахборот эркинлигини таъминламасдан, одамлар ўз фикри ва ғояларини, содир бўлаётган воқеаларга муносабатини эркин ифода этадиган минбарга эга бўлмасдан туриб, демократияни чуқурлаштириш ва аҳолининг сиёсий фаоллигини ошириш борасида гап ҳам бўлиши мумкин эмаслигини алоҳида таъкидлади.

Ушбу йўналишда нималар қилиш лозим?

Биринчидан, аввало, оммавий ахборот воситаларининг иқтисодий эркинлигини таъминлаш керак. Матбуот ва ахборот эркинлигининг кафолати бозор муносабатлари, ахборот майдонида соғлом рақобат таъминлашининг ривожланишидадир.

Президентимиз бунинг учун **оммавий ахборот воситаларини қўллаб-қувватлаш** бўйича¹ мустақил **жамоатчилик фондини** тузиш зарур, деб ҳисоблайди. Лекин бу — оммавий ахборот воситалари фақат ушбу фонд маблағлари ҳисобидан фаолият юритади, дегани эмас. Улар ўз фаолиятлари ҳисобидан вужудга келадиган молиявий манбаларга ҳам эга бўлиши лозим.

Фонднинг молиявий асосини эса ҳам ички, ҳам ташқи, шунингдек, давлат ва нодавлат тижорат тузилмаларининг ҳомийлик маблағлари ташкил этмоғи керак.

Иккинчидан, давлат телевидениеси негизда жамоатчилик телевидениесини босқичма-босқич шакллантириш масаласини ҳал этиш лозим.

¹⁵² И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 52-бет.

Теле-радио индустрия бозорини ривожлантириш, тижорат ва ҳудудий нодавлат теле-радио студияларининг фаолият юритиши учун зарур шарт-шароит яратиш, бу соҳада ғоялар ва дастурларнинг ижодий рақобат муҳитини вужудга келтириш бўйича аниқ чора-тадбирлар мажмуини ишлаб чиқиш даркор.

Замонавий рақамли ахборот технологияларини жорий этиш, вилоят телеканаллари ва студиялари моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва уларда ишлаётган ходимларнинг касб маҳоратини ошириш зарур.

Юртбошимиз таъбири билан айтганда: «Ҳозирги ахборот, коммуникация ва компьютер технологиялари асрида, интернет кундан-кунга ҳаётимизнинг барча жабҳаларига тобора чуқур ва кенг кириб бораётган бир пайтда, одамларнинг онги ва тафаккури учун кураш ҳал қилувчи аҳамият касб этаётган бир вазиятда бу масалаларнинг жамиятимиз учун нақадар долзарб ва устувор бўлиб бораётгани ҳақида гапириб ўтиришга ҳожат йўқ»¹⁵³.

IV. Навбатдаги ўта муҳим масала – ташқи сиёсатимизнинг устувор йўналишлари ҳақида.

Ўзбекистон Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузада кўтарилган ушбу масалани кўриб чиқишга киришишдан олдин давлатимиз бошлиғининг иккинчи чақириқ Олий Мажлис биринчи сессиясидаги (2000 йил) маърузасига мурожаат этайлик. Унда ташқи сиёсатимизга қуйидагича таъриф берилган: «Ўзбекистоннинг ташқи сиёсат борасидаги фаолиятининг асосини давлат миллий манфаатларининг устуворлиги, халқаро ҳуқуқ мезонлари, тенглик ва бошқа мамлакатларнинг ички ишларига аралашмаслик, барча баҳсли масалаларни тинч музокаралар йўли билан ҳал этиш каби жаҳон

¹⁵³ И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 56-бет.

миқёсида эътироф этилган тамойиллар ташкил қилади»¹⁵⁴.

Шу ўринда Ўзбекистон Президенти истиқлолга эришилгач, ташқи сиёсатнинг дарҳол белгилаб олинган **асосий вазифалари** бундан буён ҳам ўзгармасдан қолишини таъкидлади. Айни чоғда қуйидагилар ташқи сиёсатнинг **энг муҳим йўналишлари** сифатида белгиланди:

а) Марказий Осиёда тинчлик ва барқарорликни сақлаш, хавфсизликни таъминлаш;

б) кўп йиллар чўзилиб келаётган, натижада гиёҳванд моддалар, халқаро террорчилик, қуролларнинг ноқонуний тарқалиши хавфи сақланиб қолаётган аффон муаммосини ҳал қилиш;

в) Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятига қўшилиши¹⁵⁵.

Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида Президент Ислон Каримов: «Бугун ҳеч муболағасиз, гурур ва ифтихор билан айтиш мумкинки, мустақилликка эришганимиздан буён ўтган тарихан қисқа давр ичида мамлакатимиз дунё ҳамжамиятида ўзининг муносиб ўрнини эгаллади», — деб қониқиш билан таъкидлади.

Бу обрў-эътибор нималарга боғлиқ? Давлатимиз раҳбарининг фикри қуйидагича:

а) юртимизда демократик ва бозор иқтисодиёти ислохотларини амалга ошириш натижасида қўлга киритаётган ижобий ўзгаришлар халқаро ҳамжамият томонидан эътироф этилаётганига;

б) давлатимизнинг минтақамизда барқарорлик ва хавфсизликни мустақамлашга қаратилган ташаббусларига;

в) мамлакатимизнинг халқаро сиёсат майдонида олиб бораётган ҳар томонлама пухта ишланган, чу-

¹⁵⁴ И.А.Каримов. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. Т., «Ўзбекистон», 2000, 345-бет.

¹⁵⁵ Ўша жойда.

қур ўйланган ташқи сиёсатининг натижасига боғлиқ¹⁵⁶.

Маърузада ҳаётий аҳамиятга эга бўлган миллий манфаатларимиз ва мамлакатимиз хавфсизлигини таъминлаш вазифаларидан келиб чиқиб **2005 йил ва ундан кейинги йилларга мўлжалланган ташқи сиёсатимизнинг устувор йўналишлари** белгилаб берилди.

Шу муносабат билан давлатимиз раҳбари: «Биз халқаро муносабатларни мафкуралаштиришга бўлган ҳар қандай уринишга қатъиян қаршимиз.

Марказий Осиёда тинчлик ва барқарорликни сақлаш, бу минтақани барқарор хавфсизлик ҳудудига айлантиришни ташқи сиёсатимизнинг муҳим устувор йўналиши этиб белгилаб олганмиз»¹⁵⁷, — деб алоҳида қайд этди.

Марказий Осиё минтақасидаги интеграция ва бозор ўзгаришлари жараёнлари **алоҳида аҳамият касб этади**, деб ҳисоблайди Ислоҳ Каримов. Бу жараён улар хорижий инвестицияларнинг катта оқимини жалб этишга ва минтақанинг раванқини таъминлашга қодирдир.

Ислоҳ Каримов Афғонистондаги вазиятни барқарорлаштириш ва қайта тиклаш борасида давом этаётган ижобий жараёнлар билан бир қаторда, минтақада стратегик мавҳумлик, халқаро террорчилик хавфи ва гиёҳванд моддалар тарқалиши сақланиб қолаётганига **эътиборни қаратди**. Бироқ бу илатга қарши фақат жазолаш чора-тадбирлари билан эмас, балки, биринчи навбатда, Афғонистон иқтисодиётини чуқур таркибий ўзгартириш, аҳолини тинч ва бунёдкорлик меҳнати билан банд этиш орқали курашиш зарур.

¹⁵⁶ И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 57-бет.

¹⁵⁷ И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 58-59-бетлар.

Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти, Марказий Осиё Ҳамкорлиги Ташкилоти, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги ва бошқа ташкилотлар тузилмалари билан ҳамкорлигимиз *хавфсизликни таъминлашнинг муҳим шарти* ҳисобланади, дейди Ўзбекистон Президенти. **Бироқ Ўзбекистоннинг ташқи сиёсат соҳасидаги вазифаларини ҳал этишда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти доирасидаги ҳамкорликни ривожлантирганига алоҳида аҳамият қаратилади.** Зотан, унинг фикрича, жаҳон майдонидаги мутлақо янги ўзгаришлар БМТ тузилмаларини, биринчи навбатда — Хавфсизлик Кенгашини ислоҳ қилиш ва таркибий қайта кўриб чиқишни тезлаштиришни тақозо этади.

Биз Европа қитъасидаги *ЕХҲТ, Европа Иттифоқи ва НАТО* каби тузилмалар билан *муносабатларни мустаҳкамлашдан* манфаатдормиз, деб таъкидлади у.

Шунингдек, Юртбошимиз қуйидагиларни алоҳида қайд этади: «Халқаро валюта фонди, Жаҳон банки, Осиё тараққиёт банки, Ислом тараққиёт банки ва бошқа йирик, нуфузли халқаро молия ва иқтисодиёт тузилмалари ҳамда ташкилотлари билан ҳамкорлик келгусида ҳам ташқи сиёсатимизнинг устувор йўналишларидан бўлиб қолаверади»¹⁵⁸.

Айни пайтда Президент Ислом Каримов мазкур жиҳатларга ҳам диққатни жалб этади: «Ўзбекистон жаҳондаги йирик, халқаро майдонда етакчи ўрин тутадиган давлатлар — АҚШ, Россия, Япония, Хитой, Германия, Франция ва Европа Иттифоқининг бошқа мамлакатлари билан ҳамкорлик муносабатларини ривожлантириш ва мустаҳкамлашга алоҳида эътибор беради.

¹⁵⁸ *И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 63-бет.*

Биз Жанубий Корея Республикаси, Ҳиндистон, Жанубий ва Жануби-Шарқий Осиё, Яқин Шарқ ва Араб Шарқининг кўплаб мамлакатлари билан яқин муносабатлар ўрнатганмиз»¹⁵⁹.

Ушбу маърузанинг ташқи сиёсат борасида сўз кетган ўринларида мамлакатимиз Президенти **халқаро терроризмга** қарши кураш муаммосига алоҳида ўрин беради. Гап шунчаки, терроризм ҳақида эмас, балки айнан халқаро терроризм ҳақида бораётганига эътибор беринг. Нима учун бу муҳим? Бу саволга жавобни Юртбошимиз Россиянинг «Независимая газета»си саволларига берилган жавобдан топамиз. Ислоҳ Қаримов, жумладан, бундай деди: «Халқаро терроризм» тушунчаси 2001 йилнинг 11 сентябридан айниқса урф бўлди. Бироқ бундан анча аввал ҳам Италияда «қизил бригадалар» ва Германияда Баадер-Майнхоф гуруҳи бор эди... Бу ҳақда бугун Европада эслашни ёқтиришмайди. Нима учундир фақат ҳозирги кунга келиб Афғонистоннинг наинки Европани наркотиклар билан таъминлайдиган асосий манба эканлигини, балки энг ашаддий террорчиларни тайёрлайдиган полигон ҳам эканлигини ҳамма бирданга англаб етди. Ҳолбуки, мен бу масала ҳақида анча илгари гапирганимда, менга лоқайдлик билан «Бу сизнинг муаммоингиз», деб жавоб беришган эди...»¹⁶⁰.

Худди шу фикр Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузада ҳам айтиб ўтилди: «Биз наркоагрессия, халқаро терроризм, диний экстремизм ва сепаратизм учун ҳеч қандай «транзит» мамлакат йўқ ва бўлиши мумкин ҳам эмас, деб ҳисоблаймиз. Ишончим комил, бундай тажовузкор куч-

¹⁵⁹ И.А.Қаримов. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 63-64-бетлар.

¹⁶⁰ И.А.Қаримов. Империя даврида бизни иккинчи даражали одамлар, деб ҳисоблашар эди. Т., «Ўзбекистон», 2005, 29-бет.

лар билан «ўйин» қилиш, уларга қарши курашдан ўзини четга олишга ҳар қандай уриниш катта хатодир.

«Сен менга тегма — мен сенга тегмайман» деган ақидага асосланган тактика тобора хавфли тус олиб, авваламбор, шундай позицияда турган мамлакатларнинг ўзи учун ўта хатарли бўлиб бормоқда»¹⁶¹.

Ўзбекистон Президенти терроризм, диний мутаассиблик муаммосига қайта-қайта мурожаат қилганини айтиб ўтиш даркор. Чунки у масаланинг муҳимлигини ва унга беписандлик оқибатида келиб чиқадиган фожиани яхши тушунади. Шу ўринда терроризм ҳақида бир оз батафсилроқ тўхталиб ўтишга ҳаракат қиламиз.

Биз оддий бўлмаган, шу билан бирга, нотинч дунёда яшамоқдамиз. Оммавий ахборот воситалари ер қурасининг турли жойларида даҳшатли портлашлар юз бергани, одамлар ўғирланиб, зўравонлик ва террорчилик содир этилгани ҳақида деярли ҳар куни хабар беришади. Бу воқеалар доимо бизда ҳамдардлик туйғусини уйғотади. Бироқ 1999 йил 16 февралга қадар бу воқеалар бизда юз бермайдигандек туюларди. Мустақилликнинг етти йили ичида айнан бизнинг мамлакатимизда тинчлик-хотиржамлик, тотувлик ва бир-бирини тушуниш ҳукмрон, деб ҳисоблаб, шунга кўникиб кетгандик. Маълумки, одатланиш кўпинча ютуқлар қадрсизланишига, хотиржамликка, огоҳлик ва ҳушёрликни унутишга олиб келади.

Ўзбекистон Президенти ўз нутқларида воқелигимизни енгил-елпи идрок этмаслик лозимлиги ҳақида огоҳлантирган эди. Шу ўринда «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» китобини эслашнинг ўзи етарли. Хавфсизликка таҳдид... Бу огоҳлантиришни биз лозим даражада жиддийлик билан қабул қила олдикми?!

¹⁶¹ И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишидир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 66-бет.

Ислом Каримов ўша машъум воқеа (16 февраль)дан бир неча кун олдин «Туркистон» газетаси мухбири-нинг саволларига жавоб берар экан, энг аввало, «...янги тизимга ўтиш кўпчилик ўйлагандан ҳам кўра мурак-каб жараён экан... Бугун, орадан етти йил ўтиб, хаёл бошқа, ҳаёт бошқа эканини воқеликнинг ўзи исбот-лади», деб огоҳлантиришни зарур деб топди. Мамла-катимиз Президенти дин муаммосига, виждон эркин-лиги ва динга эътиқод қилиш масаласига, диний му-таассиблик ва унинг энг даҳшатли кўриниши бўлган экстремизмга қарши курашиш зарурлигига алоҳида аҳамият беради.

Шу муносабат билан Президентимиз қуйидагилар-ни мудом таъкидлаб келади: «Биз ота-боболаримиз-нинг муқаддас дини бўлган ислом динини қадрлай-миз, ҳурмат қиламиз, одамзот руҳий дунёсида иймон-эътиқодни, инсоний фазилатларни мустаҳкамлашда унинг ўрни ва таъсирини юксак баҳолаймиз. Шу би-лан бирга фуқароларимизнинг эътиқод эркинлигини қонун асосида таъминлаш учун барча шарт-шароит-ларни яратиб бермоқдамиз. Аммо биз диндан сиёсий мақсадлар ва ҳар қандай ёвуз ниятлар йўлида фойда-ланишга мутлақо қаршимиз.

Инсонга ато этилган энг муқаддас фазилатлардан бири — бу Аллоҳни танишдир. Лекин инсоннинг мана шу буюк фазилатидан фойдаланиб, унинг онгини чалғ-итиб, ўз ғаразли мақсадлари учун қурол сифатида қўллаш — дунёда бундан ҳам кўра гуноҳи азим борми ўзи? Биз-нинг бу масаладаги йўлимиз аниқ ва қатъий: дин дин-нинг ишини, давлат давлатнинг ишини қилсин»¹⁶².

Айни пайтда Юртбошимиз Олий Мажлис Қонун-чилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида ҳам ушбу масалага яна бир бор тўхталиб

¹⁶² И.А.Каримов. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том. Т., «Ўзбекистон», 1999, 300-бет.

ўтди: «...яна бир бор таъкидламоқчиман: биз халқаро терроризмни ота-боболаримиздан қолган муқаддас динимиз — ислом дини билан боғлашдек хавфли ният ва уринишларни кескин қоралаймиз. Бундай оқибати ўйланмаган ва ифвогарона хатти-ҳаракатлар биринчи галда «Ал-қоида» ёки «Ҳизбут-таҳрир» каби энг ашаддий экстремистик ҳаракат ва ташкилотларга қўл келади»¹⁶³.

Зеро, Ислом Каримов қайд этганидек, «бугун ислом динининг ичида кескин қарама-қаршилик мавжуд. Шу муносабат билан бор куч ва салоҳиятни сафарбар этган ҳолда, маърифатли бағрикенг ислом динига мусулмонликни ниқоб қилиб олиб, унинг устидан ҳукмронлик қилишга уринаётган жангари, мутаассиб кучларга қарши курашишда ёрдам бериш даркор»¹⁶⁴.

Биринчи чақириқ Олий Мажлиснинг ўн биринчи сессиясида сўзлаган нутқида Ислом Каримов таъкидлаганидек: «Мақсадимиз эркин, демократик ҳуқуқий давлат қуриш, адолатли жамият барпо этиш. Ҳеч бир инсонни камситмаслик, эътиқодини ҳурмат қилиш, эркинлигини таъминлаш»¹⁶⁵. Президентнинг ушбу фикрлари мазкур мавзу бўйича ўз мулоҳазаларимизни баҳам кўришга ундади. Шу боис тарихга мурожаат қилиб, бу масала унча оддий эмаслигини ва кўп асрлар давомида инсониятни ҳаяжонга солиб келганини, лекин эркинлик ва демократия учун курашда виждон эркинлиги ҳамда давлатнинг дунёвийлиги муқаррар шарт бўлиб келганини кўрсатиб беришни мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз.

¹⁶³ *И.А.Каримов*. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 65-бет.

¹⁶⁴ *И.А.Каримов*. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 65-66-бетлар.

¹⁶⁵ *И.А.Каримов*. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том. Т., «Ўзбекистон», 1999, 52-бет.

Турли мамлакатларда дин билан муносабат турли вақтларда турлича бўлган ва уларда диннинг роли ҳам ҳар хил бўлган. Шундай бўлса-да, ҳозирги тараққий топган дунёнинг деярли барча давлатлари ўз тақдири-ни ўзи белгилаш эркинлиги, руҳан эркин ривожла-ниш ҳуқуқи, дин борасида ўз фикрига эга бўлиш ҳуқуқи фикрловчи мавжудот бўлган ҳар қандай ин-сон учун ажралмас олий неъмат эканлигини сўзсиз тан оладилар. Чунки дин, ибодат, диний қарашлар эр-кинлиги маъносидаги виждон эркинлиги умуман фикр эркинлигига олиб келади. Ҳақиқатни англашга, уни эълон қилишга интилишни бўғиб, йўқотиб бўлмайди. Албатта, Галилейни йўқотиш мумкин, бироқ «Ер ба-рибир айланаверади».

Бу ҳақиқатлар оддийга ўхшаб кўринади. Бироқ ин-соният бунга етишиш учун қанчадан-қанча фожиа-ларга дучор бўлинган ва катта қурбонлар берилган олис йўлни босиб ўтишига тўғри келди. Айнан диний (ва фалсафий) қарашлар ҳамда эътиқодлар соҳаси инсон тафаккурининг, шахснинг ўз маънавий мустақиллиги учун асосий кураш майдонига айланганди.

Шу ўринда тарихга қисқача назар ташлаш мақсад-га мувофиқ бўлади.

Антик гунё ҳозирги маънодаги дин эркинлигини билмаганди. Таъбир жоиз бўлса, унга нисбатан «то-қатлилик» сўзини, яъни давлат динига зиён етказма-ган ҳолда, давлат тан олган худолардан бошқа худо-ларга сифинишга йўл қўйиш маъносини билдирувчи сўзни қўлласа бўлади. Диний тарғибот, давлат дини ақидаларини танқид қилиш ва улар учун оммавий курашишга Грецияда ҳам, Римда ҳам йўл қўйилмаган.

Ўрта асрлар христианлиги бу борада янада ол-динлаб кетган. У бошқа динларга эътиқод қилишни ҳалокатли «даҳрийлик ва сохта таълимот» деб билиб, уларга нисбатан тоқатлилик принциpidан воз кечган, бу таълимотга қарши барча воситалар билан, уларни

йўқ қилгунча ҳамда ҳақиқат ва ахлоқ асоси бўлган «ҳақиқий» черковнинг узил-кесил тантана қилишигача курашишга даъват этган. Бу нуқтаи назарга католик черкови ҳам, православ черкови ҳам қўшилган. Улар мутлақ ҳақиқатга, барча замонлар ва халқлар учун яроқли, одамларни халос этиш учун, ҳатто зўрлаб бўлса ҳам киритилиши лозим бўлган динга эга эканликларига ишонар эдилар. Ашаддий «муросасиз» таълимотларга ҳавас қўйганларнинг барчаси католиклар мисолида яхши билиши лозимки, уларнинг негизида мумтозлик ва тоқатсизлик руҳи ётади.

Бу ўринда виждон эркинлиги учун кураш тарихига тўхталмоқчи эмасмиз, албатта. Чунки бу бизни мавзудан чалғитади. Ушбу кураш икки томондан ғоят қатъият билан олиб борилиб, узил-кесил ғалабага бир қатор муросан мадорадан сўнггина эришилди. Диний эътиқод эркинлиги (виждон эркинлиги) тўғрисидаги масала Европада Реформация давридан бошлаб жиддий қўйилганди. Лекин у умуман барча динлар учун эмас, балки протестантлар учун ибодат эркинлиги маъносидагина ҳал этиб келинди. Дунёвий ҳукумат ҳам, диний ҳокимиятлар ҳам узоқ вақт дин эркинлиги тушунчасини англай олмай, балки ҳукмрон бўлмаган динларга (тарғиб қилиш ҳуқуқисиз сиғинишга) тоқат билан қараб келишди. Протестант мамлакатлар — Германия ва Англияда XVII ва XVIII асрлар давомида шундай бўлганди. Католик мамлакатлар, шу жумладан Францияда эса оддий тоқатлилик ҳам йўқ эди. Юз йил давомида (Буюк инқилобгача) протестантлар (гугенотлар ва бошқалар) шафқатсиз равишда қувғинга учраб келдилар.

Француз инқилоби, унинг чинакам буюк ҳужжати — 1789 йилги Инсон ва фуқаро ҳуқуқлари декларациясини эсга олайлик. Унинг 10-моддасида **қонун билан ўрнатилган жамоат тартибини бузмаса, ҳеч ким ўз диний эътиқоди учун таъқиб этилиши ёки бошқача камситишларга дучор этилиши мумкин эмас,**

деб эълон қилинган. Бу принцип кейинчалик кўплаб Европа мамлакатларининг дин тўғрисидаги қонунлари негизини ташкил этди.

Франциянинг ўзида эса француз инқилобчиларининг фаолияти кўп ҳам камчиликсиз бўлмаганди. Фуқаролик қасамёди қилмаган ва республикага муҳаббатини ҳамда монархияга нафратини изҳор этмаган руҳонийларнинг шафқатсиз таъқиб этилиши *мутаассиблик фақат диний арбобларга эмас, балки динга қарши арбобларга ҳам хослигини* кўрсатди. *Мутаассиблик, кўр-кўрона эътиқод ва бирон-бир динга садоқат қилган ҳолда бошқасига зиён етказиш, — мутаассиблик дин негизига юзага келадими ёки уни инкор этиш негизига юзага келадими, — барибир, ғайриинсоний ва ғайрихлоқий сиёсатга баробар олиб келади.*

Дин ишига, умуман диний ҳаётга давлатнинг аралашуви адолатсиз ва мақсадсиз иш эканлигини инсоният алақачон англаб етган ҳамда у мунтазам ривожланиб ва мустаҳкамланиб келган. Шу муносабат билан Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг валиаҳд шаҳзода ўғли Ҳумоюнга васиятномасини эслаш кифоя: *Ўғлим, Ҳиндистон мамлакати бамисоли хилма-хил динлардан тўқилган мато эканлигини ёдингизда тутинг. Парвардигор ушбу мамлакатни сизга лойиқ кўрибди. Ўз қалбингизни бошқа динларга нисбатан ҳурматсизликдан асранг. Ҳар бир диний оқимга нисбатан адолат кўрсатинг!*

Бу — XVI аср бошида билдирилган фикр, илгари сурилган ғоя.

Бу айни пайтда *диний бағрикенглик (толерантлик)*нинг бир кўринишидир. Маълумки, «қадимдан дийоримизда буддавийлик, зардуштийлик, насронийлик, яҳудийлик, ислом динлари ёнма-ён яшаб келган, маданият марказлари ҳисобланган шаҳарларимизда масжид, черков, синагогалар фаолият кўрсатган. Уларда

турли миллат, элат ва динга мансуб бўлган халқлар, қавмлар ўз диний амалларини эмин-эркин адо этган. Ватанимиз тарихининг энг мураккаб, зиддиятли, оғир даврларида ҳам юртимиздаги мавжуд дин вакиллари орасида диний асосда можаролар бўлган эмас. Бу — юртимиз халқларининг диний бағрикенглик борасида катта тажрибага эга бўлганидан далолат беради»¹⁶⁶.

Умуман олганда, ҳозирги давлат ҳуқуқи динни давлатдан ажратишни, ақидаси қандай бўлишидан қатъи назар, алоҳида диний жамоалар аъзоларининг тўла тенг ҳуқуқлилигини эътироф этиш ва уларга ҳеч қандай имтиёз бермасликни сўзсиз маъқул кўрмоқда.

Ҳозирги замон ҳуқуқий давлати дин масалаларида ўзини бефарқ ҳисобламоқда: у ҳар қандай диний концессия аъзоларига бир хилда фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар бермоқда. Давлат барча динларга бир хилда ҳомийлик қилмоқда ҳамда фуқаролик ҳуқуқи ва сиёсий ҳуқуқнинг барча масалалари бўйича диний тафовутларни пухталиқ билан бартараф этмоқда. Бунда уларнинг ҳар бирига берилган ҳуқуқни ҳурмат қилиш ва уларни бузмаслик лозим, албатта. Виждон эркинлиги ҳукм сураётган жойда ҳеч қандай жамият, у диний ёки динга қарши бўладими, бундан қатъи назар, давлат томонидан мутлақо қўллаб-қувватланиш ҳуқуқига эга эмас ва бошқа диний (ёки динга қарши) жамиятларнинг эркинлигини бирон-бир тарзда камсита олмайди.

Виждон эркинлиги принципи дин масаласида ҳеч қандай баҳона билан ҳеч қандай зўравонлик қилмасликдан, нафақат қўпол жисмоний зўрлик, балки, ҳатто ахлоқий зўрлик — бировнинг устидан кулиш, адашув, янглишув кабиларга нисбатан такаббурилик билан ачишиш изҳор этиш ҳам мумкин эмаслигидан иборат.

¹⁶⁶ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунчалар, тамойиллар ва атамалар. Т., «Янги аср авлоди», 2002. 36-бет.

Ҳозирги замон ҳуқуқий давлати эътироф этган виждон эркинлигининг оқибати ҳар бир алоҳида шахс ўз эътиқодига кўра бир диний жамоани тарк этиб, бошқасига кириш ёки, ҳатто, бирон-бир таъқибдан ёки ўз фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлари чекланишидан чўчимай, ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслигини эълон этиш ҳуқуқига эга бўлганидир. Мисол тариқасида Конституциямизнинг 31-моддасига мурожаат этайлик. Унда: «Ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатланади. Ҳар бир инсон хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга. Диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўйилмайди», — дейилади.

Бундан ташқари, виждон эркинлигида алоҳида шахс ёки гуруҳнинг ўз диний эътиқодларини бирон-бир тарзда намоён қилиш ҳамда у ёки бу издиҳомни бажо этишда уларга мувофиқ иш тутиш ҳуқуқи назарда тутилади. Шу муносабат билан инглиз жамоалар палатасидаги машҳур Бэрдло ишини ёдга олайлик. У Худоба ишонмайдиган киши сифатида қасамёд қилишдан бош тортганди. Унинг баёноти XIX аср охирида консерватив Англияда қандай шиддатли нафрат уйғотганини тасаввур этиш мумкин. Бироқ иш фикр ва виждон эркинлиги фойдасига яқун топди. Парламент 1888 йилда парламент аъзолари қасамёди борасидаги ~~1866 йилги қонунни ўзгартиришга мажбур бўлди.~~ Қасамёд қилишдан бош тортувчи ва бунинг асоси сифатида диний эътиқодга эга эмаслигини баён қиладиган ҳар қандай шахс қасамёд ўрнига тантанали ишонтириш сўзларини айтиши мумкинлиги тўғрисида қарор қабул қилинди. Ушбу ишонтириш ифодасидан қасамёд ва Худони шохидликка чақирувчи сўзлар чиқариб ташланди. Худоба ишонмайдиган ва даҳрийлигини оммавий тарзда эътироф этадиган киши парламент аъзоси бўлиши мумкинлиги Англияда виждон эркинлигининг катта ғалабаси бўлди.

Ҳозир жаҳондаги деярли барча конституцияларда динга эътиқод қилиш эркинлиги кафолатланади. Диний эркинликнинг ривожланиш даражаси умуман мамлакат маданий ва интеллектуал салоҳиятига боғлиқ. Бунда ёт динларга нисбатан диний бағрикенглик, тоқатлилик ва ҳурмат билан муносабатда бўлиш сиёсий эркинлик ривожланишига мос келади, албатта. Умуман, барча — диний, сиёсий, фалсафий ва ҳоказо эркинликлар, тарих шохидлик берганидек ва истиқлолдан кейинги Ўзбекистон мисолида ишонч ҳосил қилаётганимиздек, ўзаро чамбарчас боғлиқ ва биргаликда ривожланмоқда.

Мустақилликка эришгач, мамлакатимиз олдида дарҳол хилма-хил хусусиятга ва мазмунга эга мураккаб масалалар ҳамда муаммолар кўндаланг бўлганини ёдга олайлик. Ривожланишнинг устувор жиҳатларини аниқлаб олиш зарур эди. Шубҳасиз, улар жумласига иқтисодий ўсиш ва иқтисодий муносабатларни ислоҳ қилиш муаммолари ҳам кирарди. Шунга қарамай, Ўзбекистон Республикаси Президенти даставвал иқтисодий муаммоларни ҳал қилиш, сўнг маънавиятни тиклашга ўтиш керак, деб ҳисобловчилар янгилаётганлари аниқлигини таъкидлашни зарур деб топди.

Маънавиятни тиклашда ислом динига кенг ўрин берилди. Зотан, биринчи қаҳриқ Олий Мажлиснинг биринчи сессиясидаги маърузасида Илом Каримов ҳақли равишда қайд этганидек, ислом дини — бу ота-боболаримиз дини, у биз учун ҳам имон, ҳам ахлоқ, ҳам диёнат, ҳам маърифат эканлигини унутмайлик.

Агар «биз ҳеч нарсага ишонмайдиган, ҳамма нарсани вайрон қиладиган ва нодон даҳрийлик муҳитида дин кадриятларини билмай тарбияланган» лигимизни ҳисобга олсак, бу ғоят мураккаб ҳамда жиддий муаммо эканлиги аён бўлади. Аслида ислом демократик дин бўлиб, инсонга муносабатни, софликни тарғиб этади. Шу боис у инсонга муқаддас кадрият саналади, фақат уни бузиб талқин этишмаса, бас...

Бинобарин, уни бузиб талқин этишмаса, бўлгани. Бутун мураккаблик ва ундан келиб чиқадиган муаммолар ҳам ана шунда. Гап шундаки, инсоният ривожланиши давомида кўплаб мамлакатларда фарзли мақсадлар йўлида, ҳокимиятни қўлга олиш учун дин қурол сифатида фойдаланилган. Бу муаммо бизнинг мамлакатимизни ҳам четлаб ўтгани йўқ. Аини чоғда шуни таъкидлаш зарурки, бу масала Президентимизнинг диққат марказида бўлиб келди ва шундай бўлиб қолади. 1993 йилдаёқ, Халқ депутатлари Сурхондарё вилоят Кенгашининг навбатдан ташқари сессиясида сўзлаган нутқида у мактаблар, болалар боғчалари, касалхоналар ҳамда маданий-маиший объектларни қуриш ва таъмирлаш билан боғлиқ ечилиши қийин муаммолар турганда, вилоятда бирин-кетин масжидлар қурилмоқда, шу йилнинг 1 мартигача 46 масжид рўйхатга олинган, яна 181 диний муассаса рўйхатга ўтиш арафасида, дея ачиниб гапирганди. Президент бундан «ҳокимларимизга элнинг дуосидан кўра, шуҳрат, сохта обрў кўпроқ керак шекилли»¹⁶⁷, деб ҳисоблашга ҳақли эди.

«Шаккоклик деб ўйламанг-у, баъзан иккиланиб қоласан киши: улуф бобокалонларимиз Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Мирзо Бобур, ҳазрати Навоий, Ҳусайн Бойқаролар, наҳотки, бизнинг ҳокимларимиздан «номусулмонроқ» бўлганлар?! Масжиду мадраса ўз йўлига. Ахир, улар салтанат хазинасидан ажратилган маблағу табиат ато этган куч-ғайратлари, ақл-заковатларини йўллар, работлар, кутубхонаю муолажахоналар, ҳаммомлар, боринги, расадхоналар тиклашга сарфламаганларми!

Халқнинг кундалик хайри корига ярайдиган юмушларга қўл уриш қачондан бери савоб бўлмай қолди?»¹⁶⁸.

¹⁶⁷ И.А.Каримов. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-том. Т., «Ўзбекистон», 1996, 184-бет.

¹⁶⁸ Ўша жойда.

Ислом Каримов ўз асарларида ҳамда нутқларида кишиларнинг диний эътиқодлари билан боғлиқ ҳар қандай муаммо юқори даражада нозиклигига кўп эътибор қаратади. Айни пайтда уларни диннинг маънавий қадрияти билан ислом уйғонишини ҳам шиор қилиб фойдаланаётган муайян кучлар интилаётган жаззакни, диндан олис сиёсий ва бошқа тажовузкор мақсадлар ўртасидаги фарқни тушуниб олишга эришишга чақирди.

Тўғри, диннинг, шу жумладан ислом динининг минг йиллар давомида мавжуд бўлиб келаётган ҳолатининг ўзи у инсон табиатида теран томирларга эгалигидан ва боқий қадрият эканлигидан далолат беради. Дин кўпинча инсоннинг ишончли йўлдоши, унинг ҳаётининг бир қисми бўлиб, ахлоқийликнинг умуминсоний нормаларини акс эттиради, инсоннинг ажралиб, ёлғизланиб қолишини, унинг бошқа кишилардан бегоналашувини бартараф этишга кўмаклашади.

Бироқ, «диннинг юксак ролини эътироф этиш билан бирга, диний дунёқараш тафаккурнинг, инсоннинг ўзини ўраб турган дунёга, ўзи каби одамларга муносабатининг ягона усули бўлмаганлигини ҳам таъкидлаш зарурдир. Дунёвий фикр, дунёвий турмуш тарзи ҳам у билан ёнма-ён ва у билан тенг яшаш ҳуқуқига эга бўлган ҳолда ривожланиб келган»¹⁶⁹. Тўғри, улар орасидаги муносабат доим ҳам иноқ бўлмайди, ҳаётни идрок этишдаги зиддиятларни эса ҳеч ким инкор этмайди. Аммо бу қарама-қарши туриш учун баҳона ҳам бўлолмайди.

Юқорида таъкидлаганимиздек, бу ҳақда Президентимизнинг «Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» асарида теран ифодалаб берилган: «Инсоннинг, шахснинг қадр-қимматини ус-

¹⁶⁹ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 53-бет.

тувор қадрият сифатида эътироф этувчи ҳозирги дунёда, мазкур зиддият инсоннинг эркин фикрлаш, хоҳлаган динига эътиқод қилиш эркига ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслик эркига бўлган ҳуқуқини тан олишга айланди. Одам табиий омилларга кўра ўзи мансуб бўладиган ирқ ва элатни танлай олмайди. Ота-онани танлаб ололмайди. Лекин дунёқарашини, ахлоқи, маънавиятини ўзи, ҳеч кимнинг тазйиқисиз ва, айниқса, зўравонлигисиз танлаб олиши мумкин ва лозим. Бинобарин, унинг хоҳиши ҳурмат қилиниши шарт»¹⁷⁰.

Бироқ, афсуски, диндан бунёдкор куч сифатида эмас, балки вайрон қилувчи куч сифатида, фақат ўз динининг ҳақиқийлигига ўта қаттиқ ишониш, бошқа динларга мурасасиз муносабатда бўлиш хос бўлган фанатизм (ўта кетган мутаассиблик) сифатида фойдаланилганлигини кўрсатувчи мисоллар тарихда анчагина топилади.

«Фанатизм — жуда хавфли иллат!» — деб огоҳлантирган эди Президент Ислон Каримов. Фанатизм жамиятда беқарорликни юзага келтиради, диний экстремизм юзага келишига асос бўладики, у, аввало, зўравонлик руҳидаги чақириқлар (баъзан эса ишлар) билан ажралиб туради.

Бироқ фанатизм ҳам, диний экстремизм ҳам диний зиддиятлардан кўра кўпроқ сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий масалаларни ҳал этишдаги мураккабликлар ва қийинчиликлар туфайли юзага келади. Айни шу каби муаммолар фақат диний эмас, балки большевистик, миллатчилик фанатизми ва бошқаларни ҳам туғдиради. Шунинг учун шўролар тузумидан кейинги маконда, умуман, диний омил, хусусан, диний фанатизмнинг фаоллашгани кузатилди.

¹⁷⁰ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 53-54-бетлар.

Минтақамиздаги давлатларда мустақилликни қарор топ-тириш ва мустақамлаш даврида ислом омили бутун ранг-баранглиги билан фаоллашганининг сабаби нимада?

Фикримизча, даставвал аввалги мафкуравий тасав-вурлар ҳамда кадриятларнинг барбод бўлишидан иборат сабабни кўрсатиш лозим. Табиат бўшлиқни ёқтир-маслиги маълум, ҳосил бўлган бўшлиқ тўлдирилиши дар-кор. Зотан, ўн минглаб ислом руҳонийлари қатағон қилинган, минглаб масжидлар ва юзлаб мадрасалар вай-рон қилинган Марказий Осиёдаги собиқ Иттифоқ рес-публикаларида энг қаттиқ қувғин қилинган йилларда ҳам бўшашмаган динга қизиқиш эндиликда яна юзага келган ажабланарли ҳам эмас, кутилмаган ҳол ҳам эмас.

Ислом фаоллашувини шарт қилиб қўйган иккинчи омил миллий ўзликни англашнинг ўсиши бўлиб, у муайян диний йўналиш билан боғлиқ.

Лекин бу ўринда ислом зиддиятли функцияни ба-жаришга қодирлигини ҳисобга олиш зарур. **Бир томондан**, ислом тарихий маданий кадриятлари муста-қил давлатларнинг ҳозирги қиёфасини белгилашга ва уларга таъсир кўрсатишга, натижада уларнинг аввал-ги улуғворлиги, маданияти ва инсонпарварлик анъа-наларини тиклашга қодир.

Иккинчи томондан эса, исломдан кўпинча сиёсий кураш қуроли (Тожикистон, Афғонистон), мутлақо ягона мақсадли — ҳокимият учун курашни кўзлайдиган кучларни бирлаштирадиган байроқ сифатида фойда-ланилади.

Бироқ, юқорида таъкидлаганимиздек, энг муҳими — ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий соҳалардаги кескин ўзгаришлардир. Ислохотлар даврининг нафақат ижобий, балки салбий жиҳатлари ҳам борлигига кўз юм-маслик даркор. Аҳоли табақалашуви, ишсизлик ортиб бориши, санъатнинг, соғлиқни сақлашнинг тижорат-лашуви сингари объектив жараён содир бўлмоқда, ти-рикчилик ўтказиш ва фаровон яшаш учун кишилар-

нинг ўзлари имконият излаб топишлари зарурати юзага келмоқда. Бундай шароитда ҳамма учун давлат бош қотирган ва ҳал қилган текисчиликка қайтиш ғояси анча жозибали туюлади. Умуман, инсонга ўтмишни идеаллаштириш хослигини айтиб ўтиш лозим. Ислом Қаримов ўз китобида қайд этганидек, бундай шароитда «ваҳ-ҳобийлик каби ғояларнинг алдамчи жозибаси ўзини яққол намоён этмоқда. Турғунлик, танглик ва жамиятнинг парчаланиш йилларида ажнабий ваҳҳобийликнинг оммага ёқиш йўлидаги уринишлари адолатни юзаки тушуниб тарғиб қилишида, исломнинг маънавий-ахлоқий меъёрларига қаттиқ риоя этишни талаб қилишда ҳамда зеб-зийнатдан ва манфаатпарастликдан воз кечишни эълон қилишда намоён бўлмоқда»¹⁷¹.

Ўзбекистон ғоят мураккаб ва серқирра ислом оламининг бир қисми эканлигини, унда исломдан сиёсий мақсадларда фойдаланаётган кўплаб расмий ва норасмий ҳаракатлар мавжудлигини ҳам унутмаслик ва ҳисобга олиш зарур. Айни чоғда кўпинча ислом динининг алоҳидалиги ҳамда бошқа динларга нисбатан муросасизлиги тарғиб қилинадика, бу ислом динига хос эмас. Юқорида тилга олинган бобокалонимиз Мирзо Бобур васиятида: ислом тажовуздан кўра кўпроқ эзгулик туфайли ривожланади. Суннийлар билан шиалар орасидаги низони кучайтирмасликка ҳаракат қилинг. Акс ҳолда бу ислом мавқеи заифлашувиغا олиб келиши мумкин, — дея таъкидланади.

Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 18-моддасида ҳар бир кишининг фикр ва виждон эркинлигига бўлган ҳуқуқи мустаҳкамланибгина қолмайди, балки: «Дин ёки эътиқодга сифиниш эркига фақат қонун билан белгиланган ва жамоат хавфсизлигини, тартибини, саломатлиги ва ахлоқини сақлаш учун, шу-

¹⁷¹ И.А.Қаримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 57-58-бетлар.

нингдек бошқа шахсларнинг асосий ҳуқуқлари ва эркини муҳофаза этиш учун зарур бўлган чеклашлар билангина дахл қилиниш мумкин»¹⁷², — дейилади.

Мамлакатимиз Президенти ўз китобида динга муносабатини қуйидагича аниқ таърифлаб беради: «Биз дин бундан буён ҳам аҳолини энг олий руҳий, ахлоқий ва маънавий қадриятлардан, тарихий ва маданий меросдан баҳраманд қилиши тарафдоримиз. Лекин биз ҳеч қачон диний даъватлар ҳокимият учун курашга, сиёсат, иқтисодиёт ва қонуншуносликка аралashiш учун байроқ бўлишига йўл қўймаймиз. Чунки бу ҳолни давлатимизнинг хавфсизлиги, барқарорлиги учун жиддий хавф-хатар деб ҳисоблаймиз»¹⁷³.

Ислоҳ ақидапарастлигининг Ўзбекистонга нисбатан таҳдиди нимада кўринади? Юртбошимиз фикрича, *биринчидан*, унинг ёйилиши билан диндор мусулмонларнинг ўз давлатига ҳамда ислоҳотларга бўлган ишончи путурдан кетиши, барқарорлик, миллий, фуқаролараро ва миллатлараро тотувлик бузилиши мумкин. Ақидапарастларнинг мақсади демократияни, дунёвий давлатни ҳамда кўп динли жамиятни обрўсизлантиришдир.

Иккинчидан, айниқса, ёшлар учун ёт кимсаларнинг хоҳиш-иродаси қулига айланиш, ўз ҳаёти ва тақдирига раҳна солиш, буткул қарам бўлиб қолиш хавфи мавжудки, кўпинча улардан қутулиб бўлмайди.

Учинчидан, диндорликни «ҳақиқий» ва «сохта»га бўлиш йўли билан аҳоли орасида қарама-қаршилиқ келтириб чиқариш жуда хавфли. Бундай ҳол Жазоирда ва Афғонистонда миллатларнинг парчаланиб кетишига олиб келди.

Тўртинчидан, ўзини чин мусулмон, дин учун курашувчилар деб ҳисоблайдиган ҳамда ўзининг дахшатли

¹⁷² Ўзбекистон Республикаси ва инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномалар. Инсон ҳуқуқлари бўйича универсал шартнома-лар. Т., «Адолат», 2002, 62-бет.

¹⁷³ *И.А.Каримов*. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 59-бет.

тасаввурларини халқимизга тиқиштирмоқчи бўлаётган террорчилар ва жангарилар ҳукмрон бўлган чега-радош мамлакатлардаги ҳарбий қарама-қаршилик, шубҳасиз, хавфлидир.

Бешинчидан, мусулмон ва номусулмон мамлакатлар ўртасидаги ялпи қарама-қаршилик шаклланиши бўлиб, бу жаҳон ҳамжамиятига қўшилишга тўсқинлик қилиши мумкин.

Яна бир гап. Дин барча иқтисодий, сиёсий ва халқаро муаммолар ҳамда зиддиятларни ҳал қилишга қодир, деган масалада адашиши ҳам хавфли¹⁷⁴.

Шунинг учун бу йўналишда улкан ва машаққатли вазифани уддалаш лозим бўлади. Бу ўринда гап, моҳиятан, эркин фуқаро, содир бўлаётган воқеаларга нисбатан мустақил қарашга эга шахс маънавиятини такомиллаштириш ҳақида бормоқда. Бу жуда муҳим вазифа бўлиб, унинг моҳияти, Президент сўзлари билан айтганда, эркин фуқаролик жамияти маънавиятини шакллантириш, бошқача айтганда, ўз ҳақ-ҳуқуқларини танийдиган, боқимандалик кайфиятини ҳеч қандай кўринишда ҳазм қила олмайдиган, ўз кучи ва имкониятларига ишониб яшайдиган, айна замонда шахсий манфаатларини мамлакат ва халқ манфаатлари билан уйғун ҳолда кўрадиган эркин, ҳар жиҳатдан баркамол инсонларни тарбиялашимиз керак.

Бироқ вазифани белгилаб олиш — бир масала, уни уддалаш, бажариш — бошқа масала. Маънавиятга келганда, бутун бир муаммолар мажмуасини ҳал этиш зарурки, Ислоҳ Каримов истиқлол мафкурасини, миллий ғояни шакллантиришни улар орасида энг муҳими, деб ҳисоблайди (ва бунга қўшилмасдан бўлмайди). Президентимиз миллий ғоя — халқни халқ, миллатни — миллат қиладиган, унинг мақсад сари йўлини ёри-

¹⁷⁴ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 59-61-бетлар.

тадиган мафкура, деб айтгани ҳолда, бу масалага фавқулодда муҳим аҳамият берди.

Бу масалани ҳал қилиш осон иш эмас, албатта. Бироқ инсоният жамиятида мафкуравий бўшлиқ ҳеч қачон бўлмагани ҳисобга олинса, бу ҳаддан ташқари муҳимлиги аён бўлади. Бу билан шуғулланмасак, бу бўшлиқни бизга ёт ғоялар ва мақсадлар, айниқса, мамлакатимиз ичида ҳам, ундан ташқарида ҳам таъсир кўрсатишга қодир бўлган мафкуравий кучлар тўлдириши мумкин.

Шу муносабат билан мамлакатимиз Президенти бизга таҳдид солиши мумкин бўлган айрим мафкуравий хавфхатарларга эътиборни тортишни зарур, деб ҳисоблади. Масалан, айрим ислом давлатларида ўрта асрларга хос мусулмон халифалигини тиклашни ҳамда мусулмон давлатлар ҳудудида ягона мафкурани шакллантиришни мақсад қилиб қўйган муайян ташкилотлар мавжуд.

Улар орасида «Ҳизбут-таҳрир» ташкилоти ўзининг алоҳида фаолиги билан ажралиб туради. Унинг вакиллари мамлакатимизда яширин кўпоровчилик ҳаракатини олиб боришга интилиб, тажрибасиз ёшларни чалғитмоқда.

Энди Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузага қайтайлик. Бу маърузада давлатимизнинг ташқи сиёсати билан боғлиқ яна бир жуда муҳим муаммо кўтарилди. Маълумки, мамлакатимизда ядро қуроли йўқ, шу муносабат билан қўшни давлатлар шундай қуролга эга ёки эга эмаслиги жуда муҳим. «Бизнинг шунга ишончимиз комилки, Марказий Осиё нафақат ядровий, балки ҳар қандай бошқа оммавий қирғин қуроллари, чунончи, биологик ва кимёвий қуроллардан ҳам холи ҳудудга айланиши лозим.

Айниқса, халқаро терроризм бундай қуролларга эга бўлишга интилаётган бугунги кунда бу масала янада долзарб аҳамият касб этмоқда.

Минтақамиз шароитида ҳар бир давлат оммавий қирғин қуроладини тарқатмаслик режимида сўзсиз амал қилиши, икки хил мақсадда ишлатилувчи материаллар сақланадиган ва фойдаланиладиган объектларнинг хавфсизлик тизимини такомиллаштиришни таъминлаш тўғрисидаги мажбуриятни ўз зиммасига олиши даркор»¹⁷⁵.

У. Президент Ислоҳ Каримовнинг Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенати қўшма мажлисидаги маърузасининг бу қисми жуда муҳим муаммо – иқтисодий соҳага бағишланган. Унда мамлакат иқтисодий ривожланишининг яқунлари ҳамда унинг бундан буёнги ривожланишидаги жуда муҳим устувор жиҳатлар баён этилган.

Масалани моҳиятан кўриб чиқишга киришишдан олдин умуман иқтисодиёт нималиги ва *ҳуқуқий давлатда қандай хусусиятларга эгаллиги* ҳақида тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Шунда биз нималарни енгиб ўтганимизни, ҳозир нималарга эгаллигимизни, нималарга эришишимиз лозимлигини, шунингдек, мақсадга эришиш йўли қандайлигини тушуниб олишимиз осонлашади. Шунчаки иқтисодиёт ҳақида эмас, балки ҳуқуқий давлатдаги иқтисодиёт ҳақида гап боргани учун ҳам ҳуқуқ билан иқтисодиётнинг ўзаро алоқаси, нисбати ҳақида фикр юритилиши тушунарли ҳол, деб ўйлаймиз.

Яқин ўтмишда – мустабид шўро тузуми даврида иқтисодиёт ва ҳуқуқ ўртасидаги нисбатнинг умумий мундарижаси кенг расм бўлганди. У собиқ Иттифок олий ўқув юртларининг ҳар бир талабасига маълум бўлиб, қуйидаги мазмунга эга эди: ҳуқуқ – сиёсатнинг, сиёсат эса – иқтисодиётнинг жамулжам, яхлит ифодаси ҳисобланарди. Албатта, ушбу мазмун-мун-

¹⁷⁵ И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 66-67-бетлар.

дарижанинг ғализ, хатолиги кундай равшан. Биринчидан, ҳуқуқда нафақат сиёсат, балки кўплаб бошқа жиҳатлар ҳам ўз ифодасини топади. Иккинчидан, давлат сиёсати, бизга маълум аянчли даврларда бўлганидек ва ҳамма томонидан маъқулланган бир сиёсий партиянинг сиёсатидан иборат бўлиб қолиши мумкин эмас. Учинчидан, ўша даврда сиёсат халқнинг, иқтисодиётнинг талабини эмас, балки ҳукмрон доираларнинг манфаатларини ифода эттирарди¹⁷⁶.

Шунинг учун ҳам ўша пайтда ҳукмрон бўлган мафкура ва ҳуқуқ ижодкорлиги амалиётида, албатта, норматив ҳужжатларда халқнинг иродаси ўрнига иқтисодий ислоҳотларни олиб боришнинг маъмурий-буйруқ-бозлик усуллари мустаҳкамланарди. Лекин, ислоҳотлар партия-давлат директиваларида эълон қилиниб, мустаҳкамланарди-ю, бироқ жуда камдан-кам ҳолларда бажариларди. Бу, айниқса, сўнги беш йилликларга хос эди. Маълумки, режага қонун сифатида қараларди. Гарчи шу «қонун» ёрдамида ҳеч кимга кераги йўқ нарсалар ишлаб чиқарилса-да, шунга қарамай, иқтисодиётни режали бошқариш тизими минглаб иш бошқарувчиларга қойилмақом яшаш имконини яратиб берарди. Улар учун иш манфаатидан кўра ўз шахсий манфаатлари устун эди. Шўро хўжалик тизими хўжалик юритувчи субъектлар томонидан қонун ҳужжатлари маъмурий бўғинлар аралашувисиз, тўғридан-тўғри бажарилишини истисно этарди. Аниқроғи, индивидуал хусусиятга эга тезкор ҳужжатлар ёрдамидаги тўғридан-тўғри бошқарувни сиқиб чиқариларди. Бу ҳолат уруф-аймоқчилик ва маҳаллийчилик, шунингдек коррупция сингари салбий ҳалокатли ҳодисаларнинг вужудга келишига сабаб бўлганди.

Ислом Каримовнинг китобида бунга эътибор берилган. У қуйидагиларни ёзади: «СССРда уруф-ай-

¹⁷⁶ Бу ҳақда батафсилроқ қаранг: Мальцев Г.В. Понимание права. Подходы и проблемы. М., 1999, 340-366-бетлар.

моқчилик ва маҳаллийчилик бошқача сифат касб этди. Марказдан туриб режалаштиришга асосланган иқтисодиётнинг кескинлиги, баъзан эса шафқатсизлиги, мулкнинг ижтимоий характери уларнинг кенг ёйилиши учун қулай замин яратди. Моддий ва бошқа бойликларни тақсимловчи родини, аслини олганда, турли даража ва мақомдаги бошқарув ходимлари бажарар эдилар. Маҳаллий маъмурлар ва тармоқлар, корхоналар, савдо соҳасининг раҳбарлари айнан ана шу бошқарув ходимларининг илтифотига сазовор бўлишга ҳаракат қилар эдилар»¹⁷⁷.

Иқтисодиётни бошқаришнинг поёнсизлиги, хилма-хиллиги ва зиддиятлилиги — шўро воқелигига хос хусусиятлар эди.

Бироқ айна пайтда иқтисодий муаммоларни ҳал этишда ягона илмий ёндашув сифатида марксча-ленинча қарашларнинг афзаллиги доимо таъкидланиб келинарди. Аслида илм-фанга эмас, балки ушбу «иқтисодий» назарияларни исботсиз қабул қилиш лозимлиги ҳақидаги кўр-кўрона ишончга асосланиб иш кўрилади.

Ўз даврида Н.А.Бердяев томонидан берилган аниқ таърифга кўра, марксизмнинг жони «иқтисодий детерминизмда эмас, балки инсон иқтисодиётга қарам бўлмайдиган, балки у ҳам эътиқод, дин ҳисобланадиган келажақдаги мукамал жамият ҳақидаги таълимот эканлигидадир... Марксизм фақат фан ва сиёсатнинг ўзи эмас, балки у эътиқод ва дин ҳамдир».

Мулкнинг асосий объектлари давлат қўлида тўпланар экан, у сиёсий ташкилот сифатида, монопол равишда иш олиб борадиган субъектга айланди, унинг инсон ва жамиятдан устун туришига олиб келди. Бундай ғайритабиий ҳолат давлатнинг иқтисодиётга буйруқбозларча аралашуви, хўжалик ҳаётини тоталитар қайта тузиш билангина қўллаб-қувватланиши мумкин эди.

¹⁷⁷ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 100-бет.

Пировард натижада бозор ҳолатига кириш орқали инсон захираларидан янада самаралироқ фойдаланишни таъминлаш учун ҳуқуқ, ҳокимият, иқтисодиёт муносабатларидаги зиддиятни бартараф этишни талаб қиладиган кескин вазият юзага келди.

Бинобарин, шундай вазият пайдо бўлдики, Ўзбекистон мустақилликнинг дастлабки кунларидан бошлаб тоталитар тузумнинг бирёқлама бузуқ иқтисодиётидан мерос бўлиб қолган кескин муаммоларни ҳал қилиши зарур бўлди. Айни пайтда истиқлолга эришган мамлакатимиз иқтисодий муносабатларни маъмурий-режали иқтисодиётдан бозор муносабатларига айлантириш механизми ва шаклини мустақил белгилашга, жаҳон хўжалик алоқалари тизимига киришнинг оқилона йўларини излашга, давлатлараро иқтисодий алоқаларни йўлга қўйишга киришди.

Бироқ ҳуқуқ, ҳокимият, уларнинг таркиби ва хусусияти, агар улар ўз давлатининг ҳуқуқий, иқтисодий ривожланиши хусусияти ҳамда тажрибасини ҳисобга олмай, ташқаридан олиб келинмасдан, ушбу мамлакатнинг илғор ривожланиши натижаси бўлса, анча самарали ҳисобланади. «Буларнинг барчаси жамиятни янгилашда, ижтимоий-иқтисодий тараққиётда ўз йўлимизни излашни талаб қилди. Биз танлаб олган йўл ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантиришга қаратилгандир. Бу йўл жаҳон тажрибасини, шунингдек, халқимизнинг турмуш шaroитини, анъаналарини, урф-одатларини, турмуш тарзини ҳар томонлама ҳисобга олишга асослангандир»¹⁷⁸.

Иқтисодиётни тубдан ислоҳ қилиш негизига **машҳур беш асосий тамойил** қўйилган бўлиб, ўтиш даври иқтисодиёти уларга асосланади. Булар: а) иқтисодиётни мафкурадан батамом холи қилиш; б) мураккаб ўтиш

¹⁷⁸ И.А.Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-том. Т., «Ўзбекистон», 1996, 176-бет.

даврида давлатнинг ўзи бош ислохотчи бўлиши зарур; в) бутун янгилашиш ва тараққиёт жараёни ҳуқуқий асосга таяниши керак; г) бозор муносабатларига ўтиш кишиларни ижтимоий ҳимоялаш бўйича кучли чора-тадбирларни амалга ошириш билан кечиши лозим; д) иқтисодий ислохотларни босиқлик билан, пухта ўйлаб ва босқичма-босқич амалга ошириш даркор¹⁷⁹.

Бундан ташқари, иқтисодий муносабатларнинг ҳуқуққа нисбатан бирламчилиги фақат муайян шароитда амал қилиши фактини ҳам ҳисобга олмай бўлмайди. Давлат мулкининг таъсирини, бозор иқтисодиёти шароитида ижтимоий давлатнинг ролини ҳисобга олган ҳолда, давлат иқтисодиётидан бозор иқтисодиётига ўтиш йўллари ҳамда воситаларини кўрсатиш биринчи даражали аҳамиятга эга. Айни чоғда ўтиш даври иқтисодиётини мустаҳкамлаш мақсадида давлат тузилмалари фаолиятини ҳамда бошқарувнинг ҳуқуқий майдонини ўзгартириш бўйича аниқ таклифларни ишлаб чиқишнинг ҳам аҳамияти катта. Ислон Каримов таъкидлаганидек: «Бозор иқтисодиётига ўтиш чоғида иқтисодиётни ислоҳ этиш манфаатларига хизмат қилиши, бу жараён мумкин қадар самарали ва машаққатсиз ўтишига ёрдам бериши мумкин бўлган воситалардан воз кечиш кечириб бўлмайдиган хато бўлур эди.

Бу гаплар, энг аввало, иқтисодий муносабатлар тизимида давлатнинг ўрни ва ролини аниқлашга тегишлидир. Ўзини ўзи бошқариш вужудга келмаган, эркин рақобат бўлмаган, ташқи алоқалар чекланган бир шароитда талаб ва таклиф таъсирида давлатнинг иқтисодиётни бошқаришдан воз кечиши тангликнинг чуқурлашишига, нарх-наво ўсишига ва пулнинг қадрсизланиши кучайишига туртки бўлади»¹⁸⁰.

¹⁷⁹ И.А.Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-том. Т., «Ўзбекистон», 1996, 177-178-бетлар.

¹⁸⁰ И.А.Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-том. Т., «Ўзбекистон», 1996, 179-180-бетлар.

Шу ўринда ҳуқуқ ва иқтисодиётнинг нисбатини кўрсатиб бериш — тадқиқотнинг турли усулларидан, шу жумладан бозор муносабатлари ҳодисаларига ҳаддан ташқари аралашувни истисно этган ҳолда, иқтисодий муносабатларни чеклаган бўлса-да, ҳуқуқий тартибга солишга йўл қўядиган иқтисодиётдаги эркинлаштириш ва эркинлик моделидан фойдаланиш эканлигини алоҳида таъкидлаш зарур. «Бу хўжалик юритувчи субъектларнинг эркинлиги ва иқтисодий мустақиллигини ошириш, тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш йўлидаги мавжуд тўсиқларни бартараф этишни англатади»¹⁸¹.

Иқтисодий эркинликнинг *Ғарбга хос моделини*, унинг ҳуқуқий тартибга солиш билан нисбатини эътибордан соқит қилмаслик даркор. Тўғри, ғарбча турмуш тарзи ҳуқуқ ва иқтисодиётнинг бирмунча бошқача моделига асосланган ва асосланмоқда. Буржуазия ҳокимиятга табиий ҳуқуқ байроғи остида келганлигини эсга олайлик. Шунинг учун давлат ҳатто иқтисодиётга таъсир кўрсатган тақдирда ҳам, бундай таъсирни негизда хусусий мулк муқаддаслиги ва дахлсизлиги ғояси, ўзлаштиришнинг хусусий характери ётувчи табиий ҳуқуққа мувофиқ келадиган қонунлар ёрдамида амалга оширади. Шу туфайли ҳам давлатга хўжалик юритувчи субъект сифатида қаралмаган. Унга тегишли муносабатларни муҳофаза этишга даъват қилинган куч-қудрат сифатида қаралган. Кўп ҳолларда давлат «тунги қоровул», можароли вазиятларда мустақил ҳакам сифатида таассурот қолдириб келган.

Бу — қонуниятли ҳол. Буржуазия ҳокимият сари бораркан, унинг асосий талаби иқтисодиётга аралашувдан воз кечилишидан иборат бўлган. Иқтисодий ҳаётнинг Ғарбга хос моделини мулк эркинлиги ва меҳ-

¹⁸¹ И.А.Каримов. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пиروвард мақсадимиз. 8-том. Т., «Ўзбекистон», 2000, 337-бет.

нат эркинлиги ташкил қилади. Буржуа иқтисодий фани асосчиси Адам Смит нуқтаи назарига кўра, ҳар бир инсонга, агар у адолат қонунларини, яъни табиий қонунларни бузмаса, ўз манфаатлари йўлида интилиш ҳамда ўз меҳнати ва маблағи билан бошқа ҳар қандай кишининг меҳнати ва маблағи орқали рақобатлашишда тўлиқ эркинлик берилади. Дарвоқе, ўша давр кўпчилик буржуа ҳуқуқшуносларининг нуқтаи назарлари худди шундай эди.

Шунга қарамай, энг йирик монополиялар таркиб топа бошлаган пайтларда буржуазия давлати ўз иқтисодий фаолиятини авж олдиради. Лекин бу фаоллик, бир вақтлар бизга уқтириб келганларидек, монополиялар манфаатларига мутлақо хизмат қилмайди. Аслида монополияга қарши қонунчилик, буржуазия ҳукуматларининг кўпчилик ижтимоий дастурлари бутунлай бунинг акси бўлганлигидан далолат беради. Қолаверса, режалаштиришга уринишлар, давлат инвестициялари, ҳукуматнинг назорат чора-тадбирлари ҳам хусусий тадбиркорликка ҳеч қандай тўғаноқ бўлмаганлигини кўрсатади.

Бу ўринда шундай савол туғилиши табиий: агар Фарбга хос модель иқтисодий муносабатларнинг давлат томонидан фаол тартибга солиниши билан чиқиша олмас экан, унда ҳуқуқнинг ўрни қандай бўлади, ~~бундай ҳолатда қонуннинг ва юридик таъсир кўрсатишнинг бошқа воситалари роли қанчалик муҳим аҳамият касб этади?~~

Очиқ айтиш мумкинки, уларнинг роли жуда катта бўлади. Бунда гап фақат суд ва ҳакамлар суди қарорлари ҳақидагина кетмайди. Зеро, ҳар қандай ҳуқуқий тизимда иқтисодий ҳаёт шу қарорлар орқали амалда бошқарилади. Буржуазия иқтисодий эркинлик моделида қонунчилик ҳужжатларининг роли бошқа нарсада ифодаланади. Яъни, бу қонунчилик ҳужжатлари ички зиддиятларни, тизим низоларини ҳал қилолма-

ган тақдирда ҳам, ҳеч бўлмаганда, уларни юмшатишга даъват этилган бўлади. Лекин бу зиддиятлар бизнинг қулоқларимизга ўрнашиб қолган синфий зиддиятлар ва низолардан тубдан фарқ қилади.

Мулкка эгалик ҳуқуқи ва фирмаларни бошқариш фуқароларнинг даромадларида, бойликлари, мақомлари, малакалари, ахборотга эга бўлиш, сиёсий раҳбарларга яқинлашиш ва умуман, давлатни бошқаришда тенг иштирок этишлари тенгсизликни келтириб чиқариши табиий ҳол эди. Бу масалага ўз даврида Ғарб сиёсатдонлари эътибор қаратганди. Ваҳоланки, хўжалик корхоналарини ички бошқаришда ҳам ҳуқуқий, ҳам амалий тенгсизликнинг бўлиши ўз-ўзидан аён.

Бироқ Ғарбда иқтисодий эркинлик ҳам худди сиёсий эркинлик каби қонуний ҳисобланади. У хусусий мулкка эгалик ҳуқуқини, шунингдек, мулкдорларнинг ўз фирмаларини бошқариш ҳуқуқини ёки улар устидан назоратни менежерга топшириш ҳуқуқини ўз ичига олади.

Умуман, шуни қайд этиш жоизки, бошқарувнинг демократик шакли қандайдир махсус иқтисодий таълимотни ўз ичига олмайди. Демократик ҳукуматлар таркибига ашаддий социалистлар ҳам, эркин бозор тарафдорлари ҳам киришган ва кирадилар. Шунинг учун ҳам ҳар қандай замонавий демократик жамиятда аксарият баҳс-мунозаралар ҳукуматнинг айнан иқтисодиётдаги ролига бағишланиши бежиз эмас. Шунга қарамай, демократия тарафдорлари одатда иқтисодий эркинликни ҳар қандай демократик жамиятнинг муҳим жиҳати деб ҳисоблайдилар.

Шу ўринда яна бир муҳим масалага эътиборни қаратиш мақсадга мувофиқ. Ҳеч бир демократик давлатда ё фақат ва фақат давлат мулкидан иборат бўлган, ёки ҳукумат тартибга солишидан мутлақо холи иқтисодий тизимнинг ўзи йўқ. Уларнинг барчаси — хусусий тадбиркорлик билан ҳукумат назорати қоришмасидан иборатдир. Ҳаммаси нархлар ҳукумат томони-

дан эмас, балки мустақил ва ўзаро бир-бирига таъсир этувчи минглаб истеъмошчилар ҳамда ишлаб чиқарувчиларнинг кундалик қарорлари билан белгиланувчи эркин бозорнинг фаолиятига сезиларли даражада боғлиқ бўлади.

Сўнги йилларда дунёнинг кўп қисмида марказлашган режалаштиришга асосланган иқтисодий тизимларнинг ҳалокатга учраши эркин бозорнинг ғоят муҳим ролига яна эътиборни тортди. Бунда худди сиёсатдагидек иқтисодиётда ҳам бир жиҳат — *эркинлик* муқаррар бўлиб қолмоқда. АҚШнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилотигаги инсон ҳуқуқлари бўйича Қўмитаси элчиси бўлган Моррис Эбрэм таъкидлаганидек, «эркинликнинг бир ўзи иқтисодий муваффақиятни кафолатлай олмайди. Бироқ қатағонлар иқтисодий мағлубиятни кафолатласа, эҳтимолдан холи эмас». Авторитар режимлар, ҳатто жиддий иқтисодий силжишларга эришган камдан-кам учрайдиган ҳолларда ҳам, сиёсий соҳадан тортиб олинган эркинликларни ўз фуқароларига иқтисодий соҳада бериб қўйганликлари туфайли қўлга киритган. Боз устига, бу муваффақият режимнинг узоқ вақт мустаҳкамланиб қолишига ёрдам берган эмас. Аксинча, Чили ва Тайванда бўлганидек, бу ҳол халқ иқтисодиётдаги эркинлигига мутаносиб равишда сиёсий эркинликни ҳам талаб қилиб чиқишига олиб келди.

Демократик жамиятлар иқтисодий муаммоларни ўтмишда қандай эҳтирос билан муҳокама қилиб келган бўлса, бундан кейин ҳам худди шундай руҳда давом эттиришини тахмин қилиш мумкин. Бироқ бундай мунозаралар тобора кўпроқ обрўсини тўкиб бераётган давлат томонидан бошқариладиган иқтисодиёт муқобили атрофида эмас, балки тобора қарамлик кучайиб бораётган дунёда яшаётган барча одамларни эркин бозор афзалликларидан баҳраманд этиш атрофида боради.

Шу ўринда иқтисодчи ва сиёсатшунос Ф.А.Хайекнинг 1974 йили Нобель мукофотида сазовор бўлган «Қуллик сари йўл»¹⁸² асарида ҳар томонлама ва далиллар билан таърифлаб берилган иқтисодий эркинликнинг Фарбга хос моделини кўриб чиқамиз. Қуйида Хайек назариясининг энг аҳамиятли қоидаларини келтириб ўтамиз.

1. Жамоа ақл-идроки ҳали ўз-ўзидан тартибга солинувчи жараёнларни онгли равишда амалга оширадиган раҳбарлик билан алмаштириш даражасидаги поғонага кўтарилганича йўқ. Миллионлаб алоҳида шахсларнинг якка ҳолдаги интилишлари инсон фаолиятининг шундай таркибини яратадики, унда бу фаолият имкониятлари онгли равишда ўйлаб топилган лойиҳалардан устун бўлади.

2. Қачонлардир умумевропа цивилизациясининг турли қисмларида икки авлод хотирасида ўтказилган рақобат қилувчи тажрибаларнинг қарама-қарши натижалари **хусусий мулк институтига асосланувчи шахс эркинлиги олий қадрият ҳисобланган тизимнинг устунлигини намойиш этди.**

3. Ўтмишда иқтисодий ишлардаги эркинликсиз ҳеч қачон шахсий ва сиёсий эркинлик бўлмаган; иқтисодий эркинлик фойдасига далилларнинг изчил тизimini ишлаб чиқиш сиёсий эркинликнинг олдиндан мўлжалланмаган ва кўзда тутилмаган қўшимча маҳсулоти сифатида иқтисодий фаолият эркин ривожининг натижаси ҳисобланган.

4. Либерализмнинг бош принципи жамиятнинг табиий кучларидан имкон қадар мажбурловсиз фойдаланишдан иборатдир.

5. «Режали иқтисодиёт» тизими тарафдорлари учун одамлар ўз шахсий режалари асосида ҳар қандай фа-

¹⁸² Хайек Ф.А. Дорога к рабству // Вопросы философии, 1990, 10-11-сонлар.

олият билан шуғуллана оладиган оқилона ва барқарор ҳуқуқий тузилмани ишлаб чиқишнинг ўзи кифоя қилмайди. Улар ягона режа асосида бутун иқтисодий фаолиятга марказлашган раҳбарликни амалга оширишни талаб қиладилар.

6. Қонун турли тармоқларга тенг асосларда ҳеч қандай тўсиқсиз кириб бориш эркинлигини чеклашга ҳар қандай уринишларни таъқиб этиши керак. Шу билан бирга, давлат шунчаки фаолиятсиз қолиб кетадиган ижтимоий тузумнинг оқилона моделини ўйлаб топишнинг ўзи мумкин эмас.

Таъсирчан рақобатли тизим бошқалардан кам бўлмаган ҳолда оқилона ташкил этилган ва доимий тузатиш киритиб бориладиган юридик доирага муҳтождир. ***Режалаштириш ва рақобатни фақат бир шарт билангина қўшиб олиб бориш мумкин: бунда режалаштириш рақобатга қарши бормай, унга ёрдам бериши керак бўлади.***

7. Давлат хилма-хил вазиятларда қўлланиладиган умумий қоидаларни белгилаш билан чекланиши ҳамда маҳаллий вазият билан боғлиқ ҳамма ҳолларда индивидуумга эркинлик бериши даркор¹⁸³.

Ўйлаймизки, юқорида келтирилган қоидалар алоҳида шарҳу изоҳларни талаб қилмайди. Фақат бошқа омилар қатори улар ҳам мамлакатимизнинг янги бозор муносабатлариға ўтишида ҳисобга олиниши муҳим аҳамиятга эга. Маълумки, Ўзбекистон мустақиллигининг дастлабки кунларидан бирдан-бир йўлни — бозор иқтисодиёти сари ҳаракат қилиш йўлини қатъий танлади. Бундай йўлни танлаш зарурияти ҳеч кимда шубҳа туғдирмаслиги аниқ, албатта. Худди шунингдек, бизнинг мамлакатимиз ҳуқуқий давлатни шакллантириш йўлидан бораётгани ҳам аини ҳақиқатдир.

¹⁸³ Проблемы общей теории государства и права. М., 1999, 721-732-бетлар.

Шу муносабат билан ўз-ўзимизга савол бериб кўрайлик: «Бозор сари қилаётган ҳаракатимиз билан бизнинг ҳуқуққа, ҳуқуқий давлатга бўлган интилишларимиз муштаракми»?

Бундай саволлар фақат одатий онгимиз даражасида туғилиб қолмай, баъзи олимларимиз қарашларида ҳам бозор билан ҳуқуқни, тижорат билан адолатни қай йўсинда мужассамлаштириш мумкинлиги борасида шубҳа-гумонлар пайдо бўлаётганлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Аслида, бозор деганда, қандайдир даҳшатли махлуқни, ким кучли бўлса, ўша енгиб чиқадиган маишатхонани, порахўрлик, ёлғон, алдов, товламачилик ва ҳоказолар ҳукм сурадиган ёвузлик исканжасини тасаввур этганимиз учун ҳам қалбимизда ана шундай иштибоҳ уйғонади. Шу муносабат билан Америка ёзувчиси Марк Твеннинг, қандай уддаласанг — шунақасига уддала, агар бошқачасига иложини қилолмасанг, ҳатто тўғри йўл билан бўлса-да, пул ишла, деган сўзларини эслайлик.

Бозор шароитидаги ҳуқуққа нигилистик муносабат мутлақо бошқариб бўлмайдиган табиий ҳодиса сифатида бозор тўғрисидаги хато тасаввур билан боғлиқ. Албатта, бозорни бундай тасаввур этиш нотўғри. Бозор стихияси, бозор курашлари, бозор алғов-далғовлари муқаррар равишда қонунлар билан тийиб турилиши, ҳуқуқий қонун **доирасига** келтирилиши лозим.

Тараққий топган жамиятда ҳуқуқ ва тижорат бири-бирига зид эмаслигидан ташқари, боз устига, ягона демократик жараённинг икки таркибий қисмидир. Бироқ эркин тадбиркорлик, товарлар ва хизматларни эркин айирбошлаш, ўз илмий салоҳиятини ва ишчи кучини эркин савдога қўйиш тартибга солишни, тартибга солганда ҳам ғоят эҳтиёткорона, босиқ, мўътадил тартибга солишни талаб қилади.

Шундай қилиб, маъмурий йўл билан бу ўринда тартибга солинадиган бозор эмас, балки маълум чегара-

гача муайян доирада ва гоят синчковлик билан танланган шаклларда тартибга солинадиган бозор назарда тутилмоқда. Шу боис бозор муносабатлари йўлини танлаган қонун чиқарувчи учун энг муҳим муаммо — ҳуқуқий тартибга солишнинг чегаралари ва йўсинларини аниқлаб олишдан иборатдир.

Энди ҳуқуқий нормалар ва иқтисодий қонунларнинг ўзаро қандай таъсир этишини кўриб чиқайлик. **Ҳуқуқ нормалари** давлат, жамиятнинг ҳаёт фаолиятини ташкил этиш шакли бўлиб, ижтимоий муносабатларга муайянлик ва барқарорлик бахш этади, иқтисодий тизимнинг зарур даражада муқим ва уюшган бўлишини таъминлайди.

Бироқ бозор шароитида, асосан, моддий неъматлар ишлаб чиқаришни, уларни тақсимлашни, айирбошлаш ва истеъмол қилишни тартибга соладиган **иқтисодий қонунлар ва нормалар**нинг ҳам роли кам эмас. Ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти шароитида ҳуқуқий, иқтисодий ва бошқа норма-қоидалар бир вақтнинг ўзида амал қилади ва инсон хулқ-атворида умумий таъсир кўрсатади. Чунончи, бозор иқтисодиёти шароитида хўжалик муносабатлари, масалан, олди-сотди битими иқтисодий қиймат қонуни ва ушбу битим шаклини мустаҳкамловчи юридик ҳужжатлар билан тартибга солинади. Ёки, пировард натижада барча бошқа муносабатларни, шу жумладан юридик, сиёсий муносабатларни ҳам белгилаб берадиган ишлаб чиқариш муносабатларини олиб кўрайлик. Шундай экан, кишилар ҳар куни ҳам юридик, ҳам иқтисодий қонунлар амал қиладиган соҳаларда ҳаракат қиладилар.

Бунда фақат иқтисодий эмас, балки ҳуқуқий муносабатлар ҳам давлат иродасининг ифодаси сифатида намоён бўлади. Умуман, улар жамият амрига зид бўлмаган давлат иродаси бўлгани учун ҳам бош ролни ўйнайди. Ҳуқуқнинг бу нормалари давлат томонидан муайян шаклларда (қонунлар, фармонлар, қарорлар ва

ҳоказоларда) ўрнатилади ҳамда уларда мавжуд қоидаларга расман эътироф этилган аҳамият бахш этади. Ҳуқуқий нормаларнинг бажарилиши, шу жумладан уларнинг иқтисодиётда ҳам бажарилиши давлат томонидан мажбурлаш орқали таъминланади.

Юридик ва иқтисодий қонунлар бир-биридан фарқ қилади, албатта¹⁸⁴. Юридик қонунлар инсон иродаси ва онгига боғлиқ бўлмагани учун объектив хусусиятга эга бўлади, иқтисодий қонунлар эса кишилар томонидан белгиланган тартибда ўзгартирилади ҳамда бе-кор қилинади.

Юридик қонунлар, гарчи қонунни билмасдан бузганлик учун жавобгарликдан озод қилмаса-да, қонунни билган ҳолда унинг талабларига мувофиқ ҳаракат қилдиган кишилар иродаси ва онгига қаратилган бўлади.

Иқтисодий қонунлар етарлича аниқ бўлмагани учун кишилар уларни камроқ билишади. Бу қонунлар иқтисодиётнинг амал қилиши ва ривожланишининг умумий йўналишини аниқлайди, холос. Лекин бозор шароитида хўжалик фаолияти билан шуғулланувчи кишилар уларни билсалар, улар ўз бизнесларининг янада рентабелли бўлишига кўмаклашадиган ишни танлаш имкониятига эга бўладилар.

Шундай қилиб, **иқтисодий қонунлар** — иқтисодий ҳодисаларнинг моддий неъматлар ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш жараёнидаги сабабий шарт қилиб қўйилган, барқарор, такрорланувчи алоқалари ҳамда ўзаро таъсир омилларидир. Улар объектив хусусиятга эга бўлиб, ишлаб чиқариш фаолияти орқали, шунингдек, ишлаб чиқариш бозор муносабатлари қатнашчилари бир-биридан мустақил ҳисобланган ҳамда ўз мулки бўлган ишлаб чиқариш воситалари ва бошқа моддий

¹⁸⁴ А. Васильев. Правовое регулирование экономических отношений // Теория и опыт Российской Федерации. М., 1995. 122-123-бетлар.

бойликлар ўз ихтиёрича эркин тасарруф этиладиган шароитдагина амал қилади ва намоён бўлади¹⁸⁵.

Бунда шуни эътиборга олиш зарурки, бозор шароитида иқтисодий муносабатларни тартибга солувчи иқтисодий қонунларнинг амал қилиши давлат иқтисодиёти шароитида **давлат томонидан тартибга солиш ва бошқариш** билан алмашади.

Энди бозор иқтисодиётининг муҳим шарти бўлган тадбиркорлик ҳақида, яъни тадбиркорлик ҳуқуқи ҳақида фикр юритайлик. Бу қандай ҳуқуқ?

Тадбиркорлик — жисмоний ва юридик шахслар доимий асосда амалга оширадиган эркин ишлаб чиқариш ёки тижорий фаолият тури¹⁸⁶.

Тадбиркорлик ҳуқуқи инновация, ишлаб чиқариш-сотиш, савдо-воситачилик, маслаҳат, лицензия ва бошқа хилма-хил иш турларини ўз ичига олувчи фаолиятни тартибга солади. У бозор муносабатларининг иқтисодий мустақил субъектлари мавжуд бўлишини тақозо этади. Тадбиркорлик ривожланишига айнан бозор ўз мавҳумлиги билан кўмаклашади.

Тадбиркорлик фаолиятини назорат қилиш учун бозор муносабатлари субъектларининг таснифини билиш лозим. Улар **тўрт** тоифа бўлади: 1) фирмалар; 2) банклар; 3) суғурта ва траст компаниялари; 4) инновация (сармоялаш) тузилмалари. Буларнинг барчаси ички бозорда ҳам, ташқи бозорда ҳам амал қилади.

Бозор муносабатларига давлат-ҳуқуқий таъсир кўрсатиш воситаларини танлашда **тадбиркорлик муҳити** (ички ва ташқи муҳити)ни белгилаш муҳим аҳамиятга эга. Тадбиркорлик муҳити — тадбиркорлик субъекти амал қилишига, унинг қарор қабул қилишига таъсир кўрсатадиган шарт-шароит ва омилардир.

¹⁸⁵ Теория государства и права. М., 2001, 593-бет.

¹⁸⁶ Юридическая энциклопедия. М., 1997, 349-бет; Экономика и право: Энциклопедический словарь Габлера. М., 1998, 87, 144-бетлар.

Давлат-ҳуқуқий тартибга солиш воситаларига кўпроқ *ташқи* тадбиркорлик омиллари дуч келади.

Давлатнинг иқтисодий соҳадаги назорати *бевосита* ва *билвосита* назоратга бўлинади. Улардан бирига афзаллик беришнинг имкони йўқ. Чунончи, *билвосита назорат* анча самарали восита сифатида намоён бўлади. Бунда имтиёзлар ва солиқлар тизими, нарх сиёсати, аҳоли бандлигининг тартибга солиниши, ма-лака тайёргарлиги, ахборот билан таъминланганлик ва бошқалар киради.

*Бевосита давлат назорати*га: молиявий назорат, экологик назорат, санитария назорати, ёнғин назорати, тарози ўлчови ва пул бирлиги назорати, маҳсулот сифати назорати киради.

Иқтисодиёт нафақат ҳуқуққа, балки давлатга, ҳокимият ва бошқарувни ташкил қилишга ҳам объектив таъсир кўрсатади.

Ҳозирги замон Фарб мамлакатлари олимлари иқтисодиётни, тадбиркорлик фаолиятини кўриб чиқар эканлар, унга, энг аввало, давлат билан эмас, ҳуқуқ билан ҳуқуқий тартибга солиш билан нисбатда қарайдилар. Давлат фаолияти фуқароларнинг индивидуал қобилиятларини, ташаббускорлиги ва эркинлигини максимал даражада ривожлантиришга, уларнинг фаолиятини башорат қилиш ва режалаштиришга кўмаклашувчи шароит яратишга қаратилиши лозим бўлган орган сифатида қаралади.

Ўзбекистоннинг ҳуқуқшунос олимлари бозор хўжалигида давлатнинг, унинг ҳокимият органларининг роли ва ўрнини, унинг иқтисодиёт борасидаги асосий вазифалари ҳамда функцияларини кўпроқ бу масалага катта ўрин берадиган ва фавқулодда аҳамият билан қарайдиган Президент Ислон Каримов асарлари ёрдамида етарлича аниқ белгилаб беришди. Юртбошимиз: «Мураккаб ўтиш даврида давлатнинг ўзи бош ислохотчи бўлиши зарур. Давлат бутун халқнинг манфа-

атларини кўзлаб, ислохотлар жараёнининг ташаббус-кори бўлиши, иқтисодий тараққиётнинг етакчи йўналишларини белгилаши, иқтисодиётда, ижтимоий соҳада ва суверен давлатимизнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида туб ўзгаришларни амалга ошириш сиёсатини ишлаб чиқиши ва изчил рўёбга чиқариши керак»¹⁸⁷, — деб асосли равишда ҳисоблайди. Зотан, «Ўзбекистон аҳолиси ўзининг ислохотчи давлатига зўр ишонч билан қарамокда. Бизда ислохотларнинг ҳар бир янги қадами, ҳар бир янги қонун лойиҳаси ва ҳукумат қарори инсонийлик, одамларга фойдалилик нуқтаи назардан идрок этилмоқда»¹⁸⁸.

Шундай қилиб, давлат инновация-ҳуқуқ сиёсатига яқинлашдик.

Инновация-ҳуқуқ сиёсати — давлат ҳуқуқий сиёсатининг муҳим таркибий қисми. У инновация соҳасидаги стратегия ва устувор инновация дастурлари ҳамда лойиҳаларини қўллаб-қувватлашнинг юридик механизмларини белгилаб беради¹⁸⁹.

Унинг шаклланиши ва амалга оширилиши мамлакатнинг интеллектуал, илмий-техник ва ахборот-ҳуқуқий салоҳиятидан ишлаб чиқаришда энг кам муддатда ва юқори самара билан фойдаланиш имконини беради, бу эса иқтисодиётдаги таназзулни бартараф этиш, уни тузилмавий қайта қуришни таъминлаш ва бозорни рақобатбардош ранг-баранг маҳсулот билан тўлдиришга шароит яратади.

Иқтисодиёт соҳасидаги инновация-ҳуқуқ фаолияти — ҳуқуққа асосланган, тугалланган илмий тадқиқотлар ва ишланмалар ҳамда илмий-техник ютуқларни бозорда сотиладиган янги ёки такомиллаштирил-

¹⁸⁷ И.А.Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-том. Т., «Ўзбекистон», 1996, 178-бет.

¹⁸⁸ И.А.Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-том. Т., «Ўзбекистон», 1996, 279-бет.

¹⁸⁹ Теория государства и права. М., 2001, 603-бет.

ган маҳсулотда, амалий фаолиятда фойдаланиладиган янги ёхуд такомиллаштирилган технологик жараёнда рўёбга чиқаришга йўналтирилган жараёндир.

Дарҳақиқат, давлатнинг иқтисодиётнинг барча соҳаларини, уларнинг инновация фаолияти хусусиятини ҳисобга олмай, қўллаб-қувватлашга ҳамда устувор жиҳатларини ажратишга уриниши бозор муносабатларини, айниқса, ўтиш даврида, муваффақият билан ривожлантиришга имкон бермайди.

Чунончи, мамлакатимизда «иқтисодиётда мукамал технологик жараённи ўз ичига олган, тайёр маҳсулот ишлаб чиқарадиган, минерал ва қишлоқ хўжалиги хом ашёсини сифатли қайта ишлайдиган қувватлар етакчи ўринда туриши зарур.

Бу жараёнда маҳаллий хом ашё ва табиий имкониятлар асосида ишлайдиган, илғор замонавий технологияларни жорий этган ҳолда, нафақат ички, айни вақтда ташқи бозорда ҳам рақобатга бардош берадиган маҳсулот ишлаб чиқарувчи тармоқларга асосий эътибор қаратилиши керак»¹⁹⁰.

Инновация фаолиятини меъёрий-ҳуқуқий таъминлашни, уни рағбатлантириш механизмларини, институционал ўзгаришлар тизимини ишлаб чиқиш ҳамда такомиллаштиришни давлат инновация сиёсатининг асосий йўналишларига киритиш лозим. Айнан шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси Президенти: «Ўтиш даврида давлат ўз иқтисодий сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш чоғида шуни эътиборда тутиши керакки, у устувор, катта истиқболга эга бўлган тармоқлар ва ишлаб чиқаришларни ҳар томонлама рағбатлантириши, яъни энг муҳим бўғинларни аниқлаши (нефть — нефть мустақиллиги, энергетика — энергетика мустақиллиги, дон — ғалла мустақиллиги, пахта-

¹⁹⁰ И.А.Каримов. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. 8-том. Т., «Ўзбекистон», 2000, 341-бет.

ни қайта ишлаш саноати ва ҳоказо) ва шу орқали иқтисодиётни таркибан қайта ташкил қилиш бўйича изчил сиёсат ўтказиши керак»¹⁹¹, — деб ҳисоблайди.

Инновация сиёсатини амалга оширишнинг асосий методлари, биринчи навбатда, институционал ва қонунчилик шартларини шакллантиришдир. Шу мақсадда инновация фаолияти ва инновация жараёни тўғрисида, инновация ечимлари тизимини яратиш, шу жумладан интеллектуал мулк бозорини ривожлантириш ва интеллектуал фаолият натижаларини хўжалик юритишда фойдаланишга жалб этиш, илм-фан кучи сарфланадиган, юқори технологик ишлаб чиқаришга маблағ кўядиган инвесторларни ва турли мулкдорларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тўғрисидаги қонунлар ишлаб чиқилиши лозим.

Хорижий ҳамкорлар билан илм-фан кучини сарфлашни талаб қиладиган ўз маҳсулотларимизни ишлаб чиқариш ва уни ташқи бозорда сотиш бўйича қўшма корхоналар очиш учун шарт-шароит яратишга, инновация лойиҳалари бўйича ахборот алмашиш учун халқаро ахборот тизимига киришга қаратилган қарорлар ҳам муҳим ҳисобланади.

Албатта, бу йўналишда институционал ўзгаришлар (инновация соҳасида хусусийлаштириш, монополиядан чиқариш, кичик тадбиркорлик ва бошқалар)нинг роли ғоят катта.

Шу боис, мустақилликка эришилгач, бозор иқтисодиётини барпо этиш мақсади қўйилганда, дарҳол ҳуқуқий асос яратиш зарурати юзага келди.

Бизда бозор муносабатларига ўтиш босқичма-босқич амалга оширилаётгани ва бу жараён икки босқичга бўлиниши яхши маълум. Биринчи босқич иқтисодий ислохотларнинг ҳуқуқий асосини яратишни ўз ичига олади.

¹⁹¹ И.А.Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-том. Т., «Ўзбекистон», 1996, 319-бет.

Янги қонунларнинг бутун бир пакетини ишлаб чиқиб, қабул қилиш бир қанча сабабларга кўра тақозо этилди.

Биринчи сабаб шундан иборатки, «илгари амал қилиб келган қонунлар аввалги тоталитар тузумни ҳимоя қилиш манфаатларига хизмат қиларди. Бошқариш ва хўжалик юриштининг маъмурий-буйруқбозлик усулларини ёқлайдиган, ишлаб чиқариш воситаларининг умумдавлат мулки бўлишини тан оладиган, хусусий мулк ҳуқуқини, эркин рақобатни батамом истисно этадиган, бозор иқтисодиёти қонунларининг амал қилишини чеклаб қўядиган қоидалар расман мустақамлаб қўйилган эди»¹⁹².

Иккинчи сабаб илгари Ўзбекистонда қабул қилинган қонун ҳужжатлари собиқ Иттифоқ нормаларга қаратилган бўлиб, республикамизнинг минтақавий хусусиятларини ҳисобга олмасди.

Учинчи сабаб шу билан боғлиқки, «биз янгилашни ва тараққиётда ўз йўлимизни, иқтисодиётни ислоҳ қилишда ўз моделимизни танлаб олдик. Шу сабабли бошқа мамлакатларнинг қонун меъёрлари ва ҳужжатларидан фойдаланиш, ҳатто улар айнан бозор муносабатларига жавоб берса ҳам, биз учун номақбул эди»¹⁹³.

Ислом Каримов асарларининг 3-томига киритилган «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида» китобида қайд этилганидек: **«Ислоҳ қилишнинг биринчи босқичида биз ҳуқуқий асосларни яратишда ўзимизга хос ёндашувларни, қонун ҳужжатларини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш бўйича ўз механизмида вужудга келтирдик.**

Биз ўзимиз учун жамиятни қонунлар ёрдамида бошқаришни ўрганиб олишимиз кераклиги тўғрисида му-

¹⁹² И.А.Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-том. Т., «Ўзбекистон», 1996, 192-бет.

¹⁹³ И.А.Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-том. Т., «Ўзбекистон», 1996, 194-бет.

ҳим хулоса чиқариб олдик. Қонун ижтимоий ҳаётни, ижтимоий муносабатларни тартибга солишнинг асосий воситаси бўлиб қолиши керак. Бунинг учун биз чуқур ўйлаб ишланган, ҳар томонлама асосланган, узоқ муддат амал қиладиган қонунларга эга бўлишимиз керак»¹⁹⁴.

Ушбу қоидалар қуйидагича бажарилиши лозим эди: фундаментал, барқарор ва узоқ амал қиладиган нормалар ва қоидалар қонунларда ўз аксини топади. Қонунларда мустаҳкамлаб қўйилган талаблар, мулкчилик шаклидан қатъи назар, барча хўжалик юритувчи субъектлар томонидан бажарилиши шарт. Ислоҳотлар жараёни ривожланиб ва чуқурлашиб борган сари, уларнинг ҳуқуқий негизи сайқалланиб ва такомиллаштириб борилади, қабул қилинган қонун ҳужжатларига зарур ўзгартиришлар киритилади. Бу ҳол қонунларнинг таъсирчанлигини ошириш, уларнинг амалда таркиб топаётган ижтимоий-иқтисодий шароитлар билан бевосита алоқасини кучайтириш имконини беради.

Фармонларда қабул қилинадиган ечимлар ҳукумат қарорларида ҳуқуқий асосда батафсил ёритиб берилди ва аниқ чора-тадбирлар ҳамда ҳукумат қарорлари билан мустаҳкамланади. Ҳукумат қарорларини қабул қилиш йўли билан иқтисодий ислоҳотларнинг боришини давлат-ҳуқуқий жиҳатдан жадал тартибга солиш, иқтисодиётнинг ғоят муҳим бўғинлари ва соҳаларини ўзгартириш жараёни амалга оширилади.

Шундай қилиб, биринчи босқич яқунланиши билан мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳотларни давлат-ҳуқуқий жиҳатдан таъминлашнинг яхлит, илфор тизими таркиб топди, деб ишонч билан айтиш мумкин бўлади.

Зотан, ҳуқуқий асос бир қанча муҳим йўналишларда амалга оширилди:

¹⁹⁴ И.А.Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-том. Т., «Ўзбекистон», 1996, 194-бет.

1) давлат мустақиллигининг ҳуқуқий асосларини яратиш — «Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг асослари тўғрисида»ги Қонун, «Ер ости бойликлари тўғрисида»ги, «Ўзбекистон Республикасининг Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида»ги, «Жойларда давлат ҳокимияти тўғрисида»ги, «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги ва бошқа қонунлар қабул қилинди;

2) тизимдаги ўзгаришларга, сифат жиҳатидан янги иқтисодий муносабатларга ва, энг аввало, мулкчилик муносабатларига асос соладиган қонунлар мажмуини яратиш. Мамлакатда мулкдорлар ҳуқуқи тан олинади ва қонун билан муҳофаза қилинади. Ўзбекистон шўро тузумидан кейинги маконда мулкчилик ҳуқуқини биринчилардан бўлиб эътироф қилди, мулкчиликнинг ҳамма шакллари учун тенг шароитлар яратди;

3) хўжалик юритишнинг ва институционал ўзгаришларнинг бозор муносабатларига мос келадиган янги механизмини яратиш. Бу йўналиш корхоналар тўғрисидаги қонун, кооперация тўғрисидаги, деҳқон хўжалиги тўғрисидаги ва бошқа қонунларни қамраб олади. Уларда янги хўжалик механизмининг асосий қоидалари илк бор баён қилиб берилган. Бу қоидалар иқтисодий манфаатдорликка, фойдага ва ўз фаолияти натижалари учун моддий жавобгарликка таянади;

4) Ўзбекистонни халқаро муносабатларнинг тенг ҳуқуқли субъекти сифатида таърифловчи ҳуқуқий нормаларни яратиш. Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисидаги, Ўзбекистон Республикасининг етакчи халқаро ташкилотларга аъзолиги тўғрисидаги, валютани тартибга солиш тўғрисидаги, халқаро пактларни имзолаш тўғрисидаги ва бошқа қонунлар қабул қилинди;

5) инсоннинг ишончли конституциявий ва юридик ҳуқуқларини, ижтимоий кафолатларни ва аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлашни таъминлайдиган қонунларни ишлаб чиқишдан иборатдир.

Давлат ва жамият ҳаётининг Асосий қонуни – Ўзбекистон Республикасининг илк Конституцияси қабул қилиниши биринчи босқичда бутун қонун ижодкорлиги фаолиятининг гултожиси бўлди.

Бугунги кунда Ўзбекистон жамиятни ислоҳ қилишнинг иккинчи босқичига қадам қўйди. Бу босқичда бозор тузилмаларини шакллантириш поёнига етказилиши, солиқ, молия, пул-кредит сиёсатини, иқтисодий соҳадаги эркинлаштиришни янада такомиллаштириш назарда тутилган. Қуйидагилар асосий вазифалар сифатида белгиланган:

Биринчи – давлат мулкани хусусийлаштириш бўйича ишни охирига етказиш.

Иккинчи – ишлаб чиқариш таназзулини бартараф этиш ва макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш, корхоналар, тармоқлар, шунингдек, умуман давлатнинг иқтисодий ва молиявий барқарорлигига эришиш.

Учинчи – миллий валюта – сўмни янада мустаҳкамлаш.

Тўртинчи – иқтисодиётимиз тузилмасини тубдан ўзгартириш, хом ашё етказиб беришдан тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришга ўтиш, унинг сифати ва рақобатга бардошлилигини жаҳон бозори талаблари даражасига етказиш.

Шу ўринда: бозор тизими амал қилишини ҳуқуқий жиҳатдан таъминлашда давлатнинг ролини қандай белгилаш мумкин ва умуман белгилаш мумкинми? – деган саволга бевосита яқинлашдик.

Давлат ва бозор тизимининг ўзаро муносабатлари муаммоси кўплаб мураккаб масалаларни ҳал қилиш билан боғлиқ бўлиб, улардан бири, сўзсиз, **рақобат масаласи**дир. Шу муносабат билан савол туғилади: рақобат деганда аслида нима назарда тутилади? Хўжалик юритувчи барча субъектлар учун ҳалол рақобат учун зарур шарт-шароит яратишда давлатнинг роли қандай бўлади?

Бозор тизими самарали амал қилишида унинг қоидаларининг тўсиқсиз амалга оширилишини ҳуқуқий таъминлаш алоҳида аҳамиятга эга. Бунда: а) бозор тизими: иқтисодий эркинлик ва нарх-наво рақобати амал қилишининг асосий шартларини қўллаб-қувватлаш учун тегишли ҳуқуқий асос яратиш; б) бозор муносабатлари субъектлари орасидаги «ўйин қоидалари»ни белгилаш ҳамда таъминлаш ҳуқуқий жиҳатдан таъминлашнинг энг муҳим функциялари сифатида намоён бўлади.

Ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар манфаатларини ҳуқуқий ҳимоялаш — давлатнинг асосий функцияларидан биридир. Бунда ишлаб чиқарувчиларнинг ҳам, истеъмолчиларнинг ҳам иқтисодий эркинлиги хусусий мулк институти билан таъминланади. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида «хусусий мулк» бошқа мулк шакллари каби дахлсиз ва давлат ҳимоясида эканлиги илк бор эълон қилинган (53-модда).

Шартномалар шартларига давлат томонидан кафолатланган тарзда риоя этиш мулк ҳуқуқи мустаҳкамлигининг мантикий давоми сифатида намоён бўлади. Бу функция фавқулодда аҳамиятга эга. Чунки ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг заифлиги эмас, балки хўжалик даъволари бўйича ҳакамлик судлари қарорларини бажаришнинг таъсирчан механизми йўқлиги муайян даражада мамлакатимизда бизнес унчалик яхши ривожланмаётганлигининг сабаби ҳисобланади. Худди шунинг учун ҳам иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг бешинчи сессияси кун тартибига «Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларининг ижроси тўғрисида»ги қонун лойиҳаси киритилганди. Бундай қонунни қабул қилишнинг долзарблиги 2000 йилнинг ўзида судлар томонидан берилган 3000 дан зиёд ижро варақасининг учдан биригина ундирилгани билан асосланади. Суд ижрочиларининг ҳуқуқий мақоми ҳам ноаниқ бўлиб қолмоқда, улар ҳозирги пайтда суд ти-

зимига киради, айти чўда улар суд қарорлари бажарилишини кузатишади. Шу боис уларни ижро этувчи органларга киритиш лозим.

Бозор муносабатлари субъектлари орасидаги «ўйин қоидалари»ни аниқлашда давлатнинг ҳам ўрни ва роли жуда муҳим.

Хўжалик фаолиятида турли иқтисодий манфаатларга эга кўплаб субъектлар иштирок этади. Шунинг учун давлат аниқ ва очиқ-ойдин таърифлаб берилган қонунлар қабул қилиши ва ҳам ишлаб чиқарувчилар ўртасидаги, ҳам умуман улар билан истеъмолчилар ўртасидаги муносабатларни тартибга солувчи зарур шароитларни яратиши муҳим.

Давлат ушбу функцияни бажара бориб, ишлаб чиқарувчилар билан истеъмолчилар муносабатларида амал қилиши лозим бўлган хулқ-атвор (хатти-ҳаракат) қоидаларини жорий этади. У сифат стандартларини, вазн ўлчовини аниқлайди, уларга риоя этилишини назорат қилади, қалбаки озиқ-овқат маҳсулотларини ва дори-дармонни сотишни тақиқлайди, маҳсулот албатта маркировка қилинишига, ўровида соф вазни ва маҳсулот таркиби кўрсатилишига эришади ва истеъмолчилар манфаатларини ҳимоялаш бўйича бир қатор бошқа ишларини амалга оширади.

Шу маънода давлатнинг атроф муҳитга салбий таъсирни бартараф этиш ёки камайтиришга қаратилган фаолияти ҳамда қонунчилик чоралари муҳим аҳамият касб этади.

Ўтиш даврининг бошланғич палласида давлат томонидан тартибга солиш соҳасидаги тадбирларнинг кўпчилигидан бозор тизимини ва унинг амал қилиш шарт-шароитини ташкил этиш мақсади кўзда тутилади. Одатда, бу лицензиялаш механизмлари ва тартибқоидаларини, монополияга қарши чораларни жорий этиш, корпорацияларни ва молиявий ҳисобнинг муайян параметрларини рўйхатга олишда намоён бўла-

ди. Бироқ бунда меъёр бўлиши лозим. Ҳозир, айниқса, келажакда асосий вазифа иқтисодий эркинлаштиришдан иборат бўлади, бу эса, *«энг аввало, давлатнинг назоратчилик ва бошқарувчилик вазифаларини — функцияларини қисқартириш, унинг корхоналар хўжалик фаолиятига, биринчи галда, хусусий бизнес фаолиятига аралашувини чеклашдан иборат»*.

Айниқса, хусусий бизнесга кўпроқ эркинлик бериш лозим. Умуман, иқтисодий фаолиятнинг бозорга хос механизмларига кўпроқ эркинлик бериш зарур. Бунинг учун тегишли ҳуқуқий замин, ташкилий ва иқтисодий шарт-шароит ва кафолатларни яратишимиз керак»¹⁹⁵.

Шунингдек, давлат хусусий рақобатни таъминлаш учун монополияга қарши қонунларни яратиб, рақобатли муҳитни таъминлаш кафолати сифатида ҳам намоён бўлади.

Бозор муносабатларини қарор топтириш ва ривожлантириш учун рақобатнинг зарурлиги шубҳасиз. «Мулкчилик шаклларида қатъи назар, корхоналар учун қонун йўли билан вужудга келтириладиган тенг иқтисодий шароитлар доирасида ишлаб чиқаришнинг у ёки бу шаклларида афзалликларини холисона баҳолаш имкониятлари пайдо бўлади. Мулкчилик шакллари турлича бўлган корхоналар ўртасидаги рақобатчилик кураши уларни ишлаб чиқаришни бошқаришнинг ички ташкилий тизимларини такомиллаштиришга, техника билан қайта қуроолантиришга, фан ва техника соҳасидаги янги ютуқларни қўллашга мойил бўлишга, кам сарф-харажат қилган ҳолда янада юқори сифатли ва энг арзон нарҳда маҳсулот ишлаб чиқаришга ундайди. Пировард натижада бу иқтисодий ва илмий-

¹⁹⁵ И.А.Каримов. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. 8-том. Т., «Ўзбекистон», 2000, 337-бет.

техникавий тараққиётнинг қудратли воситаси бўлиб хизмат қилади»¹⁹⁶.

Иқтисодиёт амал қилишининг бозорга хос моделини ҳозирги шароитда айнан рақобат анча афзал қилади.

Бироқ рақобат табиатида жиддий камчилик мавжуд. Рақобатга асосланган бозор муносабатлари **монополиялар** пайдо бўлиши учун шароит яратади. Рақобат кураши ҳар бир иштирокчисининг орзу қилган мақсади рақобатни бартараф этиш бўлиб, у охиروқибатда иқтисодиётни монополиялаштиришга олиб келадики, бу ҳол истеъмолчи эркинлиги ва кўламини торайтиради. Эркин рақобатни инкор этишга асосланган монополия бозордаги вазиятни анча ёмонлаштиради. Истеъмолчининг эмас, балки ишлаб чиқарувчининг устунлиги аниқ-равшан бўлиб қолади. Натижада нарх-наво ва фойда муттасил ортиб боради.

Шунинг учун ҳозирги бозор иқтисодиётида эркин рақобатни таъминлаш — давлатнинг муҳим вазифаларидан биридир. Кўпчилик мамлакатларда шу мақсадда ноҳалол рақобат тўғрисида қонунлар қабул қилинган бўлиб, улар амал қилмоқда. Мазкур қонунлар ушбу қонуннинг лаёқатлилигини кафолатлаши, ноҳалол рақобатнинг салбий оқибатларини бартараф этиши даркор.

Кўпчилик мамлакатларда рақобат қоидаларини ҳимоя қилиш учун рақобатлашувчи сотувчилар ўртасида монопол нархларни сақлаб туриш ва бозорда таъсир кўрсатиш соҳаларини тақсимлаб олиш тўғрисида бирон-бир битим тузишни тақиқловчи қонунлар қабул қилинган.

Монополияга қарши қонунлар даставвал АҚШда шакллантирила бошланганди, бу ерда 1887 йилдаёқ темир йўл тарифларини тартибга солувчи Штатлараро

¹⁹⁶ И.А.Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-том. Т., «Ўзбекистон», 1996, 306-бет.

савдо комиссияси тузилганди. 1890 йилда эса қўшма Штатлар Конгресси трестларга қарши Шерман қонуни деб аталувчи ҳужжатни қабул қилганди. Қонуннинг асосий маъноси айрим штатлар ўртасидаги савдони чеклашга ва ушбу савдонинг қандайдир қисмини монополиялаштиришга йўналтирилган ҳар қандай контрактлар, уюшмалар ва махфий битимларни тақиқлашдан иборат эди. Кейинчалик Шерман қонунининг асосий қоидаларини тўлдирувчи, аниқловчи ва янада ривожлантирувчи қатор қонун ҳужжатлари қабул қилинди. Клейтон қонуни ва Федерал савдо комиссияси қонуни шулар жумласидандир. Клейтон қонунини рақобатни заифлаштиришга олиб келувчи рақобатчиларнинг ҳар қандай қўшилишини тақиқловчи махсус банд мавжуд эди.

Яна бир мисол — ГФР Бундестаги томонидан 1957 йилда қабул қилинган рақобатни чеклаш тўғрисидаги қонундир. Уни баъзан «ижтимоий бозор хўжалигининг асосий қонуни» ҳам дейишади. Шу соҳадаги қонунларга мувофиқ, ГФРда миждозни алдаш ва ёлғон ахборот, бошқаларнинг товар белгиларидан қалбакилаштириб фойдаланиш, рақобатчи шаънига танқидий рекламалар уюштириш, шубҳали маълумотларни тасдиқлаш, тарқатиш ва бошқалар ноҳалол рақобат ҳисобланади.

Ўзбекистонда бу масалага катта эътибор берилмоқда. Жумладан, Ислам Каримов Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил якунлари ва 2001 йилнинг устувор вазифаларига бағишланган мажлисдаги маърузасида истиқболдаги устувор вазифалар сифатида қуйидагиларни таъкидлади: «Товарлар, ишлар ва хизматлар бозорида рақобат муҳитини яратиш ва монополиядан чиқариш билан боғлиқ масалалар ечимини якунига етказиш зарур. Биз учун бу масала кун сайин янада кўпроқ долзарблик касб этмоқда, чунки уларни ҳал этмасдан туриб, хўжалик юритувчи субъектларнинг мустақиллигини, ташаббускорлиги ва тадбиркорлигини таъмин-

лаб бўлмайди. Бу бугунги кунда бозор ислохотлари йўлидан ривожланишнинг муҳим таркибий шартига айланиб бормоқда»¹⁹⁷.

Шу ўринда: Давлат ва бозор тузилмалари манфаатларининг нисбати қандай? — деган саволга жавоб излайлик.

Иқтисодий-ҳуқуқий адабиётларда ҳали ҳам бозор иқтисодиёти ва давлат, бозор ва давлат кўпинча қарама-қарши қўйилади. Тўғри, бозор — бу, энг аввало, хусусий сектор, давлат эса бутун жамият манфаатларига хизмат қилувчи оммавий сектордир. Шундай бўлсада, бу қарама-қарши қўйиш учун асос бўла олмайди.

Зеро, яхлит ҳолда олинган иқтисодий тизим бутун жамият манфаатлари ҳамда эҳтиёжларига хизмат қилади.

Давлат жамоавий тадбиркор сифатида ўзи бозор ва бозор муносабатлари қатнашчиси эканлиги фактини ҳам унутмаслик керак.

Бундан ташқари, капиталнинг ўзини ўзи қоплаши муддати узоқ бўлган ишлаб чиқариш турлари ҳам бўлган ва ҳозир ҳам мавжуд, жамиятни уларсиз тасаввур этиб бўлмайди. Натижаларини моддий қоплаш атамаси билан бевосита ўлчаб бўлмайдиган соҳалар ва институтлар ҳам бор. Бу, масалан, таълим ва соғлиқни сақлаш, меҳнатга яроқсиз аҳолига моддий ёрдам, фундаментал фанлар, муҳофаа қобилияти, ҳуқуқ-тартибот муҳофазаси ва бошқалар.

Бозор захиралардан самарали фойдаланиш ва қайта тақсимлашни таъминлаши лозим, албатта. Бозор механизмлари иқтисодиётнинг автоматик тарзда ўзини ўзи тартибга солишини таъминлай олади деб ҳисобловчи иқтисодчилар ҳам оз эмас. Айни пайтда давлатнинг иқтисодий ҳаётга аралашуви эса ортиқча ва ҳатто зарарли деб қаралди.

¹⁹⁷ И.А.Каримов. Ватан равиқи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-том. Т., «Ўзбекистон», 2001, 261-бет.

Зотан, бозор иқтисодиёти «соф кўринишда», жамиятдан ҳамда давлатдан ташқарида мавжуд бўлмаган ва бўлолмайди ҳам. Таъкидлаганимиздек, бу тезис, ўтиш даври иқтисодиёти тўғрисида гап кетганда, айтиқса, мақсадга мувофиқдир. Шунинг учун ҳам бозорга ўтишни давлатни иқтисодий ҳаётдан тўлиқ четлаштириш сифатида тушунмаслик лозим. Давлат томонидан фаол иш олиб борилмаса, нормал бозор иқтисодиёти амал қила олмаслигини ҳаёт кўрсатди, амалиёт эса тасдиқлади.

Боз устига, бозор аҳоли бандлигини зарур даражада таъминлаш ва сақлаб туриш учун чекланган имкониятларга эга. У такрор ишлаб чиқарилмайдиган захираларни сақлаб туришга, атроф муҳитни муҳофаза қилишга ёрдам бермайди. Бозор доимо пулдорлар эҳтиёжини қондиришга йўналтирилган бўлади.

Бинобарин, «Давлатнинг бошқарув соҳасидаги роли инкор этилса, маъмурий-буйруқбозлик тизимидан иқтисодиётнинг бозор тамойилларига ўтишини таъминлаш қийин кечади.

Ўз-ўзидан равшанки, бозор муносабати меъёрлари мустаҳкамланиб, ислоҳотларнинг ортга қайтмаслиги таъминланиб борган сари давлатнинг таъсири ҳам шунга мувофиқ равишда изчиллик билан камайиб бораверади»¹⁹⁸.

Давлат яқка тартибдаги тадбиркорларнинг иқтисодий мақсадларини амалга ошириш учун ишончли ижтимоий-ҳуқуқий шарт-шароит яратиши даркор. Бу шарт-шароитнинг ҳуқуқий негизи, бир томондан, фуқаролик ва хўжалик ҳуқуқидан, бошқа томондан эса, рақобатли муҳитни қўллаб-қувватловчи чора-тадбирлар тизимидан таркиб топади. Давлатнинг яна бир жуда муҳим вазифаси — иқтисодий самарадорлик билан ижтимоий адолат ўртасидаги мувозанатни таъминлашдир.

¹⁹⁸ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т. «Ўзбекистон», 1998, 163-бет.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов Қонунчилик палатаси ва Сенатнинг қўшма мажлисидаги маърузасида иқтисодиётимизга, айниқса, унинг ривожланишининг устувор йўналишларига муҳим ўрин ажратди. Бироқ иқтисодий соҳадаги устувор йўналишларни баён этишга киришишдан олдин, **давлатимиз бошлиғи мамлакат иқтисодиётининг 2004 йилдаги ривожланишининг асосий натижаларини баён этди.**

Ушбу маърузада мамлакатимиз раҳбари 2004 йил осон кечмаган бўлса-да, эришилган ютуқлар барчани қувонтиришини алоҳида қайд этди.

Авваламбор, иқтисодиётнинг барқарор ўсиши таъминланди, макроиқтисодий ва молиявий барқарорлик мустаҳкамланди, иқтисодиётнинг мутаносиблиги кучайди. Бу рақамларда ўз ифодасини қуйидагича топади: а) ялпи ички маҳсулот 7,7 % га ўсди; б) саноат маҳсулоти ҳажми 9,4 % га; в) истеъмол моллари чиқариш — 13,4 % га, жумладан, ноозиқ-овқат моллар — 18,6 % га ўсди.

Иккинчиган, инфляциянинг энг паст даражасига — 3,7 % га эришилди, аҳоли даромадлари эса 15 % га ортди.

Учинчиган, қишлоқ хўжалик маҳсулоти ҳажми 10,1 % га ўсди. Бошоқли экинлар ҳосили 4,8 миллион тонна донни ташкил қилди; пахта ҳосили 3,5 миллион тонна бўлди.

Қишлоқ хўжалигида фермер хўжаликлари етакчи ўринни эгаллай бошлади, уларнинг сони 85,5 мингга етди ва айнан улар энг муҳим қишлоқ хўжалик экинларининг асосий етиштирувчилари бўлиб қолишмоқда.

Тўртинчиган, маҳсулот экспорти ҳажми 30 % га, тайёр маҳсулот ҳажми 52 % га ўсди. Ташқи савдо муносабатларида 1 миллиард АҚШ долларидан зиёд ҳажмда ижобий сальдога эришилди.

Бешинчиган, 2004 йилда иқтисодиётда кичик бизнес ва хусусий сектор кўлами ва ҳажми ўсди. Корхо-

налар сони 14 % га кўпайди, натижада 425 мингдан зиёд янги иш ўринлари яратиш имкони яратилди, бу 2003 йилдагига нисбатан 14 % кўп демакдир. Ялпи ички маҳсулотда кичик бизнес ҳиссаси 35,6 % ни ташкил қилди.

Давлатимиз бошлиғи бу ютуқларни мутлақ ютуқ деб ҳисобламайди. Масалан, мажлисдан олдинроқ, 2005 йил 20 январда Россиянинг «Независимая газета» си мухбирига берган интервьюсида Ислом Каримов бундай деди: «Масалан, бугунги кунда мамлакатимиз ялпи ички маҳсулотининг 36 % ини бераётган кичик бизнес билан боғлиқ айрим муаммолар бор. Албатта, бу натижа ҳам ёмон эмас, лекин мен масалани бошқача, яъни бу кўрсаткични 50-60 % даражасига кўтариш тарзида қўймоқчиман. Чунки, кичик бизнес ишсизликни қисқартириш, янги шароитга тезкорлик билан мослашиш, ўз фаолиятини қайта ташкил этиш имконини беради. Ва табиийки, шунда иқтисодийтимиз соғлом, жаҳон конъюнктураси ва рақобати қонунларига осон мослаша оладиган бўлади»¹⁹⁹.

Олтинчуган, иқтисодийтга йўналтирилган инвестициялар қажми 5,2 % га ошиб, ялпи ички маҳсулотнинг 20 % дан зиёдини ташкил қилди. Бунда иқтисодийтимизга, айниқса, нефть, газ, тўқимачилик саноати каби тармоқларга тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар жалб этиш кескин, яъни 1,5 баробар кўпайди.

Иқтисодийтни таркибий ўзгартиришга қаратилган чора-тадбирлар босқичма-босқич амалга оширилди. Айниқса, транспорт коммуникацияларини ривожлантириш тўғрисида алоҳида тўхталиш жоиз. Узунлиги 681 метрлик автомобиль-темирйўл кўприги барпо этилди. Янги Тошгузар – Бойсун – Қумқўрғон темир йўл магистрали қурилиши жадал суръатлар билан давом этмоқда.

¹⁹⁹ И.А.Каримов. Империя даврида бизни иккинчи даражали одамлар, деб ҳисоблашар эди. Т., «Ўзбекистон», 2005, 17-18-бетлар.

Тошкент — Самарқанд, Тошкент — Ангрэн йўналиши бўйича электр поездлар қатнови йўлга қўйилди.

Еттинчиган, маъмурий ислоҳотлар ўз ижобий натижаларини бермоқда, бу жараёнда 20 га яқин давлат бошқаруви органлари қайта қурилди ва 40 мингдан зиёд штат бирлиги тугатилди ёки бошқарув ходимлари сони 22 % га қисқарди.

Моддий ресурсларни тақсимлашнинг марказлаштирилган тизимига барҳам берилди, товар-хом ашё биржалари фаолияти тубдан ўзгартирилди.

Юқори ликвидли ва харидоргир товарлар: пахта толаси, линт, бензин ва дизель ёқилғи, минерал ўғитлар, ўсимлик мойи, ун биржа савдоларида сотилади.

2004 йилда қўлга киритилган натижаларимизга Халқаро валюта фонди миссияси юқори баҳо бериб, иқтисодиётдаги бурилиш даври, деб атади. Бунда «бюджет кўрсаткичлари муваффақиятли бажарилгани, жумладан, кенг кўламли хусусийлаштириш ишлари амалга оширилгани, зарар кўриб ишлаётган ва паст рентабелли қишлоқ хўжалик ширкатлари тугатилиб, уларнинг негизида фермер хўжаликлари ташкил этилгани, маъмурий ислоҳотлар ўтказилганига эътибор қаратилди»²⁰⁰.

Бундан ташқари, «Наследие» фонди ва «Уолл стрит жорнэл» томонидан тайёрланган ва «Вашингтон тайме»да чоп этилган Иқтисодий эркинлик индекси бўйича Ўзбекистон жаҳондаги сезиларли тараққиётга эришган ўнта давлат қаторига киритилган²⁰¹.

Маърузада Ислон Каримов 2004 йил якунаридан сўнг, 2005 йилда иқтисодий ислоҳотларни амал-

²⁰⁰ И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 75-бет.

²⁰¹ И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 75-76-бетлар.

га оширишнинг энг муҳим устувор вазифалари ҳақида тўхталиб ўтишни лозим топди.

Асосий устувор вазифа, аввалгидек, бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштиришдан иборат.

Иқтисодиётдаги эркинлаштиришни амалга ошириш учун зарур бўлган устувор жиҳатларга тўхталишдан олдин, Ислом Каримов нималарни эркинлаштиришнинг бош вазифаси, деб ҳисоблашини ёдга олайлик. Булар — давлатнинг назоратчилик ва бошқарувчилик вазифаларини қисқартириш, унинг корхоналар хўжалик фаолиятига аралашувини чеклаш, айниқса, хусусий бизнесга кўпроқ эркинлик бериш, бунинг учун ҳуқуқий замин, ташкилий ва иқтисодий шарт-шароит яратиш кабилардир.

Қонунчилик палатаси ва Сенатнинг қўшма мажлисидаги маърузасида Ислом Каримов бу йўналишда кўпиш қилинганини, бироқ яқин орада қилинадиган иш ҳали ҳам кўплигини қайд этди. Ҳал этилмаган шундай масалалардан *бири аҳоли иш ҳақи ва даромадларини босқичма-босқич ошириб боришдир.* Бу масала мамлакат Президентини мудом ташвишга солиб келаётганини алоҳида қайд этиб ўтиш лозим. Биринчи чақириқ Олий Мажлиснинг ўн тўртинчи сессиясида (1999 йил) ҳам Президент бу масалани кўтарганди. Жумладан, у шундай деганди: «Мамлакатимизда вужудга келаётган макроиқтисодий вазиятга ҳамда иқтисодиётнинг амалда юксалишига асосланиб, биз, энг аввало, ҳозир яқин беш йил ичида иш ҳақининг энг кам миқдорини 3,5 баравар оширишни ўз олдимизга вазифа қилиб қўйишга ҳақлимиз. Иш ҳақи энг кам миқдорининг бундай оширилиши иқтисодий юксалишнинг бошқа омиллари билан қўшилиб, шу даврда аҳоли жон бошига тўғри келадиган ўртача даромадни 1,8-2,0 баравар оширишга имкон беради»²⁰².

²⁰² И.А.Каримов. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. 7-том. Т., «Ўзбекистон», 1999, 397-бет.

«Ўз навбатида, аҳоли даромадларининг ўсиши унинг харид қобилиятини ошириш, ишлаб чиқариш ҳажмини кенгайтириш ва мамлакатда барқарор иқтисодий ривожланишни таъминлашда муҳим роль ўйнайди»²⁰³.

Айни пайтда аҳолига, айниқса, қишлоқ жойларда кўрсатиладиган хизматлар ҳажмини кескин ошириш ва рўйхатини кенгайтириш даркор.

Молиявий маблағ оқимини йўналтириш мумкин бўлган уй-жой қурилишини рағбатлантириш ҳамда уй-жой бозорини шакллантириш катта аҳамият касб этади.

Ўз навбатида, тижорат банклари аҳолининг пул маблағларини депозитларда, айниқса, узоқ муддатли депозитларда сақлашдан манфаатдорлигини кучайтиришлари даркор.

Иккинчи устувор вазифа — хусусий тармоқнинг жадал ривожланиши, унинг мамлакат иқтисодиётигаги улуши кўпайишини таъминлаш.

Ҳозир хусусий бизнес амал қиладиган муҳит анча кенгайди, бироқ унда барча масалалар ҳали тўлиқ ҳал этилмаган. Уларни ҳал этиш учун:

Биринчиган, давлат тузилмаларининг хусусий тадбиркорлик фаолиятига аралашувини янада кўпроқ чеклаш.

Иккинчиган, хўжалик субъектларига нисбатан қўлланадиган жазо чоралари тизимини тўлиқ қайта кўриб чиқиш, қасддан содир этилмаган ва катта бўлмаган қоидабузарликлар учун жазо чораларини камайтириш ёки тадбиркорлар етказилган зарарни қоплаган ҳолларда ундан воз кечиш.

Шу мақсадда Адлия, Иқтисодиёт ва Молия вазирликлари шундай кафолатлар яратишга қаратилган таклифларни киритишди.

²⁰³ И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 78-бет.

Учинчидан, хусусий тадбиркорларнинг ресурслар бозоридан ва сотув бозоридан баҳраманд бўлишини кенгайтириш.

Тўртинчидан, молиявий кўмак, қўшимча солиқ имтиёзлари ва преференциялар бериш, шу жумладан халқаро молия институтлари (Халқаро молия корпорацияси, Жаҳон банки, Осиё банки) ёрдамида бериш.

Учинчи муҳим устувор вазифа — кичик бизнес ва фермерликни ривожлантириш борасидаги ишларни чуқурлаштириш ва кўламини кенгайтириш.

2007 йилга келиб ялпи ички маҳсулотда кичик бизнес ҳиссасини камида 45 % га етказиш вазифаси қўйилмоқда.

Шу мақсадда барча манфаатдор тузилмалар қўшимча кафолатлар, имтиёзлар ва преференциялар бўйича ҳукумат қарорлари лойиҳасини тайёрлаши керак, бу лойиҳа қуйидагиларни ўз ичига олиши даркор:

1. Солиққа тортиш тизимида қўшимча имтиёзлар ва преференциялар бериш, солиқ қонунчилигининг барқарорлигини таъминлаш, солиқларни ҳисоблаш ва тўлашнинг аниқ усуларини ишлаб чиқиш.

2. Фаолиятнинг айрим турлари билан шуғулланиш учун рухсат бериш тартибини қисқартириш ва соддалаштириш, кичик бизнесни ариза бериш асосида рўйхатга олиш тизимини босқичма-босқич жорий этиш.

3. Ҳар хил турдаги ва йўналишдаги кичик корхоналарни очишни рағбатлантириш.

4. Кичик корхоналар ва фуқароларнинг моддий-техник таъминоти ҳамда маҳсулотини, айниқса, қишлоқ жойларда сотиш бўйича таъминот тузилмаларини яратиш.

Зарар кўриб ишлайдиган ва паст рентабелли ширкатлар ҳамда фермер хўжалиklarини қайта ташкил этиш дастурини назорат остига олиш зарур, бу дастурда 2005—2007 йилларда 1100 та, шу жумладан 2005 йилда 406 ширкат хўжалигини қайта ташкил этиш назарда тутилган.

Тўртинчи устувор вазифа — банк ва молия тузилмаларидаги ислохотларни чуқурлаштириш. Гап молия ва банк тузилмаларининг қатъий пул-кредит сиёсатини ўтказиш, инфляция даражасининг барқарорлигини, миллий валютанинг мустаҳкамлигини сақлашдаги масъулиятини ошириш ҳақида бормоқда. Шунингдек, гап банкларни капиталлаштириш, уларнинг низом ва айланма фондларини кўпайтириш ҳамда маблағларни инвестиция мақсадларига йўналтириш чораларини кўриш ҳақида бормоқда.

Навбатдаги (бешинчи) устувор вазифа — уй-жой-коммунал хўжалигини ислоҳ қилишга ниҳоятда жиддий эътибор қаратишдан иборат.

Ислом Каримов асосли равишда қайд этганидек: «Коммунал хизматлар, айниқса, иссиқлик энергияси, иссиқ ва совуқ сув истеъмолини ҳисобга оладиган асбоб-ускуналарнинг етарли даражада эмаслиги ҳамон жиддий муаммо бўлиб қолмоқда.

Бу эса ана шу ресурсларнинг кўплаб исроф бўлишига, тарифларнинг асоссиз ўсишига, аҳоли қарздорлигининг юзага келишига сабаб бўлмоқда»²⁰⁴.

Президентнинг фикрича, бизда коммунал тармоқлардан самарали фойдаланиш тизими, бу тармоқларни капитал тарзда алмаштириш ва модернизациялаш, аҳолига коммунал-маиший хизмат кўрсатишнинг таъсирчан механизми амалда яратилмаганлиги туфайли булар содир бўлмоқда.

Кўп қаватли уй-жой фонддини бошқариш иши қониқарсиз аҳволда. Ташкил этилган уй-жой мулкдорлари ширкатлари турар-жойлардан фойдаланиш ва сақлаш ишидан умуман беҳабар бўлган, тасодифий кишиларга топшириб қўйилган. Уй-жой-коммунал хўжалигидан фойдаланиш ва уни сақлаш борасида ҳам бозор механиз-

²⁰⁴ И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 86-87-бетлар.

ми амалда шаклантирилмаган, буларнинг барчаси ҳақли равишда аҳолининг жиддий эътирозларига сабаб бўлмоқда.

Бундай ҳолат учун, биринчи навбатда, ҳукумат, вилоят ва шаҳар ҳокимликлари, Тошкент шаҳар ҳокимлиги жавобгардир. Қисқа муддатда уй-жой-коммунал хўжалигини ислоҳ қилишга қаратилган кенг кўламли Дастур тайёрлаш, унинг ижроси бўйича барча қатъий чораларни кўриш даркор.

Навбатдаги принципиал муҳим устувор вазифа — солиқ сиёсатини янада такомиллаштиришдир.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти: «Юқорида зикр этилган устувор вазифаларнинг барчаси солиқ сиёсатимизни такомиллаштириш билан бевосита боғлиқ. Бусиз ҳеч қандай масалани ҳал этиб бўлмайди. 1997 йилда ишлаб чиқилган ва қабул қилинган Солиқ кодекси иқтисодий ислоҳотлар соҳасида бугунги куннинг янги ва устувор вазифалари талабларига жавоб бермайди. ...Солиққа тортиш масаласида амалиётда синалган принцип ва ёндашувларни ишлаб чиқиш, бу борада бошқа мамлакатларнинг илғор тажрибасидан фойдаланиш ўта муҳим аҳамиятга эга»²⁰⁵, — дея алоҳида таъкидлайди. Айни пайтда «Шунга эришмоғимиз керакки, ҳар бир солиқ тўловчи, у хоҳ жисмоний, хоҳ юридик шахс бўлсин, солиқ тўлашдан бўйин товламасдан, даромадларини яширишга уринмасдан, аксинча, ўз ишлаб чиқаришини ривожлантириш ва даромадини оширишга интилсин»²⁰⁶.

Солиқлар аниқ йўналтирилган (адресли) бўлиши лозим. Солиқ тўловчи нима учун ва қанча солиқ тўлаши ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлмоғи даркор.

²⁰⁵ И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 88-89-бетлар.

²⁰⁶ И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 89-бет.

Солиқ органларини ташкил этишнинг бутун тизи-мида ҳам туб ўзгаришларни амалга ошириш зарур. Уларнинг бош вазифаси солиқларнинг бюджетга ўз вақтида ва тўлиқ тушишини таъминлашгина эмас, балки, энг муҳими, солиққа доир жиноятларнинг олдини олиш мақсадида солиқ тўловчиларга ёрдам бериш ва уларнинг бу борадаги билимларини оширишга кўмаклашиш, улар билан мунтазам иш олиб боришдан иборатдир.

«Шу муносабат билан Молия ва Иқтисодиёт вазирликлари, Давлат солиқ қўмитаси, Адлия вазирлиги Савдо-саноат палатасини жалб қилган ҳолда, амалдаги солиқ қонунчилигини танқидий нуқтаи назардан таҳлил қилиб, шу асосда уни янада соддалаштириш, солиқларни унификация қилиш, солиқ юкини енгиллаштириш, солиқ бошқарувини такомиллаштириш ва эркинлаштиришни назарда тутадиган янги таҳрирдаги Солиқ кодексини тайёрлашлари ва тасдиқлаш учун киритишлари зарур»²⁰⁷.

Президент томонидан айтиб ўтилган, амалга оширилган тақдирда мамлакатимизни ислоҳ қилиш ва янгилашни таъминлаши мумкин бўлган асосий йўналишлар ва устувор жиҳатлар шулардан иборат.

Шундай қилиб, Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси ўтган даврга яқун ясаган ва истиқбол вазифалари белгилаб берган Дастурий ҳужжат ҳисобланади. Унда, шунингдек, бош мақсад – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этиш ҳам таърифлаб берилди.

Давлатимиз бошлиғи Ислом Каримов маъруза хулосасида икки палатали парламент тузилиши ҳодиса-

²⁰⁷ И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 90-бет.

сига яна бир бор мурожаат қилиб, ушбу воқеанинг мамлакатимиз учун аҳамиятини алоҳида таъкидлади. Жумладан, у бундай деди: «Мамлакатимиз сиёсий ҳаётида икки палатали парламентнинг фаолият юриши барчамизнинг олдимизга янги талаблар қўяди, зиммамизга катта масъулият юклайди.

Депутатларнинг Қонунчилик палатасида доимий ва профессионал асосда ишлаши, биз учун мутлақо янги, тажрибамизда синалмаган фаолият шаклидир. Шу маънода, қонунчилик ҳокимиятини бундай шаклда, бундай асосда ташкил қилиш барчамиздан нечоғли сафарбарликни талаб этишини ўзимизга тасаввур қилишимиз қийин эмас.

Айни пайтда бу юқори палата — Сенатда ҳам мутлақо янги бўлган ишни ҳар тарафлама ўзлаштириб олишимизни талаб қилади.

Энг муҳими, парламентимизнинг қўйи ва юқори палаталарининг бир-бирини тушуниб, баҳамжиҳат, самарали ишлашини таъминлаш учун икки томондан ҳам ўзаро ҳурмат, сабр-тоқат кўрсатиш кераклигини ҳаммамиз яхши англаймиз, деб ўйлайман»²⁰⁸.

²⁰⁸ И.А.Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005, 91-92-бетлар.

ЯНГИ ҲАЁТНИ ЭСКИЧА ҚАРАШ ВА ЁНДАШУВЛАР БИЛАН ҚУРИБ БЎЛМАЙДИ

Ўзбекистон Республикаси Президенти 2005 йил 28 январда Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисида маъруза қилди. Шу куни, мамлакат Конституциясига мувофиқ, Бош вазир ва ҳукумат янги сайланган парламент олдида ўз ваколатини зиммасидан соқит қилди. Сўнг Олий Мажлис қуйи ва юқори палаталари Бош вазир номзодини тасдиқлади, ҳукумат аъзолари таркиби мамлакатимиз Президентининг 4 февралдаги Фармони билан тасдиқланди.

Президент Ислон Каримов шу йилнинг 7 феврилида Оқсарой қароргоҳида Вазирлар Маҳкамасининг янги таркиби билан йиғилиш ўтказиб, нутқ сўзлади. Давлатимиз раҳбари ўз нутқида Ўзбекистон ҳукумати-нинг 2005 йил ва келгуси даврдаги асосий вазифалари ҳақида атрофлича фикр юритди. Шунда у қуйидагиларни таъкидлади: «Авваламбор, муҳим бир масалани аниқлаб олишимиз керак. Янги ҳукумат, унинг таркибида иш бошлаётган ҳар қайси вазир, Вазирлар Маҳкамасининг комплексларини бошқарадиган Бош вазир ўринбосарлари ва уларнинг барчасига раҳбарлик қилиб, бошини қовуштириб турадиган Бош вазирнинг ўзи ана шу вазифа ва йўналишларни, уларнинг устувор жиҳатларини қандай тушунади ва уларни қандай бажармоқчи, ишни нимадан бошламоқчи?»²⁰⁹

²⁰⁹ И.А.Каримов. Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида. Т., «Ўзбекистон», 2005, 65-бет.

Айни пайтда бу саволлар Ислом Каримов томонидан ҳукуматнинг 2004 йилдаги иши якунларига бағишланган кенгашда берилгани ҳам бежиз эмас. Шу боис Президентимиз *ўз нутқини ислоҳотларни амалга ошириш ва эркинлаштириш жараёнларига ғов бўлиб турган масалаларнинг ечимини топишга* бағишлашни зарур, деб топди.

Шундай ғов-тўсиқлар мавжудми? Шубҳасиз, мавжуд улар. Тўғри, мамлакатимиз истиқлолнинг 14 йили мобайнида кўп нарсаларга эришди. «Бу борада биз танлаган модель, жамият ҳаётини эркинлаштириш жараёнлари амалда ўзини оқлаганини кўп-кўп мисолларда кўришимиз қийин эмас. Бу — ҳаётимизнинг деярли барча жабҳаларида ўз тасдиғи ва исботини топган, кўпчилик томонидан тан олинган ҳақиқатдир»²¹⁰. Айнан шу ҳолат мамлакатнинг 2004 йилдаги ривожланишининг муваффақиятли якунларининг негизи ҳисобланади. Ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларини эркинлаштириш томон тутилган йўл — ривожланишнинг истиқболдаги устувор вазифалари ҳамда йўналишларини ҳал қилишнинг асосидир. Ўзбекистон Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2005 йил 28 январда бўлиб ўтган қўшма мажлисида мамлакатимиз раҳбари бу ҳақда батафсил тўхталиб ўтганди.

Бироқ Президент Ислом Каримов Вазирлар Маҳкамасининг биринчи мажлисидаёқ таъкидлаганидек, *босиб ўтган йўлимизни танқидий баҳолаш, олдимизда турган энг муҳим ва етакчи вазифаларни белгилашда мана шу ерда ўтирган ҳукумат аъзоларининг ҳиссаси ва улуши қандай бўлди, деган саволга, афсуски, ижобий жавоб бериб бўлмайдиги.*

Айни маҳалда ривожланишимизнинг, ижтимоий ҳаётимизнинг барча соҳаларини ислоҳ қилиш ва ян-

²¹⁰ И.А.Каримов. Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида. Т., «Ўзбекистон», 2005, 66-бет.

гилаш бўйича фаолиятимизнинг устувор вазифаларига мамлакатимиздагина эмас, балки чет элларда ҳам катта қизиқиш билан қаралмоқда, алоҳида эътибор берилмоқда. «Нега деганда, биз мамлакатимизни модернизация қилиш, барча соҳаларда ислохотларни чуқурлаштириш, эркинлаштириш жараёнларини изчил давом эттирмас эканмиз, бир жойда депсиниб, тақа-тақ тўхтаб қолишимиз, ҳаттоки, кечаги кунга қайтишимиз ҳам ҳеч гап эмас»²¹¹.

Шу билан бирга, давлатимиз бошлиғи таассуф билан таъкидлаганидек: «Умуман, ҳукумат ва унинг аъзолари зиммасига юкланган қайси масалаларни олмайлик – бу иқтисодиётимизга ва хўжалик субъектларига ҳар томонлама эркинлик бериш бўладими, саноат ёки қишлоқ хўжалиғи бўладими, ер ости, ер усти бойликларидан оқилона фойдаланиш бўладими, хусусийлаштириш, маҳсулот ишлаб чиқаришни монополиядан холи қилиш ва соғлом рақобатни ташкил этиш бўладими, кўшни давлатлар ва хорижий ҳамкорларимиз билан иқтисодий муносабатлар, савдо-сотиқ масалалари бўладими, таълим-тарбия ва соғлиқни сақлаш ёки бандлик ва ижтимоий муҳофаза масалалари бўладими – уларнинг барчасида мавжуд муаммоларни ечиш учун, очиқ тан олиш керак, кўпчилик раҳбарларда масъулият, қатъият ва азму шижоат етишмаслигини кўриш қийин эмас»²¹².

Бу – аччиқ, бироқ адолатли ва зарур танқид эканлигига ишонч ҳосил қилдик. Маълумки, «Давлат бошқаруви турли мамлакатларда турли шаклларда бўлиши мумкин. Умуман бошқарувнинг қайси тури танланганидан қатъи назар ижроия ҳокимияти кимнинг қўлида бўлса, ўша одам давлат марказида бўлади. Президент

²¹¹ И.А.Каримов. Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида. Т., «Ўзбекистон», 2005. 67-бет.

²¹² И.А.Каримов. Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида. Т., «Ўзбекистон», 2005. 68-бет.

бошқарувида Президент, парламентар-республика бошқарувида эса ҳукумат...»²¹³. Тўғри, бизда президентлик-республика бошқаруви, шу сабабли ижро этувчи ҳокимиятни Президент бошқаради, лекин бу ушбу йўналишда ёлғиз унинг ўзи ишлаши керак, дегани эмас.

Шу боис мамлакатимиз Президенти янги ҳукумат мамлакат олдидан турган мазкур вазифаларни амалга ошириш учун қуйидаги талабларни бажариши зарур, деб ҳисоблайди.

Биринчи талаб — ҳар бир мансабдор раҳбар ўз ишига муносабатини тубдан ўзгартириши, унинг жавобгарлигини ошириш. Аввалги: «сен менга тегма — мен сенга тегмайман», — деган қонидани барҳам топтириш.

Иккинчи талаб. Ҳукумат аъзоларига катта ишонч билдирилган, улар шу ишончга муносиб бўлишлари даркор. «Лекин шу ишонч, шу вазифага муносиб бўлиш учун ҳар қайсингиз тегишли билим ва тажриба, юқори малакага эга бўлишингиз шарт... Яъни, ўз соҳасида компетентли бўлиш — бу замон талаби»²¹⁴.

Янги парламентга сайловлар чоғида кўплаб ваъдалар берилди, шиорлар билан чиқилди, халқ уларга ишонч билдирди ва янги парламент, ҳукумат халқ яхшироқ яшаши учун бутун куч-ғайратини сарфлайди, деган ишонч билан яшамоқда.

Бизнинг зиммамиздаги энг муҳим вазифа эл-юртимизнинг ана шу ишончига муносиб бўлиш, одамларнинг ҳаётини амалий ишлар билан яхшилашдан иборат, деб ҳисоблайди Президент. «Биз раҳбарлар бир нарсани қулоғимизга қўрғошиндай қуйиб олишимиз керак. Агарки, бизга катта умид ва ишонч билан қарайдиган одамларнинг дастурхонида, оилавий аҳволида, рўзгор тебратишида, умуман, кундалик ҳаётида ижо-

²¹³ А.Азизхўжаев. Давлатчилик ва маънавият. Т., «Шарқ», 1997, 22-бет.

²¹⁴ И.А.Каримов. Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида. Т., «Ўзбекистон», 2005, 69-бет.

бий ўзгаришлар кўзга ташланмаса, бу аҳолининг ҳақли эътирози ва норозилигига олиб келиши табиий ҳол.

Шунинг учун ҳам биз қаерда, қайси лавозимда ишламайлик, раҳбарлик ишимизнинг самараси ва маҳсули охир-оқибатда ана шундай мезон билан ўлчанади, десак, айти ҳақиқатни айтган бўламиз»²¹⁵.

Лекин, Президентимиз ҳақли равишда таъкидлаганидек, «Бугун замон шиддат билан ўзгаряпти, аммо бизнинг онгимиз, дунёқарашимиз жуда секинлик билан ўзгаряпти. Мени ташвишга соладиган, керак бўлса, қийнайдиган оғир муаммо ана шу»²¹⁶.

Ислоҳ Каримов ҳозирги кунда биз турли қийинчиликларни бошимиздан кечираётганимизни, ҳали ечилмаган муаммолар ҳам кўплигини яширмайди. Айти маҳалда Юртбошимиз қуйидагиларни ишонч билан қайд этади: «Бу масалаларнинг асосий ечими, ҳеч шубҳасиз, юртимизда бошланган ислоҳотлар ва эркинлаштириш жараёнини изчиллик билан давом эттириш ва мангикий якунига етказишдан иборат. Содда қилиб айтадиган бўлсак, эркинлаштириш дегани — бу қўлоғимизни кишан каби боғлаб турган ҳар қандай тўсиқлардан бутунлай халос бўлиш дегани. Аслида иқтисодиётга нисбатан ишлатилган бу сўз бугунги кунда суд-ҳуқуқ масаласи бўладими, давлат ва жамият қурилиши ёки фуқаролик идораларини шакллантириш бўладими, оммавий ахборот воситалари ёки инсон ҳуқуқлари бўладими, жамиятимизнинг барча соҳасига дахлдор бўлган ғоят муҳим масалага айланмоқда»²¹⁷.

Эркинлаштириш жараёнлари бугунги кунда, энг аввало, иқтисодиётда, хусусан, кичик бизнес ва тад-

²¹⁵ И.А.Каримов. Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида. Т., «Ўзбекистон», 2005, 70-бет.

²¹⁶ И.А.Каримов. Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида. Т., «Ўзбекистон», 2005, 70-бет.

²¹⁷ И.А.Каримов. Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида. Т., «Ўзбекистон». 2005, 71-бет.

биркорликда ижобий ўзгаришлар қилишга кўмаклашаётганини таъкидлар экан, Ислом Каримов ўзига ўзи: «Бугун бу жараённи янада чуқурлаштириш учун нималар тўсиқ бўлмоқда?» деган саволни беради. «Очиқ айтишим керак, — деб жавоб беради Юртбошимиз, — бунга авваламбор бюрократик аппарат тўсқинлик қилмоқда»²¹⁸.

Давлатимиз раҳбари мисол тариқасида истаган бир ҳокимнинг фаолиятини таҳлил қилади. Айтайлик, қишлоқ туманларидан бирида фаолият кўрсатаётган ҳокимнинг иши юзасидан мулоҳаза юритар экан, Юртбошимиз қуйидагича фикр билдиради: ҳоким ягона самарадор бўлган фермерлик ҳаракатини ривожлантиришга кўмаклашиши лозим, чунки ширкат хўжаликлари, бир пайтлардаги колхоз ва совхозлар сингари, умрини яшаб бўлди.

Айни пайтда, бунинг учун бу ҳаракатга кенг йўл очиб бериш, фермерларни мулк эгасига айлантириш, ерни уларга 50—100 йиллик муддатга ижарага бериш лозим. Фермер хўжалиklarини ёш боладек асраб-авайлаб тарбиялашимиз зарур, деб ҳисоблайди Ислом Каримов. Тўғри, уларнинг орасида шартнома мажбуриятларини бузиб, ердан ўз ихтиёрича фойдаланадиган, номига фермерлик қиладиганлари ҳам бор, улар кўпчиликни ташкил этмаса-да, бундай ҳаракатга чек қўйиш даркор.

«Бугунги кунда ҳокимлар бу ўта муҳим масалага айнан мана шундай кўз билан қараши даркор. Лекин амалда нима бўляпти? Кўпчилик жойларда фермерлик ниқоби остида ерни биринчи навбатда ўз қариндош-уруғларига бериш ҳаракатлари учрамоқда... Албатта, шундан кейин адолат бузилади, шундан кейин фермерлар нафақат ҳокимга, балки давлатга ҳам ишонмай қўяди»²¹⁹.

²¹⁸ И.А.Каримов. Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида. Т., «Ўзбекистон», 2005, 72-бет.

²¹⁹ И.А.Каримов. Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида. Т., «Ўзбекистон», 2005, 73-бет.

Сўнгги пайтларда қишлоқ хўжалиги соҳасида ишлаган айрим собиқ амалдорлар минерал ўғит, ёнилғимойлаш материаллари учун олдиндан ҳисоб-китоб қилмасдан, хўжаликларга бериб юбораверганлар. Ҳосил топшириш пайти келганда эса, турли баҳоналар рўқач қилинаверган, натижада минерал ўғит, ёнилғимойлаш материалларини ишлаб чиқарганлар ойлик оломай юраверишган.

Юқори ҳукумат мансабида ўтирган айрим шахслар бу масалада етарли даражада масъулият кўрсатмайди ва бунинг натижасида давлатга жуда катта зарар етади.

Иш бундай аҳволда давом этиши мумкин эмас. Бундай салбий ҳодисаларни тўлиқ бартараф этиш учун **самарали ишлайдиган бошқарув тизимини шакллантириш** лозим. «Ва бу тизим шундай ишлаши керакки, **бордию бирер-бир мансабдор шахс давлат сиёсатидан чекиниб, қонунга хилоф ишлар билан шуғулланадиган, ўз манфаатини давлат, халқ манфаатидан устун қўядиган бўлса, у кимлиги, кимнинг қариндоши, қайси раҳбарнинг оғайниси эканидан қатъи назар, муқаррар равишда жазосини олиши шарт. Яъни, бундай жазонинг муқаррарлигини шу одамдан юқори лавозимда ўтирганлар эмас, балки тизимнинг ўзи талаб этиши зарур»²²⁰.**

Яна шуни ҳам қайд этиш керакки, Президент ўз нутқида ғоят муҳим бир фикрни айтиб ўтди: «Жамиятда ана шундай қараш, ана шундай тушунча шакланган тақдирдагина қонунга итоат қилиб яшаш ҳаётий меъёрга айланади, қонун устуворлиги сўзда эмас, амалда таъминланади». Фикримизча, шубҳасиз, бу ўринда гап шунчаки қонун тўғрисида эмас, балки чинакам **ҳуқуқий қонун** ёки ҳуқуқ ҳақида бормоқда. Аслида ҳуқуқ ҳозирча бизнинг ҳаётимиздан тўлиқ ўрин ол-

²²⁰ И.А.Қаримов. Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида. Т., «Ўзбекистон», 2005, 75-76-бетлар.

маганлиги, лекин тўлиқ ўрин олиши лозимлиги ҳақида гап кетмоқда.

Давлатимиз раҳбари ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига, олимларга мурожаат қилиб: Бундай тизимни қандай қилиб яратиш мумкин, қонунга итоат қилмайдиганлар муқаррар жазоланишлари учун нима қилиш керак, аҳолининг ҳуқуқий маданиятини қандай қилиб ошириш мумкин? — деган саволга жавоб беришни сўради²²¹.

Муаммо нимадан иборат? Назаримизда, ушбу вазиятга машҳур ҳуқуқшунос С.С.Алексеевнинг қуйидаги сўзлари мос келади. У: «...ҳар қандай муаммо ҳокимиятга келиб тақалади, пировард натижада эса ҳокимият учун курашга айланиб кетади», — деб ҳисоблайди. Биз, ҳозирги шароитда мамлакатимиздаги бугунги вазиятда бу шунчаки ҳокимият учун кураш эмас, балки **айнан ҳуқуқий ҳокимият учун курашдир**, деб қўшимча қилгимиз келади.

Ушбу муаммонинг хусусияти шу билан ҳам шарт қилиб қўйиладики, давлат ҳокимияти механизми самарадорлиги даражаси кўпроқ фуқаролик жамиятининг етуклигига боғлиқ бўлади. Чунки чеклаш ва мувозанат тизимига конституциявий нормаларгина эмас, балки жамиятнинг сиёсий-ҳуқуқий аъъаналари, унинг аҳвол-руҳиясига хос хусусиятлари ва, албатта, фуқаролик жамиятининг етуклиги ҳамда автономлиги ҳам киради.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси умуминсоний қадриятлар, демократик фуқаролик жамияти қоида ва тамойилларига таянади. Буларнинг ҳаммаси Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларида мустаҳкамлаб қўйилган, шу билан бирга уларни рўёбга чиқаришнинг ўзига хос хусусиятлари бизда таркиб

²²¹ И.А.Каримов. Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида. Т., «Ўзбекистон», 2005. 76-бет.

топган. Қолаверса, фуқаролик жамиятининг умумэътироф этилган қоида ва тамойиллари бизнинг шароитимизда изчил, босқичма-босқич амалга оширилаётганлигини ҳаётнинг ўзи тасдиқлаб турибди. Чунки анъаналарга таяниш, улардан оқилона фойдаланиш янги ташаббуслар ҳамда демократик ўзгаришлар даврида жамият барқарорлигига хизмат қилиши шубҳасиз. Айти пайтда шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, инсон ва фуқаро тушунчасини фарқлаш фуқаролик жамияти ва давлатни бир-биридан фарқлашдан келиб чиқади ҳамда инсонни фақат давлат билан ўзаро боғлаб, унинг бир ёқлама қаршига барҳам беради, ижтимоий доирасини кенгайтиради.

Президент Ислом Каримов сўзлари билан айтганда: «Ҳар қандай давлат тизими, унинг аппарати ва маъмурий органлари демократик андозаларга қанчалик жавоб бERMасин — барибир ўз кучини, қолаверса, ўз зўравонлигини ўтказишга ҳаракат қиладиган тизим бўлиб қолаверади.

Шунинг учун ҳам давлат идоралари, аввало, унинг маъмурий органлари ва ташкилотлари устидан жамият ҳамда фуқаролар назоратини ўрнатиш бутун дунёда қонунбузарликка, берилган ваколат ва вазифасини суиистеъмол қилишга, коррупцияга қарши, айти вақтда, барча ўзбошимчалик ва волюнтаристик қарорларни қабул қилишнинг олдини олишга қаратилган чоратадбир, деб тан олинади»²²².

Ўрганилаётган масаланинг хусусияти яна шундан иборатки, Конституция ҳокимиятнинг барча тармоқлари — Олий Мажлис, Ҳукумат, Президент, суд ҳокимияти ва умуман жамият ўртасидаги доимий ўзаро муносабат учун шароит яратади. Бу нима учун керак?

²²² И.А.Каримов. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. 10-том. Т., «Ўзбекистон», 2002, 325-326-бетлар.

Гап шундаки, ҳокимият ҳаддан ташқари жамлангани учун муайян сифатлар касб этганда у янада чекланмаган тарзда, тобора жадал ўсишга, ўз мақомига мутлақлик, муқаддаслик, дахлсизлик хусусиятларини бахш этишга интилувчи кучга айланади.

Энг кучли инсоний ҳис-ҳаяжонлар: ҳокимиятдан завқданиш, ҳокимиятга чанқоқлик, ҳеч нарса билан ҳисоблашмай, ҳокимиятни эгаллашга интилиш ёки уни нима қилиб бўлса ҳам тутиб қолиш, янада кучайтириш шу аснода авж олади.

Ҳокимият ўз эгаларига зулукдай ёпишиб, уларни гаровга олади, кўпинча эса итоаткор қулларга айлантиради. «Ҳозир: «Ҳокимият бузади, мутлақ ҳокимият эса мутлақо бузади», — деган иборани қўллаш расм бўлган. Чиндан ҳам бузади у. Мутлақо бузади. Қани энди, фақат шунинг ўзи бўлса! Ҳокимият инсонни, унинг кадриятлар тизимини, маънавий дунёсини шикастлайди. Киши «ҳокимият тасарруфига» тушдими, унинг соҳибига айландими, бас, гўё уни алмаштириб қўйилгандек бўлади: қадам босиши ҳам сипо, ҳаракатлари ҳам равон, нутқи ҳам виқорли бўлиб қолади. Зоҳиран қараганда шундай. Ботинда эса кўпинча янада даҳшатлироқ ўзгаришлар рўй беради, булар — ҳокимият сари кучли интилиш, офир синовларга дош беришга ҳозирлик, ҳокимиятни қўлдан бой бериш мумкинлигининг ўзидан даҳшатга тушиш, қўлдан бой берганда эса, бой берилган ҳокимиятни ҳар қандай шиорлар билан бўлса-да, қайта қўлга киритиш учун бор кучини ишга солиш кабилардир»²²³.

Ҳокимиятнинг ўзини ўзи узлуксиз кучайтиришининг бундай тамойиллари, айниқса, муайян жамиятда ички ёки ташқи қийинчиликлар, муаммолар бўлганда ёхуд ҳокимиятни эгаллаган кишиларнинг маълум гуруҳлари уни гуруҳий, этник, маҳаллий ёки уруғ-ай-

²²³ С.С.Алексеев. Тяжкий путь России к праву. М., 1997, 173-бет

моқчилик манфаатларига бўйсундирганда, баъзан «маънавий» жиҳатдан оқланади.

Ўзбекистон Президенти ўз асарларида ҳамда нутқларида ушбу муаммони кўп бор таъкидлаган. Жумладан, «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» асарида қуйидагиларни алоҳида қайд этиб ўтганди: «Маълум бир даражада қариндош-уруғчилик билан боғланган одамларнинг бир-бирларига мадад беришлари ҳам мутлақо табиий бўлиб кўринади. Лекин қариндош-уруғчилик, ҳудудий ёки этник принциплар асосида давлат тузилмаларида ёки бошқа тузилмаларда тор гуруҳчилик манфаатлари билан иш кўрадиган, айнан шу манфаатларни биринчи ўринга қўядиган уюшмалар (кўпинча норасмий уюшмалар) умумий ишга, умумдавлат, умумхалқ манфаатларига зарар келтирган ҳолда шаклланиб, ўз мақсадларига эришиш учун аъзоларини мавжуд давлат, ҳокимият ва бошқа поғоналарда юқори кўтаришга ҳаракат қилар экан, бу ҳол хавфли бўлиб қолади. Ана шунда жамиятнинг барқарорлиги ва хавфсизлигига реал таҳдид солувчи маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчилик ҳақида гапиришга тўғри келади...

...Уруғ-аймоқчиликнинг мақсади — ўз аъзоларини давлат ҳокимияти пиллапояларидан мумкин қадар юқори кўтаришдан иборат. Уруғ-аймоқчиликни ажратиб турувчи белгى — унинг аъзоларининг бир жойда туғилганлигидир. Шунинг назарда тутиш керакки, машғулот турларининг умумийлиги, маънавий манфаатлар, дунёқарашларнинг муштарақлиги эмас, балки айнан туғилган жойнинг умумийлиги асосий белгидир»²²⁴.

Бу сатрларни Президентимиз саккиз йилдан зиёд вақт аввал ёзган бўлса-да, бу ҳодиса жуда яшовчан

²²⁴ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 98-99-бетлар.

бўлиб чиқди. Шу боис Ислом Каримов Вазирлар Маҳкамасининг янги таркиби билан ўтказилган йиғилишдаги нутқида бу масалага яна қайтиб, қуйидагиларни уқтирди: «Яна бир муҳим масалага эътиборингизни қаратмоқчиман. Бу — давлат ходимларини лавозимга танлаш ва тайинлаш билан боғлиқ.

Бу ҳақда гапирганда, кўп учрайдиган нохуш бир ҳолатни таассуф билан айтишга мажбурман. Масалан, бир номзодга ишонч билдириб, уни вазирлик лавозимига қўямиз. Ярим йил-бир йил ўтгач, қани ишларингизни бир кўрайлик, деб, у бошқараётган соҳанинг аҳволи билан қизиқсангиз, ҳар қайси бўлим ёки тармоққа, бошқарув ишига ўзининг таниш-билишлари, қариндошларини, бир пайтлар Фаллаоролдами ёки бошқа жойдами, бирга ишлаган оғайнисини қўйган бўлиб чиқади. Яъни, маҳаллийчилик ва ошна-оғайнигарчилик касалига дучор бўлади»²²⁵.

Шу ўринда қуйидагиларни нафақат шунчаки айтиб ўтиш, балки алоҳида таъкидлаш зарур: «Ҳокимиятнинг бу ўзини ўзи кучайтириши ва шиддатли тус олдириши йўлида ҳокимиятга яқин ижтимоий институт, маълум маънода ҳокимиятнинг ўз фарзанди — **хукуқ**, юксак ахлоқ ва ривожланган маънавият билан бир қаторда, ҳокимиятдаги салбий тамойиллар йўлига ров қўядиган асосий тўсиқ, омил, қайсидир даражада усул бўлиб қолишидир»²²⁶.

Шундай қилиб, олдимизда ҳал этилиши ушбу жамиятда мавжуд бўлган тузумнинг табиати, ўзига хос хусусиятига ва, айниқса, ҳокимиятнинг «катталиги» ҳамда унинг давлат институтлари ва муассасаларида жамланган ҳажмига, шунингдек, ундан кам бўлмаган даражада, унинг демократик ва маънавий-ахлоқий баркамоллигига боғлиқ бўлади.

²²⁵ И.А.Каримов. Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида. Т., «Ўзбекистон», 2005, 77-бет.

²²⁶ С.С.Алексеев. Восхождение к праву. Поиски и решения. М., 2001, 199-бет.

Президент Ислом Каримов ўз нутқида янги XXI асрнинг илк йилларида жамиятимиздаги ислоҳотлар ва ўзгаришларнинг моҳияти нималардан иборат бўлиши ҳақида гапира туриб, жамиятимизнинг маънавий янгиланишини энг муҳим устувор йўналишлар қаторида бежиз санаб ўтмади.

«Эркин фуқаро маънавиятини, озод шахсни шакллантириш масаласи олдимизда турган энг долзарб вазифадир. Бошқача айтганда, биз ўз ҳақ-ҳуқуқларини танийдиган, ўз кучи ва имкониятларига таянадиган, атрофида содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларга мустақил муносабат билан ёндашадиган, айни замонда шахсий манфаатларини мамлакат ва халқ манфаатлари билан уйғун ҳолда кўрадиган эркин, ҳар жиҳатдан баркамол инсонларни тарбиялашимиз керак.

Барчамиз яхши англаб олишимиз керакки, ҳаётимизнинг бошқа соҳаларидаги аҳвол, амалга оширилаётган ислоҳотларимизнинг самарадорлиги аввало халқ маънавиятининг тикланиши, бой тарихий меросимизнинг кенг ўрганилиши, анъаналаримизнинг сақланиши маданият ва санъат, фан ва таълим ривожини билан узвий боғлиқдир»²²⁷.

Оқилона йўлга қўйилган, тараққиёт сари йўналтирилган ижтимоий тузумда, ривожланган демократия ва ҳуқуқий маданият шароитида, айниқса, ривожланган фуқаролик жамияти шароитида ҳокимият демократик ва маънавий қадриятларга садоқати туфайли, ўз маъмурий-буйруқбозлик интилишларини бир меъёردа тутиб туради, ҳукмронлик шиддатини чеклайди ва жамият фойдаси йўлида амр-фармони давлат фаолиятини белгиланган қатъий чегарада ушлаб туради, ҳаддан ошишларга йўл қўймайди.

²²⁷ И.А.Каримов. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том. Т.. «Ўзбекистон», 1999, 381-бет.

Бу — қонуниятли ҳол, албатта. Ахир, «Ҳокимият тузилмаларининг демократик мазмуни кўп жиҳатдан давлатни бошқаришда фуқароларнинг иштирок этиши масаласи қанчалик ҳал қилинганлиги билан белгиланиши маълум. Ўзбекистонда ушбу ҳуқуқнинг амал қилиши учун қонун асослари яратилган. Бироқ ҳали жамият ва фуқаролар давлатни бошқаришда иштирок этиш, ўзлари қандай бошқарилаётганлиги ҳақида маълумот олиш ҳуқуқини англай бошлашига ва бу ҳуқуқдан фойдалана оладиган бўлишларига эришиш керак. Шундай шароитдагина давлат ва унинг институтлари, мансабдор шахслар жамият ва фуқаро олдидаги ўз масъулиятларини ҳис қиладилар»²²⁸.

Президент Ислом Каримов, шунингдек, бизда айнан давлат бош ислоҳотчи эканлигини, бинобарин, бугунги кунда давлат хизматчиси бош ислоҳотчи эканлигини эслатиб ўтди. Шунинг учун Юртбошимиз ҳукумат аъзоларини раҳбарлик лавозимларига тайинланишлари билан қутлар экан, қуйидагиларни уқтириб ўтди: «Бу ишончни оқлай олмасдан, қандайдир лоқайд, бепарво бўлиб юриш, сезгирликни, ташаббускорликни йўқотиш сизларга ярашмаслигини, энг муҳими, мендан кетгунча — эгасига етгунча, деган касалиқдан бугунлай жудо бўлиш вақти келганини эсингиздан чиқарманг»²²⁹.

Шундай қилиб, Ислом Каримов янги ҳукуматни янгича ишлашга даъват этди. Зеро, янги ҳаётни, обод ва озод жамиятни эскича қараш ва ёндашувлар билан қуриб бўлмайди.

Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2005 йил 28 январдаги қўшма мажлисидаги маърузада Конституцияга киритилган ўзгартиришларга мувофиқ Президентнинг айрим ваколатлари нафақат Сенатга,

²²⁸ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-том. Т., «Ўзбекистон», 1998, 151-152-бетлар.

²²⁹ И.А.Каримов. Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида. Т., «Ўзбекистон», 2005, 78-бет.

балки Ҳукуматга ҳам ўтказилгани қайд этиб ўтилган-ди. Бу ўз вақтида амалга оширилган иш бўлди. Чунки парламентни, яъни қонун чиқарувчи ҳокимиятни кучайтириш ижро этувчи ҳокимиятни, яъни ҳукуматни кучайтириш билан баробар кечиши даркор.

Бинобарин, ҳокимиятнинг мўътадиллиги уни лозим даражада ташкил этишни талаб қилади. Бундай ташкил этишнинг ҳал қилувчи воситаси инсоният томонидан тарихий ривожланиш жараёнида ишлаб чиқилган. Бу — **ҳокимиятнинг бўлиниши принципи** бўлиб, у давлат ҳокимиятининг уч тармоққа — қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд тармоқларига — аниқ бўлинишидагина эмас, балки уларни мувозанатлаштириш, уларнинг ўзаро бир-бирини чеклаши тизимида ҳам ўз ифодасини топди. Бундай чеклов ва мувозанатлаш ҳокимиятлардан биронтаси ҳам устун бўлмаслигига хизмат қилади.

Шу жиҳатдан олиб қараганда, ҳокимият бўлиниши таълимотининг асосчиси Ж.Локкнинг сиёсий-ҳуқуқий ва фалсафий қарашлари муҳим аҳамиятга эга. Локкнинг фалсафий ва сиёсий қарашларига кўра, зўравонлик ва қонунсизликка асосланган мутлақ монархия инсон табиати ва ижтимоий шартнома билан кескин зиддиятда бўлса, ҳокимият бўлиниши қонунга асосланган оммавий сиёсий ҳокимият кишилар табиатига азалдан мувофиқдир. Кейинчалик ҳокимият бўлиниши тўғрисидаги унинг ғоялари Ш.Монтескье асарларида ривожлантирилиб, тўлдирилди. Монтескьенинг янгича ёндашуви шундан иборат эдики, у, авваламбор, эркинликнинг либерал тушунчасини ҳокимият бўлиниши механизмини конституциявий тарзда мустақамлаш ғояси билан уйғунлаштиради, эркинлик фақат қонунлар билан ва ҳатто асосий қонунлар билан ўрнатилади, деб ҳисоблайди, қолаверса, бўлинувчи ҳокимиятлар таркибига суд органларини ҳам кириштириш лозимлигини аниқ ёқлаб чиқади. Монтескье ҳоки-

мият бўлиниши принципи асосида қурилган қонун чиқарувчи ва ижро этувчи давлат тизимини судларнинг мустақиллиги принципи билан тўлдиради. Шундай қилиб, қонун чиқарувчи ҳокимият, ижро этувчи ҳокимият ва суд ҳокимиятидан иборат ушбу учлик конституционализм (яъни, ижтимоий осойишталик йўлида давлат ҳокимиятини чеклаш²³⁰) назариясининг классик формуласи бўлиб қолди.

Дарҳақиқат, ушбу формула мазкур тизим бирон-бир ҳокимият органининг мутлақ устун мавқеига эга бўлишига, ҳуқуқ ва конституцияни поймол этишига йўл қўймаслигини англатади. Чунки барча мамлакатларда мўътадил вазиятда қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти органлари мавжуд. Ҳокимиятнинг бўлиниши эса давлат ўз функциясини тўла ва самарали олиб бора олишини турли вазифалар юкланган давлат органлари бир-бирининг ўрнини босмаслиги, эгалламаслиги, бир-бирини тийиб туришини таъминлашга хизмат қилади. Бунда, ҳар бир мамлакатнинг ўзига ҳослигидан келиб чиқиб, ҳокимиятнинг бўлиниши ва ўзаро ҳаракати усули турлича бўлади.

Жумладан, Ўзбекистон Республикасида давлат ҳокимиятининг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд тизимларига бўлиниши Конституцияда мустаҳкамлаб қўйилган. Мамлакатимиз Президенти демократик андозалар ва принципларни давлат бошқарувида янада чуқурроқ жорий этишни бош вазифа сифатида белгилар экан, қуйидагиларни таъкидлаганди: «ҳокимият, яъни, қонунчилик, ижро ва суд тармоқларининг ўзаро мувозанати ва мутаносиблигини, шу билан бирга, уларнинг мустақиллигини таъминлаш, ҳар қайси тармоқ ўз вазифа ва бурчини бажариши учун амалий механизмларни ҳаётда ташкил қилиб бериш...

²³⁰ А. Шайо. Самоограничение власти (Краткий курс конституционализма). М., «Юрист», 1999, 20-бет.

...Бу масалаларнинг моҳияти ҳақида гапирар экан-миз, шуни чуқур англаб олишимиз керакки, агар қайси бир мамлакатда ҳокимият тармоқлари ўртасида Конституция ва қонунлар билан белгиланган демократик баланс, яъни мувозанат амалда таъминланмаса ва ҳар қайси ҳокимият тармоғи, бу қонунчилик, ижро ёки суд ҳокимияти бўладими, ўзига юклатилган ваколат ва вазифаларни тўлиқ ва холисона бажармаса, бу ҳолат, ҳеч шубҳасиз, шу мамлакатда авторитар бошқарув усули юзага келишига ва шу руҳдаги қарорлар қабул қилинишига олиб келади»²³¹.

Айни пайтда Юртбошимиз қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимият тармоқларининг ҳар бирига Конституцияда белгилаб берилган ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини мустақил ҳолда амалга ошириш учун шарт-шароит ва кафолатлар яратилиши ҳақида ҳам алоҳида қайд этиб ўтди²³².

Жумладан, Президентимиз томонидан тегишли ҳужжат имзоланиб, унда Президентнинг (ижро этувчи ҳокимият бошлиғи сифатидаги) ҳамда ушбу ҳокимият вакили бўлган ҳукуматнинг ваколатлари аниқ чегаралаб қўйилди.

Масалан, Ташқи ишлар вазирлиги, Мудофаа ишлари вазирлиги, хавфсизлик органлари, ҳуқуқни ҳимоя қилиш органларининг фаолиятига оид қарорлар қабул қилиш Президент ваколатига киради, бу уларга нисбатан ҳукуматнинг муносабатини истисно этмайди. Бироқ ушбу масалалар бўйича асосий жавобгарлик давлатимиз раҳбари сифатида Президент зиммасида бўлади.

Бундан ташқари, иқтисодиётда ҳам Президент раҳбарлик қилишини талаб этадиган соҳалар бор. Бу

²³¹ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва тинчлик йўлида курашмоқ керак. 10-том. Т., «Ўзбекистон», 2002, 322-323-бетлар.

²³² И.А.Каримов. Биз танлаган йўл — демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. 11-том. Т., «Ўзбекистон», 2003, 220-бет.

— истиқбол режаларни, мамлакатни ривожлантиришнинг устувор йўналишларини ишлаб чиқиш, қисқа муддатли ва узоқ муддатли истиқбол прогнозларини, баланс масалаларини, жумладан, олтин-валюта баланси ва унинг захираси ҳажмини белгилашдир.

Лекин бунда ҳукуматнинг ҳар бир аъзоси, ҳар бир вазир ўз тармоғи учун масъул бўлиб, Президент олдида жавоб беради, зарур бўлган ҳолларда парламент олдида ҳисобот беради.

Гап ҳокимият барча тармоқларининг ўзаро муносабати тўғрисида бораётганига шубҳа қилмаслик учун, уларнинг биронтаси ўз ваколатларини ошириб юбормаслиги ҳамда нима ҳақда гап бораётганига шубҳа бўлмаслиги учун Ислоҳ Каримов: «Давлат қурилиши ва бошқаруви соҳасида бугун жорий этилаётган янги ўзгаришлардан кўзланган асосий мақсад нима?» — деб савол беради. Сўнг ўзи: «Мақсад — ҳокимият барча тармоқлари, жумладан, ижро ҳокимияти бўлмиш ҳукумат фаолиятининг масъулияти ва самарасини ошириш», — деб жавоб беради. Бу Президент ижро этувчи ҳокимиятнинг фаолияти билан боғлиқ асосий масалалардан ҳеч қачон четда турмаслигини англади. Нима учун деганда, барча масалалар бўйича Президент жавоб беради.

Бу — табиий ҳол. Чунки Ўзбекистон Республикаси Конституцияси билан мамлакатимизда президентлик бошқаруви ўрнатилган. Ўзбекистон — президентлик республикаси. Бинобарин, «Ҳозирги замон давлатчилиги тажрибасига таяниб шуни алоҳида таъкидлаш мумкинки, бошқарувнинг президентлик-республика шакли давлат бошқарувининг энг мақбул шаклидир»²³³.

Бугунги вазиятда сиёсий ўзликни англаш даражаси тўғрисидаги масала ҳам муҳим бўлиб, ҳокимият

²³³ А.Азизхўжаев. Давлатчилик ва маънавият. Т., «Шарқ», 1997, 24-бет.

тармоқлари ўртасида ваколатлар қай даражада муваффақиятли ва мутаносиб тақсимланиши маълум маънода шу билан боғлиқ. Масалан, Юртбошимиз: «Одамларимизнинг сиёсий онги ва савияси қанчалик юксалса, биз демократия йўлида қанча кўп ижобий ўзгаришларга эришсак, эркинлаштириш жараёнлари ҳам шунча тезлашади ва шу асосда Президент 90-йиллардаги мураккаб бир шароитда ўз зиммасига олишга мажбур бўлган ваколатларни тегишли тузилмаларга бериши учун имконият туғилади»²³⁴, — деб ҳисоблайди.

Айни пайтда Президент Ислом Каримов ҳукуматимизнинг ҳамма иши халқ фаровонлигини юксалтириш тўғрисида кўпроқ ўйлашга қаратилиши кераклигини алоҳида таъкидлади.

Бюджет маблағларининг қарийб 50 фоизи таълим эҳтиёжларига сарфланаётганига қарамай, «...бу соҳада баъзи бир хунук ишлар кўзга ташланмоқда. Мана, шунча замонавий коллежлар қурилди, лекин уларда кимлар ишляпти?..

Биз катта-катта минбарлардан туриб таълим ислоҳоти ҳақида кўп гапиримиз, жойларда эса, афсуски, аҳвол бошқача»²³⁵.

Ўз нутқида Президентимиз Тошкент техника университетида коллежлар ўқитувчиларини тайёрлаш бўйича қўшимча факультет очиш кераклиги, очганда ҳам, шошилинч, янги ўқув йилини кутмай очиш кераклиги ҳақида алоҳида уқтириб ўтди.

Шундай қилиб, Вазирлар Маҳкамасининг янги таркиби билан ўтказилган мажлисда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов ривожланишимизнинг янги босқичида давлат ва жамият қурилишига, биринчи навбатда, ҳукуматга тааллуқли вазифаларни

²³⁴ И.А.Каримов. Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида. Т., «Ўзбекистон», 2005, 83-бет.

²³⁵ И.А.Каримов. Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида. Т., «Ўзбекистон», 2005, 86-87-бетлар.

таърифлаб берди ва уларни қуйидагича белгилади: «Энг муҳим масала — ижтимоий-иқтисодий ривожланиш борасида ўзимиз танлаган моделга асосланган ҳолда, халқ ҳаётини яқиндан билиб, одамларнинг ташвиш ва муаммоларини ҳар томонлама юрагимиздан ўтказиб, олдимизда турган мавжуд ғов-тўсиқларни бартараф этиш, замоннинг ўзи олдимизга қўяётган долзарб вазифаларни виждонан ва масъулият билан бажаришдан иборат»²³⁶.

²³⁶ *И.А.Каримов. Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида.* Т., «Ўзбекистон», 2005, 88-бет.

ЎЗБЕК ХАЛҚИ ҲЕЧ ҚАЧОН, ҲЕЧ КИМГА ҚАРАМ БЎЛМАЙДИ

Бу сўзлар замирида нақадар улуғ ва чин ҳақиқат ўз мужассамини топган. Зотан, «Биз ўзбеклар ҳам, куррайи заминдаги бошқа халқлар каби, қадимий халқмиз, кўп асрлик тарихга эгамиз. Хоразм ва Сурхон воҳасидан, Самарқанд билан Бухородан, Шош ва Илоқ воҳасидан, Фарғона, Қува ва Сирдарёнинг ўрта ва қуйи оқимидан кейинги 30 йил ичида топилган археологик ва антропологик ашёлар (меҳнат ва уруш қуроллари, уй-рўзвор ва зеб-зийнат буюмлари), улкан ва ҳашаматли қасрлар, қўрғонлар, масжиду мадрасалар, сув иншоотларининг қолдиқлари ва, ниҳоят, ота-бобола-римизнинг ақлу заковати билан яратилган минг йилдан ортиқ тарихимизни ўз ичига олган қўлёзма китоблар бунга далил-исботдир»²³⁷.

Аммо бахтга қарши, биз кўҳна юртимиз устидан қарийб бир ярим аср мобайнида ҳукм юргизиб келган мустамлакачилар зуғуми остида юртимиз ва аждодларимиз тарихини яхши билмай, яхши ўргана олмай келдик. Яратганга шукурлар бўлсинки, мустақиллик боис эндиликда биз ҳам қадимий ўлкага, миллий давлатчилик тарихига, сўнмас миллий қадриятларга, бой маънавий-маданий меросга эга эканлигимизни баралла гапириш имкониятига ва ёзиш ҳуқуқига мурассар бўлдик.

²³⁷ Б. Аҳмедов. Тарихдан сабоқлар. Т., «Ўқитувчи», 1994, 3-бет.

Бинобарин, Ўзбекистон давлати истиқлолнинг ўтган ўн тўрт йили мобайнида адолат устуворлигига асосланган эркин, демократик, ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти барпо этиш сари дадил одимламоқда. Бу даврда ўзбек моделига асос солинди. Шу туфайли Ўзбекистон Республикаси ўзига хос ва ўзига мос йўлдан собитқадамлик билан илгарилаб бормоқда ҳамда ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида босқичма-босқич, изчил амалга оширилаётган ислохотларнинг натижаси эндиликда бутун дунёда эътироф этилмоқда.

Бироқ мустақил Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий юксалишига, хавфсизлиги ва барқарорлигига бир неча йилдирки, дин ниқоби остидаги экстремистик кучлар, фундаменталистлар, сепаратчилар ва халқаро террорчилар — ўта хавfli жиноятчилар очикдан-очик таҳдид солиб келмоқда. Айниқса, уларнинг энг ашаддийлари сўнгги олти-етти йил мобайнида қўшни Тожикистон ва Афғонистонда уя қуриб, дунёнинг турли бурчакларидаги террорчи ҳамтовокларининг моддий ва мафкуравий мададига таянган ҳолда, юртимиз сарҳадларини бузиб ўтишга уринмоқда.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов истиқлолнинг дастлабки кунларидан бошлаб **мустақилликни мустаҳкамлаш, асраб-авайлаш, ички ва ташқи душманлардан ҳимоя қилиш, терроризм, экстремизм ва диний фанатизм** йўлига тўсиқ қўйиш чораларини белгилаб, огоҳликка даъват этиб келади.

Дарҳақиқат, терроризм, экстремизм ва диний фанатизм таҳдиди ҳозирги кунда бутун жаҳонга ёйилгани ҳаммага яхши маълум. Бир неча йил аввал кўплаб қудратли мамлакатлар бепарво, беписанд муносабатда бўлган бу ҳодисалар ҳозирги кунда халқаро терроризм номини олиб, эндиликда АҚШ, Буюк Британия, Франция, Россия сингари қудратли давлатларни ҳам ларзага солмоқда.

Аслида, Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов бу офатлар ҳақида истиқлолнинг илк кунларидаёқ жаҳон жамоатчилигини огоҳлантирганди. Президент 1993 йил кузида бу ҳақда БМТ Бош Ассамблеясининг 48-сессияси минбаридан туриб бонг урганди ва: «Ўзбекистон экстремизмни, террорчиликни, ҳар қандай кўринишдаги диний фанатизм ва ақидапарастликни қатъиян қоралайди»²³⁸, — деб бу борадаги позициясини эълон қилганди. Шундан буён Ўзбекистон ўз принципларига ғоят содиқ эканлигини намойиш қилди. Бинобарин, Ўзбекистон ҳам бошқа кўплаб мамлакатлар каби, терроризм, экстремизм ва диний фанатизмга нишон бўлди. Ва бу уч ҳодиса ягона қиёфада мамлакатимизга ҳали ҳам таҳдид солмоқда.

1999 йилнинг 16 феввалида пойтахтимиз Тошкентда юз берган мудҳиш ҳодиса халқимиз хотирасидан асло кўтарилмайди. Шу куни мамлакатимиз терроризм хуружига илк бор дучор бўлди. Бу воқеа Президент бежиз бунчалар куюнмаётганлигини исботлади. Шундан сўнгра 2000 йил августдаги хуружлар, 2004 йил март ойида Тошкент шаҳри ва Бухоро вилоятида, июль ойида Тошкент шаҳрида машғум ҳодисалар рўй берди, 2005 йил май ойида эса Андижон шаҳрида терроризм, экстремизм ва диний фанатизм бир қиёфада намоён бўлди. Албатта, давлатимиз томонидан бу мудҳиш ҳодисаларга нисбатан жиддий амалий чоралар кўриш талаб қилинди. Бироқ бундай чора-тадбирлар орасида энг долзарби ва энг муҳими — *кучли давлат, мустақкам ҳуқуқ-тартибот органлари ва қудратли ҳарбий қисмлар барпо этиш* масаласи бўлиб қолаверади. Ана ўшанда Ўзбекистон ҳар қандай душманни мамлакатимиз сарҳадларидаёқ яқсон қилиш, даф этиш қувватига эга бўлади. Албатта, бу — яқин истиқболдаги муҳим вазифа.

²³⁸ И.А.Каримов. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. 2-том. Т., «Ўзбекистон», 1996, 52-бет.

Агар Юртбошимизнинг «Ўзбекистон XXI аср бўса-
ғасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари
ва тараққиёт кафолатлари» асари терроризм масала-
сини алоҳида эътибор билан ёритган, мисоли бир огоҳ-
лантирувчи ҳайқириқ сифатида дунё юзини кўрган
бўлса, «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда» китоби
Тошкент шаҳрида 16 февраль воқеаларидан кейин пайдо
бўлганлиги билан ажралиб туради. Шундан сўнг дав-
латимиз раҳбари бу масалага такрор ва такрор қай-
тишга мажбур бўлди... Нима учун шундай бўлди? Чун-
ки шу давр ичида нафақат Ўзбекистон, балки жаҳон-
даги кўпгина мамлакатлар террорга нишон бўлганди.
Минг-минглаб бегуноҳ одамлар террорчилар томони-
дан қурбон қилинганди... Яқинда эса Ислом Каримов-
нинг «Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмай-
ди» номли китоби дунё юзини кўрди. Бу — Андижон
воқеаларидан кейин чоп этилган, шу воқеалар билан
боғлиқ масалалар ёритилган китоб.

Ундан учта материал ўрин олган. Биринчиси —
Президентимизнинг 2005 йил 12-13 май кунлари Ан-
дижон шаҳрида рўй берган воқеалар муносабати бил-
лан маҳаллий ва хорижий оммавий ахборот воситала-
ри учун ўтказилган матбуот анжуманидаги баёноти
ва мухбирларнинг саволларига жавоблари бўлиб, **«Биз-
ни танлаган йўлимиздан ҳеч ким қайтаролмайди»**
деб номланади. Иккинчиси — **«Ҳақиқат — журналист-
тиканинг доимий, ўзгармас қондаси ва унга амал
қилиш шарт»** деб номланиб, унда мамлакатимиз раҳ-
барининг 2005 йил 17 май куни Ўзбекистон Республи-
каси Бош прокуратурасида мамлакатимиз ва чет эл
журналистлари ҳамда дипломатик корпус вакиллари
учун ўтказилган матбуот анжуманидаги баёноти ва
мухбирларнинг саволларига жавоблари берилган.
Учинчиси — **«Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам
бўлмайди»** деб юритилади ҳамда ундан Юртбошимиз-
нинг 2005 йил 25 май куни Хитой Халқ Республикаси-

га давлат ташрифи билан жўнаб кетиш олдидан Тошкент аэропортида оммавий ахборот воситалари учун берган интервьюси ўрин олган.

Маълумки, Андижон воқеаларига жаҳондаги муносабат ҳар хил бўлди. Бу — бир масалага икки хил стандарт билан ёндашувнинг айна ўзидир. АҚШ, Буюк Британиядек демократия тимсоли эканлигини даъво қилаётган давлатлар бу ҳодисаларга ўз нуқтаи назаридан ва ҳатто, айтиш мумкинки, ўз манфаатлари нуқтаи назаридан ёндашди. Бизнинг мамлакатимизга дўстлик изҳор қилиб турган бу мамлакатлар, кези келганда, Уильям Черчиллнинг: «Англиянинг доимий дўстлари йўқ. Унинг доимий манфаатларигина бор», — деган гаплари ҳақлигини ўз хатти-ҳаракати ва муносабати билан яна бир бор тасдиқлади. Бу билан Ғарб мамлакатларининг аксарияти шу принципга амал қилишини намойиш этди ва Ўзбекистонга нисбатан ўз муносабатини яққол ошкор қилиб қўйди.

Хўш, Андижон шаҳрида аслида қандай ҳодиса содир бўлганди? Буни биз учун энг ишончли манба бўлган Президент Ислом Каримовнинг **12-13 май кунлари** Андижон шаҳрида рўй берган воқеалар муносабати билан **маҳаллий ва хорижий оммавий ахборот воситалари учун ўтказилган матбуот анжуманидаги баёнотидан аниқ билиб олиш мумкин**. Чунки давлатимиз раҳбари воқеалар содир бўлиши биланоқ Андижон шаҳрига етиб борган ва воқеалар ривожланишини шахсан ўзи кузатган. Бу билан у катта фожиаларнинг олдини олиб қолди, десак, асло янглишмаган бўламиз. Бинобарин, Андижонда содир этилган муҳим ҳодисалардан тегишли сабоқ ва хулосалар чиқариш учун ҳам ушбу баёнот тафсилотларига кенгроқ тўхталиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Президент бу воқеалар хусусидаги баёнотда, жумладан, шундай деди: «12 майдан 13 майга ўтар кечаси соат 00.30 да бир гуруҳ қуроолланган жиноятчилар... ша-

ҳарда жамоат тартибини сақлайдиган милиция батальони — соқчи-патруль хизмати ҳудудига ҳужум қилган. Ярим тун бўлгани учун, қолаверса, навбатчилар томонидан зарур даражада ҳушёрлик кўрсатилмагани сабабли жангарилар батальон ҳудудига бостириб кирган, навбатчилик қилаётган тўртта милиция ходимини отиб ташлаб, қурол-яроғ омборини бузиб, ўнлаб автоматлар, тўппончалар, граната ва бошқа қуролларни эгаллаб олган»²³⁹.

Президент кичкина чекиниш қилиб, шу куни Россия телевидениеси орқали Андижонда жинойий ҳаракатлар содир этган шахсларга нисбатан «**қўзғолон кўтарганлар**» деган ибора ишлатилганини эшитиб қолганини айтади ҳамда журналистларни бирон-бир иборани қўллашда журналистик одоб доирасидан чиқмасликка, ҳар қайси сўзни билиб, вазминлик билан ишлатишга даъват қилади ва улар айнан қуролланган **жиноятчилар, жангарилар** эканлигини таъкидлайди.

Шундан кейин жангарилар Мудофаа вазирлигига қарашли 34-ҳарбий қисм жойлашган ҳудудга йўл олган. Жангарилар бу ерда ҳам аввал навбатчилик қилаётган тўрт-беш кишини отиб ташлаб, жуда кўп автомат ва бошқа қурол-яроғларни эгаллаб олган.

Кейин улар ҳарбий қисмдан олиб чиқилган «ЗИЛ-130» оғир юк машинасида тергов изолятори ҳудуди томон кетишган. Шу машина билан қамоқхона ичкарасига киришиб, деярли барча маҳбусларни — чамаси 600 кишини у ердан бўшатишган. Улар орасида босқинчиларга қўшиладиганлар ҳам топилган.

Жангарилар машиналарга ўтириб, кўчада учраган кишини гаровга ушлаб, хоҳлаган одамнинг машинасини тортиб ола бошлаган. Бузғунчилик авжига минган:

²³⁹ И.А.Каримов. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т., «Ўзбекистон», 2005. 4-5-бетлар.

улар кўчадаги одамлардан тортиб олинган автомобилларда бақир-чақир билан, осмонга ўқ отиб, шаҳар кўчалари бўйлаб шовқин-сурон кўтариб ўтган ва учта объектга яқинлашиб келган, биринчи объект — **вилоят ички ишлар бошқармаси биноси**, иккинчи объект — **вилоят миллий хавфсизлик хизмати бошқармаси биноси** (террорчилар бу биноларни қўлга ололмаган, бу икки бинода ўз бурчини бажараётган хизматчилар томонидан қаттиқ қаршиликка дуч келган), учинчи объект эса — **вилоят ҳокимияти биноси** бўлган. Жангарилар ҳокимият биносига яқинлашиб келиб, уни бутунлай ишғол қилган. Шу билан бирга унга туташ биноларни, темир панжара билан ўралган бутун мажмуани эгаллаб олишган ва кўнгилларига келган бузғунчилик ва номаъқулчиликни бошлашган.

Президент жангарилар ҳокимият биносидан туриб Қирғизистоннинг Жалолобод ва Ўш вилоятларига, ҳатто Афғонистон ҳудудига ҳам кўнғироқ қилишгани, яъни ўзларининг жиноий қилмишларини ташкил қилишга ёрдам ва кўмак берган ҳомий ва хўжайинларига телефон қилиб, «Мана шундай воқеалар бўлди, биз ғалаба қозондик», деган мазмунда ахборот берганликларини тасдиқловчи аниқ маълумотлар борлигини баён қилди. Бу кўнғироқларни махсус хизмат вакиллари эшитган, уларни ёзиб олган.

Юртбошимиз яна бир муҳим детални таъкидлаб ўтди: жиноятчилар йўл-йўлакай ўзлари учун зарур деб ҳисоблаган одамларни, яъни **давлат хизматчиларини** ушлаб, уларни гаровга олган. Дастлабки ҳисобкитобларга кўра, гаровга олинганларнинг сони 20 кишидан кам бўлмаган. Жангарилар гаровга олинганларни ҳокимият биносига олиб кирган, уларни арқон билан боғлаб ташлаган ва деярли бир сутка давомида таҳқирлаган. Айни пайтда вилоят ҳокимияти биноси эгаллаши биланоқ, улар ўзларининг барча қариндош-уруғлари, хотинлари ва оила аъзоларига телефон

қилишни бошлаган. Ва улар ҳали бинони деярли эгаллаб бўлмасидан туриб, уларнинг оила аъзолари — аёллар, кексалар, ёш болалар бу ерга тўплана бошлаган.

Шу ўринда Президент хорижий журналистларни воқеалар қанчалик ваҳшийлик, инсонпарварлик меъёрларига қанчалик зид эканига эътибор беришга даъват этди. Аёлларнинг, болалар ва кексаларнинг нима айби бор?

Шундай қилиб, жангарилар кечаси соат 00.30 да ўз ҳаракатларини бошлаган ва эрталаб соат олтиларга бориб ўз мақсадларига эришган — жинойтчиларни қамоқхоналардан бўшатишган, вилоят маъмурияти биносини эгаллаб олишган ва ички ишлар ҳамда миллий хавфсизлик хизмати бошқармалари биноларини қуршаб олишган. Президент Андижонга етиб келганда вазият шундай бўлган.

Шундан сўнг биринчи навбатда штаб тузилди. Штаб олдига вужудга келган вазиятни бартараф этиш ва гаровга олинганларни қутқариш, узоқни кўзлаган бу жинойтчи тўдалардан маҳаллий маъмурият биносини озод қилиш, шаҳар аҳолисининг тинчлиги ва оёйишталигини сақлаш, хавфсизлигини ҳимоя қилиш масалаларини ҳал этиш вазифаси қўйилди. Шу тариқа Президент маслаҳатлашиб иш қилиш, маҳаллий аҳолининг кайфиятини, ниятини билиш учун шаҳар ва вилоят жамоатчилиги вакилларини тўплаб, улар билан гаплашиш истагини билдиради. Мақсад — улар билан мавжуд вазият бўйича фикр алмашиб, ундан кейин тегишли чора-тадбирларни белгилаш ва амалга оширишга киришиш эди.

Шундай қилиб, вилоят ва шаҳар жамоатчилиги вакиллари билан гаплашиб, уларнинг фикри билинганча, штаб аъзоларини тўплаб, аввало ҳокимият биносига ўрнашиб олган жангариларнинг раҳбарларини қидириш бошланди. Уларнинг ҳаммасида қўл телефонлари бор эди.

Жангариларга қуйидагича талаб ва таклиф қўйилди: хоҳласангиз, қуролни топширинглар, хоҳламасангиз, қуролни топширмасдан — мана сизларга 3-4 автобус — уларга ўтириб истаган жойингизга боринглар, бошингиздан бир тола ҳам сочингиз тушмайди, ҳеч ким сизларга тегмайди. Содир бўлган воқеалар бўйича тегишли тергов-суриштирув ишлари олиб борилиши, агар ҳақ бўлишса — ҳақлиги тасдиқланиши, айбдорларга эса қонуний чора кўрилиши айтилди, шартга кўнмай иложлари йўқлиги, чунки **давлат билан кураш олиб бориб бўлмаслиги, унинг қўлига катта куч борлиги** эслатилди. Қурол ишлатиладиган бўлса, ҳарбий ҳаракатлар бошланадиган бўлса, кейин уни тўхтатиб бўлмаслиги таъкидланди.

Қисқаси, жангарилар турган жойга ҳарбийларни яқинлаштирмаган ҳолда музокаралар бошланди. Тинч музокаралар олиб бориш, ҳокимият биносига ўрнашиб олганларни қўрқитмаслик, уларнинг ишончини қозониш учун шундай қилинди.

Жангарилар ўз талабларини қўйишди. Олдинига қўлга олинган олти одамни уларга топшириш талаби қўйилди. Бу одамлар олиб келинганда, жангарилар бошқа бир талабни — Ақром Йўлдошев деган шахс («акромийлик» оқими етакчиси)ни ва яна бошқа икки уч кишини келтириш талабини қўйишди. Ҳулас, улар талабининг охири кўринмас, бу талаблар бажарилгани билан жангарилар томонидан ижобий қадам қўйилиши гумонлиги маълум бўлди. «Биз жангариларнинг талабларини бажариб, самолётда Навоийдан, Тошкентдан ва бошқа жойлардан улар сўраган одамларни олиб келиб қўлига топширсак, — дейди Юртбошимиз куюнчаклик билан, — эртага улар яна бошқа, бундан каттароқ талаб қўймайдими? Бундай мураса эртага қандай оқибатларга олиб келади? Авваламбор, булар ҳаммаси, биз ғалаба қозондик, деб дунёга жар солади-ку!

Бу ишимиз бошқалар учун қандай ўрнатқ, ибрат бўлади? Эртага Ўзбекистоннинг қайси қишлоқ, туман ёки шаҳрида қайси болалар боғчаси, қайси мактаб ёки касалхона улар томонидан ишғол қилинади? Агар 1995 йил 13-14 июнда Ставрополь ўлкасининг Будёновск шаҳрида чечен жангарилари томонидан амалга оширилган воқеаларни оладиган бўлсак, бундай воқеалар юз бермаслигини ким инкор эта олади? Бу жангарилар ҳам эртага қайси аёл ёки чақалоқни ўз олдига жонли девор қилиб, яна қандай талаблар қўяди? Уларнинг талаби сиёсий талабга айланиб кетмоқда-ку! Қўйиб берса, улар Ўзбекистонни ислом республикаси деб эълон қилиш, конституциявий тузум қоидаларидан воз кечиш талабларини қўйишгача ҳам боради. Буни мутлақо истисно қилиб бўлмайди. Агар бу жангариларнинг жони ўзига азиз бўлса, бошқаларнинг жони ҳам ўзи учун, яқинлари учун азиз.

Бундай ён беришларга дунёдаги ҳеч қайси давлат йўл қўймайди... Жинойтчилар томонидан қўйилган сиёсий шарт ва талаблар биз томонимиздан ҳеч қачон қабул қилинмаган ва қабул қилинмайди ҳам»²⁴⁰.

Жангариларнинг телефонда гаплашган барча гапларидан уларнинг ёвуз ниятлари янада кўпроқ ошқор бўла бошлади.

Жангарилар ҳеч қандай таклифга кўнмагач, ҳарбийлар ҳоқимият биноти атрофини ўраб олишни бошлади. Президент И.Каримов воқеа тафсилотларини қўйидагича изоҳлайди: «Ҳарбий кучлар бу ишни олти яримларда тугаллади, шу вақт давомида битта вертолёт тепада айланиб юрди. Бино томига ўрнашиб олган уларнинг снайперлари шу тариқа огоҳлантирилди: мабодо ўқ узадиган бўлсанг, билиб қўйгинки, сени ҳам тепадан туриб бир зумда йўқ қилиш мумкин.

²⁴⁰ И.А.Каримов. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т., «Ўзбекистон», 2005, 22-24-бетлар.

Лекин воқеалар ривожи шундай бўлдики, улар соат етти ярим-саккизларда ҳарбийларнинг келишини сезиб, олдинроқ ҳаракат бошлаб, бинонинг асосий эшикларидан уч гуруҳ бўлиб чиққан ҳолда, шаҳар ташқарисини кўзлаб уч томонга қочишни бошлашди. Албатта, шу заҳотиёқ уларнинг орқасидан қувиш бошланди. Улар балки ўзининг олдиндан тайёрлаб қўйган жойига, узоқ-яқин паноҳларини кўзлаб, авваламбор, Қирғизистон томонга қоча бошлади...

...Кечаси жиноятчиларни охиригача тутишнинг имкони бўлмади. Уларни таъқиб қилиш тунги соат ўн бирларда тўхтатилди. Эрталаб бу жараён яна давом этди.

Улар тун бўйи Андижон вилояти ҳудудининг ўзида ёки чегарадан ўтиб, Қирғизистоннинг Ўш ва Жалолобод вилоятлари ҳудудида тарқалиб кетган бўлиши керак»²⁴¹.

Шундан сўнг давлатимиз раҳбари ўз *хулосалари*ни баён қилди:

Биринчидан, ақидапараст ва жангариларнинг асл мақсадлари, авваламбор, қулай вазиятдан фойдаланиш бўлган. Андижонда содир этилган фожиали воқеаларда кейинги йилларда ва айниқса сўнгги пайтда Қирғизистонда бўлиб ўтган воқеаларнинг барчасини айнан такрорлашга бўлган уринишни кўриш қийин эмас.

Иккинчидан, бу қора гуруҳлар, Қирғизистонда бўлгани каби, Ўзбекистонда ҳам маҳаллий ва марказий ҳокимият заифлигини кўрсатади, деб хом ўйлашган ва онги заҳарланган ёшларни эргаштириб, ёвуз ҳаракатларни бошлашган.

Учинчидан, Андижондаги жангариларнинг орасида қўшни давлатлардан келганлар ҳам бор эди. Четдан ёрдам бўлмаса, ҳомийлари моддий кўмак кўрсатмаса, улар ҳеч қачон бундай чуқур тайёргарлик кўролмасди, умуман, бундай жиноятни қила олмасди. Бу — табиий ҳол. Бундай дейишга барча асослар бор.

²⁴¹ И.А.Каримов. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т., «Ўзбекистон», 2005, 28-30-бетлар.

Тўртинчидан, жангарилар Андижон халқи, аҳолиси ўзларини қўллаб-қувватлайди, деб ўйлашган. Уларнинг режаси оддий эди — маъмуриятни эгаллаш ва одамларни, халқни қўзғатишга чақириш.

Юқорида айтилганидек, жинойтчилар ҳокимият биносига ўрнашиб олиб, телефон орқали ташқаридаги — Андижон шаҳри ва яқин атрофдаги туманлардаги одамларни қўзғатишга тун бўйи уринишди. Ўз яқинлари ва тарафдорларини Андижондаги майдонга тўпланишга чақиришди. Аёллар ва болалар ортига беркиниб олиб, аскарларни аёллар ва болаларга қарата ўқ узишга мажбурлаш учун ҳийла-найранг ишлатишга уриниб кўришди. Уларнинг аввалдан ишлаб чиқилган режаси бор эди ва бу режа Жалолобод ҳамда Ўшда худди шундай ҳаракатларни амалга оширганлар томонидан қўллаб-қувватлаб турилди.

Бу жиной тўда Ўзбекистондаги вазият мутлақо бошқача эканлигини, Қирғизистондаги вазиятдан мутлақо ўзгача эканини ҳисобга олмаган. Одамларнинг кайфияти, халқнинг хоҳиш-иродаси Қирғизистондагидан мутлақо бошқача эканини ҳам улар эътибордан четда қолдирган. Шу маънода ушбу машъум режани тузганлар қаттиқ адашди.

Бешинчидан, жангарилар томонидан ўйланган асосий ният — шундай вазиятлардан фойдаланиб, вилоятда халқ сайлаган конституциявий ҳокимиятни ағдарिश, халифалик деган ғирт хомхаёлдан иборат афсонавий давлатнинг бир қисмини Андижонда ташкил этиб, ҳокимиятни қўлга олишдан иборат бўлган.

«Биз бу фожиадан чуқур хулоса чиқаришимиз керак, — дейди мамлакатимиз раҳбари. — Мен, биз устун келдик, биз ғалаба қилдик, деган фикрдан йироқман. Бу воқеаларда ҳеч қандай ғалаба йўқ»²⁴².

²⁴² И.А.Каримов. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т., «Ўзбекистон», 2005, 52-бет.

Бу — Ўзбекистон Республикаси давлат бошлиғининг расмий баёноти. Унда Андижонда бўлиб ўтган машъум ҳодисалар бутун тафсилоти билан баён қилиб берилган. Хўш, бунга жаҳон жамоатчилигининг, оммавий ахборот воситаларининг, Шарқ ва Ғарб мамлакатлари давлат арбобларининг муносабати қандай?

Президент бу ҳақда 2005 йил 17 май куни Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасида мамлакатимиз ва чет эл журналистлари ҳамда дипломатик корпус вакиллари учун ўтказилган матбуот анжуманидаги баёнотида батафсил тўхтади. Зеро, бу баёнот бежиз **«Ҳақиқат — журналистиканинг доимий, ўзгармас қоидаси ва унга амал қилиш шарт»** деб номланмаган. Чунки унда жаҳон оммавий ахборот воситаларининг Андижон воқеалари борасидаги позицияси ва уни келтириб чиқарган сабаблар ҳақида мамлакатимиз Президенти ўзининг холис фикрини билдирди. «Вазият шундай тус олмоқдаки, — дейди Юртбошимиз ўз баёнотида, — айрим ахборот агентликлари ва оммавий ахборот воситалари... ҳатто дастлабки тергов натижаларини кутмасдан ҳозирнинг ўзидаёқ ҳеч қандай асосга эга бўлмаган уйдирма ва бўҳтонларни тарқатиш билан машғул»²⁴³. Буни Президент улар буюртма асосида ишлаётгани билан боғлади ва бундай журналистларни уларнинг буюртмачиларини инсофга чақирди, улар тарқатаётган ахборотни «маҳорат билан тўқиб чиқарилаётган ифво ва уйдирмалар, сохта талқинлар», деб атади ҳамда журналист ҳар қандай вазиятда ҳам аниқ далилларга таяниши лозимлигини эслатиб ўтди.

Айни пайтда ушбу баёнотда Рейтр агентлиги, Биби-си, Си-эн-эн, «Немис тўлқини» ва умуман Германия оммавий ахборот воситалари, Синьхуа агентлиги, Жанубий Корея ва араб мамлакатлари оммавий ахбо-

²⁴³ *И.А.Каримов. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди.* Т., «Ўзбекистон», 2005, 89-бет.

рот воситалари аниқ далиллар ва жиддий фикрларга асосланишаётганини, Ўзбекистонда бўлаётган барча воқеалар Қоҳира газеталари саҳифаларида ўта холис баҳоланишини, Ҳиндистон оммавий ахборот воситалари вазиятни диққат билан кузатиб, воқеаларга тўғри баҳо бераётганини қайд этиб ўтилди. Япония ва Туркия оммавий ахборот воситалари бизга алоҳида меҳр билан қарамаса-да, Ўзбекистондаги сўнгги воқеаларни вазминлик ва холислик билан ёритаётгани таъкидланди. Шу билан бирга, Россиянинг НТВ, РенТВ сингари телеканаллари воқеаларни ўта сурбетлик билан, билиб туриб, атайлаб бузиб талқин қилаётгани таасуф билан айтиб ўтилди.

Андижон воқеаси шу қадар ларзалики, бирон-бир сиёсий воқеада у тилга олинмай қолмаяпти. Жумладан, Президент Ислам Каримов 2005 йил 25 май куни Хитой Халқ Республикасига давлат ташрифи билан жўнаб кетиши олдидан Тошкент аэропортида **оммавий ахборот воситалари учун берган интервьюсида ҳам Андижон воқеалари билан боғлиқ савол** берилди. Саволнинг моҳияти — Андижонда рўй берган воқеалар муносабати билан айрим мамлакатларнинг «халқаро текширув» ўтказиш ҳақидаги уринишларини изоҳлаш.

Мамлакатимиз раҳбари бу масалани шарҳлар экан, аввало, Ўзбекистон мустақил, суверен давлатлигини, унинг дарвозаси ва остонаси, ўзига хос давлат тизими, сайланган ҳукумати ва Президенти борлигини айтиб, бу ишларнинг ташаббускорлари «биз ўзимизни гўёки айбдордек, бечорадек, ҳис қилиб, энди билмаймиз, бизларни кечиринг, деб уларнинг олдида муте бўлиб туришимизни истайди»²⁴⁴, — деди. Чиндан ҳам, мамлакатимиз ички ишига ўзгалар аралашшига йўл қўймайди, чунки бировнинг мамлакатига бостириб

²⁴⁴ И.А.Каримов. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т., «Ўзбекистон», 2005, 145-бет.

киргани йўқ, бомба ҳам ташлагани йўқ, нима учун бизни четдан келиб тафтиш қилиш керак?

Қон тўкишлар айбдорларини топиш, воқеаларни текшириш учун Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутатлари ва сенаторлардан иборат таркибда махсус комиссия иш бошлади. *Бу — бизнинг суверен ҳуқуқимиз.*

Президент шуларни изоҳлар экан, қуйидагиларни алоҳида таъкидлайди: «Мен олдин ҳам айтган ва ҳозир қалбимда ҳис қилаётган туйғуларни халқимизнинг олдида, юртдошларимизнинг юзига қараб, очиқ айтишим мумкин: мен халқимнинг озодлиги, юртимнинг мустақиллиги учун, керак бўлса, жонимни бераман, лекин ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди»²⁴⁵.

Энди **жаҳон жамоатчилигининг Андижон воқеалари хусусидаги айрим фикрларига** мурожаат этайлик.²⁴⁶

Россия Мудофаа вазирлигининг «Красная звезда» газетаси (2005 йил 24 май) «Халифалик таҳдид солмоқда» мақоласида таъкидланишича: *«Март ойида Қирғизистонда бўлиб ўтган, мамлакатнинг жанубида, Ўш шаҳрида бошланган «лола инқилоби» давридаёқ бу ерда муҳолифат кучлардан ташқари, радикал экстремистлар ҳам фаол ҳаракат қилаётгани маълум бўлганди. Ўшанда «Ислом Халифалиги» деб аталмиш ягона мусулмон давлатини тузиш тўғрисидаги унут бўлаётган шиорлар қайтадан эшитила бошлагди. Асосий зарба (2005 йил май ойи назарда тутилмоқда) қўшни Ўзбекистонга қаратилди. Бу республикада бўлиб ўтган ҳодисани «бахмал инқилоби» деб ҳам, демократик митинг деб ҳам, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш деб ҳам бўлмайди. Бу қуролли тўнтариш*

²⁴⁵ И.А.Каримов. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т., «Ўзбекистон», 2005, 157-бет.

²⁴⁶ Кўчирмалар қуйидаги манбалардан олинди: Россиянинг «Красная звезда» газетаси, Германиянинг «Шпигель» журнали, Интернет материаллари ва бошқалар.

қилишга, Фарғона водийсида, кейинчалик эса бутун Марказий Осиёда вазиятни беқарорлаштиришга қаратилган кенг кўламли ифвогарликларни амалга оширишга интилиш эди».

Шу мақоланинг ўзида Ўзбекистон билан чегарадаги давлатлар етакчиларининг фикрлари ҳам берилган бўлиб, уларда Андижонда бўлиб ўтган воқеалар аҳоли эҳтиросларининг ўз-ўзидан жунбушга келиши эмаслиги қайд этилган. Жумладан, 2005 йил май ойида Қирғизистон сиёсий етакчиси ҳисобланган **Қурманбек Бакиев**нинг фикрича, Андижон воқеаларида «*диний экстремизм таъсири сезилиб турибди*».

Афғонистон Ташқи ишлар вазири **Абдулло Абдулло** қуйидагиларни қайд этади: «*Авваллари АҚШга қарши жанг қилишни устакан ислом радикаллари бутун дунёдан келиб Афғонистонда тўпланишарди, ҳозир бу жараён тесқари шаклда рўй бермоқда. Марказий Осиёда содир бўлаётган барча ҳодисалар, шу жумладан Ўзбекистонда содир бўлган воқеа қайси содир шаклда Афғонистон билан боғланган. Ўзбекистондаги тартибсизликларнинг айрим қатнашчилари толиблар билан боғлиқ эканлигини истисно этмайман*». Дарвоқе, Россия расмий доиралари берган маълумотларга кўра, Андижон воқеалари арафасида Афғонистоннинг шимолида экстремистик гуруҳлар фаолияти жонланиб қолган. Бу ҳам Абдулло Абдуллонинг тахминларини тасдиқлайди.

Россия Давлат Думасининг МДХ ишлари бўйича қўмитаси раисининг биринчи ўринбосари **А. Билалов** Ўзбекистон расмий ҳукуматининг Андижон воқеалари муносабати билан қўллаган тадбирлари тўғрисида шошилиш хулоса чиқармасликка чақириб: «*Ўзбекистон Президенти мумкин бўлган ягона усулни қўллади. Шарқда ожизлик кечирилмайди*», — деди А. Билалов. Ўзбекистонда кучли давлат ҳокимияти мавжудлигини таъкидлаб, ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларнинг босқичма-босқич йўлини танлаган Президент И.Каримов-

нинг сиёсати муайян мақсадни кўзлаб, пухта ўйланган сиёсат эканлигини қайд этди.

Қоҳира университетининг Осиё тадқиқотлари маркази директори **Х. Миткис** хоним Ўзбекистон давлат раҳбари қўллаган тадбирга қўшилди. Унинг фикрича, юз берган бу ҳодиса Ўзбекистон раҳбариятининг диний экстремизм ва халқаро терроризм муаммосига нисбатан сиёсати муросасиз эканлигини яна бир бор тасдиқлади.

Индонезия парламенти депутати **Ж. Сиддиқ** танқидчиларнинг Андижондаги воқеалар сабаби халқ омасининг норозилиги эканлиги ҳақидаги фикрлари мақбул эмас деб ҳисоблайди. У айрим Фарб экспертлари томонидан берилаётган баҳоларга қўшилмаслигини изҳор этиб, ҳар қандай террорчилик фаолиятини, у қандай важ-қорсон билан амалга оширилмасин, Индонезия жамоатчилиги номидан қоралади.

АСЕАН юристлар уюшмаси Фахрий котиби **Радҳ-акришнан** фикрича, жангарилар ҳаракатининг уюшганлиги ва фаоллиги бу ҳаракатларнинг ижрочилари террорчи унсурлар эканлигидан далолат беради. Бундай вазиятда *«жиноятчилар қўйган шартларни бажариб муросага келишга йўл қўйиб бўлмайди ва ҳеч ким бундай қилмайди ҳам»*, деб таъкидлади у.

Эрон ташқи ишлар вазирлиги МДХ давлатлари Бош департаментининг бошлиғи **М. Сафарий** Андижондаги осуда ҳаётни бузган қуролланган каллакесарлар гуруҳининг ғайриқонуний хатти-ҳаракатларини қоралади. У Эрон Марказий Осиёда барқарорликни сақлаб қолиш ва ушбу минтақа давлатлари билан савдо-иқтисодий ҳамкорликни кенгайтиришдан манфаатдор эканлигини тасдиқлади.

Россия Халқаро молия-иқтисодий ривожланиш маркази директори **М. Межанский** Андижон воқеалари ташқаридан туриб уюштирилганига ишончи комиллигини билдирди. *«Бироқ кучли ҳокимият тузилмаси, —*

деди у, — *Ўзбекистон ҳудудига шарият қонунлари бўйича ҳаёт кечирадиган мамлакат барпо этишни истовчиларнинг жинояткорона режалари амалга ошишига йўл қўймади ва ҳеч қачон йўл қўймайди. Ўзбекистон — замонавий, мустақил ва дунёвий давлат, унинг халқи ўз Президенти, шубҳасиз, қўллаб-қувватлайди.*

Кавказ мусулмонлари бошқармаси раиси шайхулисом **А. Пошозода** бу ғалаёнларни бошлаганлар халқнинг эмас, балки экстремистлар ва жиноятчиларнинг вакиллари эканлигини таъкидлади. Унинг фикрича, агар ташаббус халқдан чиққанида, қурол-яроғ воситасида босиб олиш ҳодисаси рўй бермасди. А.Пошозода, шунингдек, биринчи ўқни отганлар ҳукумат вакиллари эмас, балки бошқа томон эканлигига, дастлабки қурбонлар жангариларнинг иши эканлигига ҳам эътибор қаратди.

Тожикистон Хавфсизлик кенгаши котиби **А. Азимов** фикрича, *«бир оз хотиржамликка йўл қўйилганида зўравонлик учқуни аланга олиб, бутун Ўзбекистонга ёйилиши, бутун минтақага ўтиши мумкин эди»*. У, агар Тожикистон ҳокимият вакиллари 1992 йилда *«қатъият кўрсатиб, Душанбеда бир гуруҳ экстремистларнинг чиқишларига тўсиқ қўйиб, қатъий чоралар кўрганида, кейинчалик беш йиллик қонли фуқаролар уруши содир бўлмасди»*, деб уқтирди.

Немисларнинг «Шпигель» журналида Марказий Осиё бўйича эксперт, Германия Социал-демократик партиясининг Бундестагдаги фракцияси аъзоси **Й. Пфлюг** билан суҳбат эълон қилди. Унда, жумладан, Й. Пфлюг шундай деди: *«Ўзбекистонга беқарорлашув ёки фуқаролар уруши хавф солмайди. Давлат бошқаруви масалаларига ёндашувда муайян тафовутлар бўлишига қарамай, Фарғона водийси этник, ижтимоий ва иқтисодий муаммоларнинг мураккаб йиғиндисидан иборат эканлигини тушунамиз. Водийда радикал ислом гуруҳлари ҳаракат қилмоқда, улар шу муаммолар туфайли яшаб турибди. Биз Ўзбекистон ҳукуматини тер-*

роризмга қарши курашда қўллаб-қувватлашга тайёр туришимиз керак».

Умуман олганда, «Демократия ҳамма жойда бир хил. Унинг умумий тамойиллари ҳамма учун тушунарли: бу — демократиянинг ажралмас қисми бўлган халқ ҳокимияти, халқнинг хоҳиш-иродаси ва очиқ, эркин сайловлардир. Бу — охир-оқибатда ҳар қандай демократиянинг энг юқори поғонаси бўлган фуқаролик жамиятидир»²⁴⁷.

Бироқ ҳозир маълум тарихий сабаб ва шароитларга кўра демократик андозалардан ҳали узоқ бўлган мамлакатларда демократик жараёнларни сунъий равишда тезлаштириш, демократия ғояларини зўрма-зўраки қарор топтириш учун уринишлар тескари натижа бериши мумкин. Бу ҳол ундан учинчи бир куч фойдаланиб қолиши муқаррар бўлган вазиятни келтириб чиқариши табиий. Бу учинчи куч радикал ислом бўлиши мумкинлиги тобора ойдинлашиб бормоқда.

Тўғри, биз Шарқ фарзандларимиз, ўзимизнинг урф-одатларимиздан фахрланамиз. Миллий қадриятларимизни асраш ва ҳеч қачон унутмаслик ҳақида отабобларимиздан тарбия олганмиз, эндиликда буни фарзандларимизга ҳам ўргатмоқдамиз.

Айниқса, мустақилликнинг маънавий заминларини мустаҳкамлашда диний қадриятлардан, чунончи, ахлоқ-одоб борасида ислом дини таълимотидан оқилонна, ижодий фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Чунки ислом динида нафақат миллий, балки умуминсоний аҳамиятга эга бўлган, ҳозирги пайтда ҳам ўз қадр-қимматини тўла сақлаб келаётган муҳим ахлоқий қоидалар, маърифий фикр-мулоҳазалар чексиздир.

Бироқ, юқорида кўриб ўтганимиздек, экстремистик кучлар, террорчи тўдалар ўз жинояткорона мақ-

²⁴⁷ И.А.Каримов. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т., «Ўзбекистон», 2005, 54-55-бетлар.

садларини турли исломий мафкуравий ғоялар билан ниқоблашга ҳаракат қилади, ана шундай сохта ғояларни тарқатиб, мамлакатимиз аҳолиси, айниқса, ёшларни йўлдан оздиришга интилади. Жумладан, мамлакатимиз аҳолисининг тинчлиги ва осойишталигига «ваҳ-қобийлик», «ҳизбут-таҳрир», «акромийлик», «адолат уюшмаси», «ислом лашкарлари», «тавба» каби турли зарарли ғояларга асосланган куч ва ҳаракатлар таҳдид солиб келмоқда²⁴⁸.

Тарихдан яхши маълумки, қайси миллат ўзлигини англаб, миллий қадриятларига таянган ҳолда ривожланган бўлса, охир-оқибатда улкан тараққиёт, буюк давлатчилик соҳиби бўлган. Зотан, «Миллий бирлик, қадрият ва анъаналар ҳақидаги гаплар илгари коммунистларни қанчалик чўчитган бўлса, бугунги кунда диний экстремист ва террорчиларга ҳам шунчалик ёқмайди. Бугун қадрият ва миллий анъаналаримизни тиклаш, асраб-авайлаш ва янада бойитишда уч муҳим масалани назардан қочирмаслигимиз зарур. **Биринчидан, шўро даврида миллий қадрият ва анъаналаримизнинг шаклини ҳам, моҳиятини ҳам бузиш, сохталаштиришга уринишлар бўлди. Шу боис бугун уларни асл ҳолида тиклаб, ривожлантириш катта аҳамият касб этмоқда. Иккинчидан, бугун миллий қадрият ва анъаналаримизга қарши янги бир хавф — диний экстремизм мафкураси таҳдиди пайдо бўлди. Учинчидан, «инсон ҳуқуқлари ҳимоячилари» ниқобига айрим гуруҳлар ҳам бизнинг ўзлигимизга хавф солмоқда»²⁴⁹.**

²⁴⁸ Бу ҳақда батафсилроқ қаранг: Ўзбекистоннинг мустақил тараққиёти ва мафкуравий жараёнлар. Т., «Ижод дунёси» нашриёт уйи, 2002, 8-9-бетлар.

²⁴⁹ А.Азизхўжаев. Ғоявий курашда бўш келмайлик! / «Тафаккур», 2004, 3-сон, 14-бет.

ХУЛОСА

Юқоридагиларга хулоса сифатида қуйидагиларни таъкидлашни истардик. **Авваламбор**, «Биз мустақилликка эришган биринчи кунларданоқ ўз кучимизга, ақл-заковатимиз, миллий анъаналаримиз ва қадриятларимизга, динимиз ва тилимизга таянган ҳолда, айти пайтда демократик эркин дунё эришган ютуқларга ҳамоҳанг бўлиб, ўзимизга мос, ўзимизга хос йўлни танладик ва бу сиёсатни қатъиятлик билан олиб бормоқдамиз»²⁵⁰.

Иккинчидан, ҳозирги пайтда Ўзбекистон сезиларли ижобий ўзгаришлар бўсағасида турибди. Мана, яқинда икки палатали парламент сайланди. Эндиликда у доимий асосда иш олиб бормоқда. Дарҳақиқат, яқиндагина мамлакатимизда парламент сайланиши ва иш олиб бориши шонли воқеа сифатида нишонланганди.

Учинчидан, биз Президентимизнинг қуйидаги нуқтаи назарига тўлиқ қўшиламыз: «Доимий равишда фаолият юритадиган профессионал парламентнинг шакллантирилиши шуни кўрсатадики, давлатни ислоҳ қилишда биз етилиб келаётган ва давр илгари сураётган ўзгаришлар жараёнининг қонунчилик асосига принципал аҳамият беряпмыз. Таъбир жоиз бўлса, ҳозирги кунда мамлакатимизда парламент тимсолида шундай бир восита яратилмоқдаки, биз унинг ёрда-

²⁵⁰ И.А.Каримов. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч-қудратимизга, ҳамжиҳатлигимиз ва қатъий иродамызга боғлиқ. 12-том. Т. «Ўзбекистон», 2004, 87-бет.

мида халқ ҳокимиятини, фуқаролик жамияти асосларини сезиларли даражада мустақкамлай олишимизга ишончим комил.

Бу жараёнларнинг пировард натижаси демократик давлатни барпо этишдан иборатдир. Умуман демократик давлат деган ибора ўринли-ўринсиз тарзда шунчалик кўп такрорланадики, мен буни бошқача ифодалашни жоиз деб биламан: биз қураётган давлат ХХI аср талабларига жавоб берадиган, диктатурага йўл қўймайдиган давлат бўлади... Шу сабабли парламент ҳам, суд ҳокимияти ҳам, ҳукумат ҳам қанчалик кучли ва мустақил бўлса — биз янги аср талабларига шунчалик кўпроқ жавоб бера оламиз»²⁵¹.

²⁵¹ *И.А.Каримов*. Империя даврида бизни иккинчи даражали одамлар, деб ҳисоблашар эди. Т., «Ўзбекистон», 2005, 14-15-бетлар.

МУНДАРИЖА

СЎЗ БОШИ	3
I. БУГУН ҲАЛ ЭТИЛАЁТГАН ВА ЭРТАГА ҲАЛ ЭТИЛИШИ ЛОЗИМ БЎЛГАН МУАММОЛАР	6
II. ЯНГИ АСР БЎСАҒАСИДА	80
III. ДЕМОКРАТЛАШТИРИШ, ЯНГИЛАНИШ ВА ЭРКИН ЖАМИЯТ ҚУРИШ ЙЎЛИДА	111
IV. ЯНГИ ҲАЁТНИ ЭСКИЧА ҚАРАШ ВА ЁНДАШУВЛАР БИЛАН ҚУРИБ БЎЛМАЙДИ	221
V. ЎЗБЕК ХАЛҚИ ҲЕЧ ҚАЧОН, ҲЕЧ КИМГА ҚАРАМ БЎЛМАЙДИ	241
ХУЛОСА	261

З. М. ИСЛОМОВ

**ЎЗБЕКИСТОН МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ
ВА ДЕМОКРАТИК ТАРАҚҚИЁТ САРИ**

Тошкент — «Ўзбекистон» НМИУ — 2005

Муҳаррир *А.С. Мағраҳимов*
Бадий муҳаррир *М. Кудряшова*
Техник муҳаррир *Т.Харитоновна*
Мусахҳиҳлар *М. Раҳимбекова, Н. Умарова*
Компьютерда тайёрлаган *Н. Бегматова*

Боснига рухсат этилди 24.10.05 Офсет босма усулида босилди.
Қоғоз формати 84×108^{1/32} Шартли босма табоқ 13,86
Нашр табоғи 11,98 нусха 3000 Буюртма № К-209
Баҳоси шартнома асосида.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
«Ўзбекистон» нашриёт-матбаа ижодий уйида босилди.
700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.